

T. C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TASAVVUF DÜŞÜNCESİNDE GAYBET VE HUZÛR

Hazırlayan
M. Hanfi SANIR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şirin AYIŞ

Bingöl-2019

T. C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

TASAVVUF DÜŞÜNCESİNDE GAYBET VE HUZÛR

Hazırlayan
M. Hanfi SANIR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şirin AYIŞ

Bingöl-2019

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL ONAY	VI
ÖNSÖZ	VII
ÖZET	IX
ABSTRACT	X
KISALTMALAR	XI
GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı.....	1
1.3. Araştırmanın Yöntemi	2
1.4. Kaynakların Değerlendirilmesi.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

TASAVVUF DÜŞÜNCESİNDE GAYBET

1.1. GAYBETİN TANIMI	4
1.2. GAYBET KAVRAMININ KUR'ÂNÎ REFERANSLARI	5
1.3. GAYBET KAVRAMININ HADİS REFERANSLARI	11
1.4. GAYBETİN SEBEPLERİ	14
1.4.1. Tezkiye	15
1.4.2. Semâ	16
1.4.3. Korku.....	17
1.4.4. Zikir	18
1.4.5. Müşâhede	18
1.4.6. Muhabbet.....	19
1.5. GAYBETİN DERECELERİ	22

1.5.1. Mürîdlerin Gaybeti	22
1.5.2. Sâliklerin Gaybeti	22
1.5.3. Âriflerin Gaybeti	22
1.5.4. Bekâ Makâmına Ulaşanların Gaybeti.....	22
1.6. GAYBET VE RİCÂLÜ'L-GAYB İLİŞKİSİ.....	22
1.7. SÛFİLERE GÖRE GAYBET	27
1.7.1. Cüneyd-i Bağdâdî.....	27
1.7.2. Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî.....	28
1.7.3. Ebû Bekr el-Kelâbâzî	28
1.7.4. İbn Fûrek	29
1.7.5. Hücvîrî.....	29
1.7.6. Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî	30
1.7.7. Hâce Abdullah Herevî.....	32
1.7.8. Rûzbihân-ı Baklî	32
1.7.9. Necmeddîn-i Kübrâ	35
1.7.10. Şehâbeddin Sühreverdî.....	35
1.7.11. Muhyiddin İbnü'l-Arabî.....	36
1.7.12. Safiyyüddîn-i Erdebîlî	37
1.7.13. İzzedin Kâşânî	38
1.7.14. Abdürrezzâk Kâşânî	38
1.7.15. Hâce Ziyâüddîn Nahşebî	40
1.7.16. Lisanüddin İbni Hatib.....	41
1.7.17. İsmâil Rusûhî Ankaravî.....	42
1.7.18. Abdullah Salahaddin Uşşâkî	42
1.7.19. Mevlânâ Hâlid-i Şhrezûrî	43
1.7.20. Kâtib Mustafa Fevzi b. Nu'man.....	44

1.7.21. Mustafa Safvet Yetkin.....	45
1.7.22. Abdülhakim Arvâsî	45
1.7. GAYBET HALİNİ HUZÛR HALİNDEN ÜSTÜN GÖREN MUTASAVVIFLAR....	45

İKİNCİ BÖLÜM

TASAVVUF DÜŞÜNÇESİNDE HUZÛR

2.1. HUZÛRUN TANIMI	47
2.2. HUZÛR KAVRAMININ KUR'ÂNÎ REFERANSLARI.....	48
2.3. HUZÛR KAVRAMININ HADİS REFERANSLARI	51
2.4. HUZÛRUN SEBEPLERİ.....	52
2.4.1. Zikir.....	52
2.4.2. Ubûdiyyet	53
2.5. SÛFİLERE GÖRE HUZÛR.....	54
2.5.1. Cüneyd-i Bağdâdî.....	54
2.5.2. Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî.....	55
2.5.3. Ebû Bekr el-Kelâbâzî	55
2.5.4. İbn Fûrek	56
2.5.5. Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî	56
2.5.6. Hücvîrî.....	57
2.5.7. Hâce Abdullah Herevî.....	58
2.5.8. Rûzbihân-ı Baklî	59
2.5.9. Şihâbüddîn es-Sühreverdi	60
2.5.10. Muhyiddîn İbnü'l-Arabî.....	60
2.5.11. Safiyyüddîn Erdebîlî	61
2.5.12. İzzedin Kâşânî	61
2.5.13. Abdürrezzâk el-Kâşânî.....	61
2.5.14. Hâce Ziyâüddîn Nahşebî	62

2.5.15. İsmâil Rusûhî Ankaravî.....	63
2.5.16. Abdullah Salahaddin Uşşakî	63
2.5.17. Mevlânâ Halid-i Şehrezûrî	63
2.5.18. Mustafa Safvet Yetkin.....	64
2.5.19. Abdülhakim Arvâsî	64
2.6. HUZÛR HALİNİ GAYBET HALİNDEN ÜSTÜN TUTAN MUTASAVVIFLAR....	65
2.7. HUZÛR VE HAZERÂT-IHAMS İLİŞKİSİ	65
SONUÇ.....	71
KAYNAKÇA.....	73
ÖZGEÇMİŞ.....	1

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım **Tasavvuf Anlayışında Gaybet ve Huzûr** adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

20 /08 / 2019

M. Hanfi SANIR

TEZ KABUL ONAY

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

M. Hanfi SANIR tarafından hazırlanan **Tasavvuf Anlayışında Gaybet ve Huzûr** başlıklı bu çalışma, 24/07/2019 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tasavvuf Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Başkan : Doç. Dr. Abdurrahim ALKIŞ

İmza:

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şirin AYIŞ

İmza:

Üye : Dr. Öğr. Üyesi NAİM DÖNER

İmza:

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../ 201.. tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Yaşar BAŞ

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Tasavvuf, insanın ruhunu kemâle erdiren bir ahlak eğitimi olarak kabul edilir. Bu eğitimin, “hâl” dediğimiz insanın manevi ve ruhani yönüyle ilgili bir boyutu, bir de “kal” dediğimiz prensipler ve ilkeler yönü vardır. Tasavvuf ilminin bu özelliği, tarihi süreç içerisinde bu ilimle uğraşanları eser yazmaya teşvik etmiştir. Böylece erken dönem tasavvuf klasikleri başta olmak üzere tasavvuf ıstılahları hakkında birçok eser telif edilmiştir.

Tasavvuf terimleri üzerine yapılan çalışmalar, İslam ilim tarihinin ilk zamanlarında başlamış, günümüze kadar gelişerek devam etmiştir. Başlangıçta zühd, vera ve riyazet ağırlıklı olan kavram ve terimlere, daha sonraki dönemlerde hâller ve makamlarla ilgili kavramlar da eklenmiştir. Sûfiler, geliştirdikleri tasavvufî terimleri ve onlara yükledikleri anlamları kuvvetlendirmek için ayet ve hadisleri kendi bakış açılarına göre te’vil etmişlerdir. Geliştirilen bu terimlerden iki tanesi de çalışmamızın konusu olan gaybet ve huzûr kavramlarıdır.

Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, tezimizin amacı, kapsamı, yöntemi ve kaynakların değerlendirilmesi hakkında bilgi sunduk. Birinci bölümde, gaybet kavramını ele alarak tasavvufun temel kaynaklarında bu kavrama nasıl yer verildiğini, bu kavramın nasıl anlaşıldığını ve bu kavramın ne şekilde değerlendirildiğini ve nasıl tanımlandığını tetkik ettik. Daha sonra ayet ve hadisleri inceleyerek konunun naslar açısından nasıl işlendiğini tespit ettik. Ayrıca gaybetin sebeplerini, derecelerini, gaybet ve ricalü’l-gayb ilişkisini ve gaybete sebep olan saikleri tespit etmeye çalıştık. Son olarak da sûfilere göre gaybet kavramını işledik.

İkinci bölümde ise huzûr kavramını ele alarak klasik tasavvuf kaynaklarında bu konunun ne şekilde ele alındığı ve nasıl tanımlandığını inceledik. İlgili ayet ve hadisleri tetkik ederek kavramın Kur’an ve hadis referanslarını değerlendirdik. Ayrıca huzûr ve hazerât-ı hams ilişkisi, huzûrun sebeplerini ve sûfilere göre huzûr kavramını inceledik.

Çalışmam sırasında teşviklerini ve her türlü ilmî ve teknik desteklerini benden esirgemeyen tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şirin AYIŞ, çalışmamın her aşamasında bana yol gösteren, desteğini hep yanımda gördüğüm, arkadaşım Arş.

Gör. Ömer TAY, çalışmamın her aşamasında bana içtenlikle katkı sunan eşime, ayrıca arkadaşlarım Emrah YETKİN, Yunus BURULDAY, Seyithan KETBOĞA ve Dr. Öğr. Üyesi Bilal TOLAN'a teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

Başlangıçta nassa dayalı zühdî bir mülâhaza ve hayat tarzı olan tasavvuf, daha sonra farklı unsurların etkisiyle bir ilim olarak ortaya çıkmış ve tarikatların kurulmasıyla beraber müesseseseleşerek İslam dünyasında yaygınlık kazanmıştır. Bireysel tecrübeye dayalı pratiklerle tasavvufun kendine özgü bir dili, bir kavram dünyası oluşmuştur. Mutasavvıflar, geliştirdikleri bu tasavvufî terimleri ve onlara yükledikleri anlamları ayet ve hadislerden referanslarla kuvvetlendirmişler ve bu terimleri açıklayan eserler kaleme almışlardır.

Bu çalışmamızda, tasavvufî terimlerden gaybet ve huzûr kavramları ele alındı. Öncelikle bu kavramların tanımları, ortaya çıkmasına sebep olan amiller ve dereceleri üzerinde duruldu. Daha sonra klasik tasavvuf eserlerine müracaat edilerek müesseseseleşme dönemi öncesi ilk dönem sûfilerinin bu kavramları nasıl algıladıkları tespit edilmiştir. Ayrıca bu kavramların ayet ve hadislerden referansları incelenerek tasavvufî açıdan değerlendirilmiş ve mutasavvıfların bu kavramlara yükledikleri anlamlar tetkik edilmiştir. Son olarak da gaybet, rialü'l-gayb ve huzûr ve hazerat-ı hams ilişkisi incelenmiştir.

ANAHTAR KELİMELER: Gaybet, Huzûr, Kur'ân, Hadis, Sünnet, Mutasavvıf

ABSTRACT

Sufism, which was initially an ascetic thought and lifestyle based on the *nass* emerged as a science with the effect of different elements and widespread in the Islamic world with the establishment of mystic sects. With the practices based on individual experience, a unique language of Sufism and conceptual world has been formed. The Sufis supplemented these mystical terms and their meanings with references from verses and hadiths and have written works explaining these terms.

In this study, the concepts of *ghayba* and *hudûr* are discussed. The definitions of these concepts, the factors that led to their emergence and their degrees were emphasized. Then, by applying to classical Sufi works, it was determined how the first period Sufis perceived these concepts before the institutionalization period. In addition, the references of these concepts from the verses and hadiths were examined in terms of Sufism and the meanings attributed by the Sufis to these concepts were examined. Lastly, the relationship between *ghayba*, *rijal al-ghayb*, *hudûr* and *hadarât al-khams* were examined.

KEY WORDS: Sufism, Ghayba, Hudûr, Sufi, Mystic.

KISALTMALAR

bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DİA.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
haz.	: Hazırlayan
İSAM.	: İslâm Araştırmaları Merkezi
s.a.v.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
s.	: Sayfa
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
vb.	: ve benzer
bas.	: Baskı
hey.	: Heyet
c.	: Cilt
a.s.	: aleyhi sellem
r.a.	: Radıyallahu anh

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

İslâm'ın rûh, ahlâk ve ihsan boyutunu temsil eden tasavvuf dinin diğer ilimleri gibi müstakil bir disiplin olarak teşekkül etmesi tabiatıyla zaman almıştır. Dinî düşüncenin teşekkülüne ve olgunlaşmasına önemli katkısı olan bu disiplinin oluşum ve gelişim sürecinde, erken dönem tasavvuf klasikleri başta olmak üzere birçok eser telif edilmiştir. Tasavvufî öğretilerin, tasavvuf dili olarak adlandırılabilir özel bir dilin kullanıldığı bu eserlerde, çok sayıda ayet ve hadise yer verildiği görülmektedir. Sûfiler, geliştirdikleri tasavvufî terimleri ve onlara yükledikleri anlamları kuvvetlendirmek için ayet ve hadisleri kendi perspektiflerine göre te'vil etmişlerdir. Böylece zamanla ayet ve hadislerin tasavvufî yorumları güçlü ve zengin bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Bu noktadan hareketle bu çalışmada, tasavvuftaki terimler arasında sayılan gaybet ve huzûr kavramlarının ele alınması hedeflenmiştir.

Çalışmamızın kapsamını klasik eselerde ve sonraki dönemde telif edilmiş kitaplarda ve günümüzde yapılmış tasavvufî çalışmalarda gaybet ve huzûr kavramlarına sûfilerin yaklaşımları ile bu ıstılahların işârî tefsirlerde ve hadis kaynaklarında nasıl işlendiği hususu oluşturmaktadır. Ayrıca bu kavramlara delil getirilen ayet ve hadislerin bahse konu olan ıstılahlarla alakalı temel teşkil eden ve konuyla ilgi düzeyleri üzerinde kısa ve öz değerlendirmelerden ibarettir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmamızda gaybet ve huzûr kavramlarının geçmişten günümüze gelinceye kadar mutasavvıflar tarafından ne şekilde anlaşıldığını ortaya koymayı amaç edindik.

Kapsam alanının genişliği, insanlar üzerindeki etkisi ve gücü düşünüldüğünde, gaybet ve huzûr kavramlarının iyi anlaşılması gerektiği ortaya çıkar. Gaybet ve huzûr ıstılahlarının mânalarını kaynak sözlüklerden tespit edip, sûfilerin bu ıstılahlar hakkındaki değerlendirmelerini de göz önünde tutarak bu kavramların doğru anlaşılmasını ortaya koymak çalışmamızın amaçlarından biridir.

Tasavvuf ilminin isnad edildiği nasları (ayet ve hadisleri) tetkik ederek, gaybet ve huzûr kavramlarının bu naslarda nasıl ele alındığının tespit edilmesi ve tasavvufun temel kaynaklarının incelenerek, mutasavvıfların bu terimleri nasıl açıkladıklarının da ortaya konulması çalışmamızın diğer bir amacını oluşturmaktadır.

Ayet ve hadislerden ve sûfilerin açıklamalarından elde edilen bilgileri değerlendirip yorumlayarak gaybet ve huzûr ıstılahlarının doğru anlaşılmasını sağlamak çalışmamızın başka bir hedefini oluşturmaktadır.

Ayrıca sûfi yolunun yolcusu olan ve onların ortaya koymuş olduğu dini iklime sadırlarını açan kimselerden olup da bu iklimin ortaya koymuş olduğu mana derinliklerine vakıf olmak isteyenlerin anlama ve kavrama kabiliyetlerini kolaylaştırmak için bu tür tasavvufi terimleri açıklamak ve onların istifadesine sunmak çalışmamızın başka bir hedefini ortaya koymaktadır.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Gaybet ve huzûr kavramları tetkik edilirken, öncelikle klasik eserlerde ve sonraki dönemlerde telif edilen kitaplarda ve yapılan çalışmalarda bu ıstılahların nasıl ele alındığı ve îşârî tefsirlerde hangi ayetlerle temellendirildiği tespit edilerek titizlikle yorumlanmaya gayret edilmesi çalışmamızın yöntemini oluşturmaktadır.

Ayrıca bu mevzu ile bağlantılı hadislerin temel kaynaklarından tespit edilerek doğruluklarının titizlikle araştırılması ve öncelikle sahih rivâyetlerin kaynak olarak alınması çalışmamızın başka bir esasını ortaya koymaktadır.

1.4. Kaynakların Değerlendirilmesi

Çalışmamızda ele aldığımız kavramlarla ilgili temel başvuru referanslarımız arasında tasavvuf klasikleri, tasavvufi tefsirler, sahih hadis kitapları, sonraki dönemlerde yazılan eserler ile bu alanda yapılmış akademik çalışmalar yer almaktadır.

Tasavvuf klasikleri ile ilgili olarak, Serrâc'ın *el-Lüma'î Kelâbâzî*'ni *et-Ta'arruf'u*, Abdülkerim el-Kuşeyrî'nin *er-Risâle'si*, Hücûvîrî'nin *Keşfü'l Mahcûb'u*, Sühreverdî'nin *Avârifü'l-Maârif'i*, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *Futûhâtü'l-Mekkiyye'si* gibi eserler istifade ettiklerimizin sadece bir kaçını oluşturmaktadır.

Klasik kaynaklarda incelediğimiz “gaybet” ve “huzûr” kavramlarına dayanak yapılan âyetler için Kuşeyrî’nin *Letâ’ifü’l-İşârât*’ı, İsmail Hakkı Bursevî’nin *Rûhu’l-Beyân*’ı, Fahreddin er-Râzî’nin *et-Tefsîrû’l-Kebîr*’i İbn Âcîbe’nin *el-Bahrü’l-Medîd fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*’i ve Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın *Hak Dini Kur’an Dili*, adlı tasavvufî tefsirlerinden yararlandık.

Gaybet ve Huzûr kavramlarının geçtiği hadisler için temel hadis kitapları ve Şeyh Eşref Ali Tehânevî’nin *Hadislerle Tasavvuf* adlı eseri başvuru kaynaklarımız arasındadır.

Bu eserlerin haricinde Herevî’nin *Menâzilü’s-Sâirîn*’i, Ankaravî’nin *Minhâcü’l-Fukara’sı*, Ebubekr el-Bağdadî’nin *Tarihu Bağdad*’ı, Rûzbihân el-Baklî’nin *Arâ’isü’l-Beyân fî Hakâ’ikil Kuran*’ı, Beydâvî’nin *Envârü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl*’i, Gazzâlî’nin *İhyau Ulûmi’d-Dîn*’i, Harrâz’ın *et-Tarîk İlallah (Kitâbü’s-Sıdk)*’i, Kâşânî’nin *Misbâhü’l-Hidâye ve Miftâhü’l-Kifâye’si*, İbn Fûrek, *el-İbâne An Turuki’l-Kâsîdîn* İbn Haldun’un *Mukaddime’si*, İbn Manzûr *Lisânü’l Arab*’ı, Ziyâeddin Nahşebî’nin, *Silku’s-Sulûk’ü*, adlı kitapları da çalışmamızın bu hale gelmesinde başvuru referanslarımız arasında olmuştur.

Akademik çalışma olarak, Osman Gördebili’nin Abdülhakim Arvasî’nin *Er-Riyazü’t-Tasavvufiye* İsimli Eseri Metin Transkribe ve Tahlîli adlı Yüksek Lisans Tezi, Zekiye Berrin Hacıismailoğlu, *Şeyh Safvet’in Tasavvuf Dergisi’ndeki Yazılarında Tasavvufî Kavramlara Bakışı* adlı Yüksek Lisans Tezi, İhsan Soysaldı, Salahaddin-i Uşşaki’nin *Tasavvuf Felsefesi*, Doktora Tezi, Necmettin Şeker, “Hadislerle Temellendirilen Tasavvufî Hâller” adlı makalesi de istifade ettiğimiz akademik eserlerden sadece bir kaçını oluşturmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TASAVVUF ANLAYIŞINDA GAYBET

Gaybet kavramı tasavvufta hâller konusunun önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu noktadan hareketle çalışmamızın bu bölümünde gaybet kavramını işleyeceğiz. Gaybet kavramının tanımını, ayet ve hadis referanslarını, derecelerini, gaybete sebep olan amilleri, başta ilk dönem sûfilere olmak üzere sûfilerin gaybet tanımlarını, gaybet ricalü'l-gayb ilişkisini ve gaybet hâlini huzûr hâlinde üstün tutan sûfileri ele alacağız.

1.1. GAYBETİN TANIMI

Gaybet (الغيبية) kavramı tasavvuf literatüründe gerek lügavi ve gerek ıstılâhî olarak ele alınıp şu şekil de mana verilmiştir: Lügatte gaybet; “gizlenmek, saklanmak,”¹ “duyu organlarından gizlenmek, insan ilminin dışında kalmak,”² “kendinden geçmek, kendini kaybetmek, kalbin; maddi alemle ilgisini kesmek, keşfin nurunun gücüyle ilmin ve adetin yok olması,”³ gibi manalara gelir.

Tasavvufta ise, “sâlike ait duyuların Allah’tan gelen feyiz ve tecellîlerin etkisinde kalmasından ötürü, kişinin kalben mâsivâdan hatta kendisinden bile habersiz” kalmasıdır.⁴ Diğer bir ifadeyle “kulun kendi nefsinin arzularının farkında olamaması ve onlardan habersizce” yaşamasıdır.⁵ Başka bir tanıma göre ise, “Allah tarafından inen nur ve tecellîlerin kulun kalbini ihata etmesiyle kulun halkın ve kendi hallerini fark edemeyecek kadar kendinden geçmesidir.”⁶

Kur’an-ı Kerim’de zikredilen bazı Peygamber kıssaları Mutasavvıflarca gaybet hâli, ile ilişkilendirilir. Özellikle Hz. Yûsufu gören kadınların şaşkınlıktan ellerini

¹ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Darü'l-Fikr, Beyrut, 2008, I, s. 475-476.

² Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Darü'l-Ma'rife, Beyrut, 2001, s. 370. Ayrıca Bkz. Ethem Cebecioglu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 90.

³ Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî İbnü'l-Arabî, *Istilahatü's-Süfîye, Resâilü Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî*, et-Tab'u'l-Ulâ, Beyrut, ts. s. 6.

⁴ Kemâlüddîn Abdürrezzâk b. Ebi'l-Ganâim Muhammed el-Kâşânî, *Letâ'ifü'l-İlâm fî İşârâtü'l-İlhâm*, (Tasavvuf Sözlüğü), Çev. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 420.

⁵ Ebubekir Muhammed b. İshak Buhari el-Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, Çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016, s. 192. Ayrıca Bkz. Suad,el-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, Çev. Ekrem Demirli, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 206.

⁶ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî el-Hanefî, *et-Ta'rîfât*, Ter. ve Şerh, Arif Erkan, Bahar Yayınları, İstanbul, 1997, s. 167.

kesmeleri,⁷ Hz. Meryem'in, "*Allah'a oruç adadım, bugün hiçbir insanla konuşmayacağım*"⁸ ve Hz. Eyyüb (as)'ın Allah'a olan münacatı ve sızlanması⁹ şeklindeki örnekleri gaybet halinin tarifinde delil olarak zikredilir.

Mecnun'un aşağıdaki mısralarını gaybet mevzuunda değerlendirmek konumuzun anlaşılmasında kolaylık sağlayacaktır.

Sen deme ki dut haber sözümden

Kim yoh haberüm menüm özümden

"Bana, sözünden haberdar ol deme; çünkü benim kendimden bile haberim yok!"¹⁰

Ezcümle; metafizik âlemlerle uğraşan duyu organlarının şuhudi âleme ait hassasiyetini ve şuurunu kaybetmesi¹¹ diyebileceğimiz gaybet halindeki kişiye gâib denir. "gâib bakar, fakat göremez, sesleri işitir fakat ne söylediğini anlayamaz."¹²

1.2. GAYBET KAVRAMININ KUR'ÂNÎ REFERANSLARI

Çalışmamızın bu kısmında gaybet kavramının ayetlerde nasıl geçtiğini, işârî tefsirlerde nasıl ele alındığını ve işârî tefsir yapan müfessirlerin bu hususu nasıl değerlendirdiğini irdedeceğiz.

Mutasavvıflar kullandıkları kavramların pek çoğunda Kur'an-ı Kerim'i referans almışlardır. Bu kavramlar bazen ayetlerin zâhirî anlamlarına hamledilirken bazen de işârî yorumlar sayesinde zâhirde olmayan bir takım anlamlara isnâd edilmektedir. Biz de burada gaybetin tefsirlerde hangi ayetler ışığında incelendiğini tespit ederek konuyu ayrıntılarıyla değerlendirmeye çalışacağız. Kur'an-ı Kerim'de gaybet haliyle ilgili ele alacağımız ayetlerden bazıları şunlardır:

⁷ Yusuf, 12/31; İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medâricu's-Sâlikîn*, İnsan Yayınları, Trc. İbrahim Tüfekçi, İstanbul, 1990, s. 1115; İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhul Beyan*, Damla Yayın Evi, İstanbul, 2012, c. 5. s. 221.

⁸ Meryem, 19/26, Mehmet Akkuş, "Gaybet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 409.

⁹ Enbiya, 21/83; Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, 4. Bas. s. 311-314

¹⁰ Nurgül Karayazı, *Fuzûlî'nin Leylâ ve Mecnûn'unda Tasavvufî Kavram ve Unsurlar*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s. 216.

¹¹ Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım Abdülkerim b. Hevazin b. Abdülmelik b. Talha el-Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1978, s. 162-163.

¹² Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 193.

فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكًا وَأَتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِّنْهُنَّ سَكِينًا وَقَالَتِ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّ
فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ

1- "Vaktâ ki bunların gizliden gizliye dedikodularını işitti, onlara da'vetçi gönderdi ve onlar için dayalı döşeli bir sofraya hazırladı ve her birine bir bıçak verdi, beriden de çık karşılıklarına dedi, hepsi onu görür görmez çok büyüttüler, kendilerinin ellerini doğradılar ve hâşâ, dediler, Allah için bu bir beşer değil, mahzâ bir Meleki kerîm"¹³ dediler.

Bazı mutasavvıflar bu ayeti gaybet hâline delil olarak ele alıp şu şekilde değerlendirirler:

İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), bu ayette zikredilen kadınların Hz. Yusuf'u gördüklerinde ona olan hayranlıklarından ötürü gaybet haline geçip etrafındaki hiçbir şeyi göremez olduklarını ve böylece ellerini kestiklerini söyler.¹⁴

İsmail Hakkı Bursevi de (ö. 1137/1725), bu ayette bahsedilen kadınların Hz. Yusuf'u görür görmez hayrete düştükleri ve onu meleklere benzetererek güzelliği karşısında kendinden geçtiklerini, ifade eder.¹⁵

Allah'ın cemal ve letafetinin gölgesinin gölgesi hükmünde olan Hz. Yusuf'un yüzünün güzelliğini görmede böyle bir durum ortaya çıkıyorsa; bütün güzelliklerin mutlak kaynağı olan Hakk'ın cemalinin temaşa edilmesinin başları nasıl döndüreceği kendiliğinden ortaya çıkar.

وَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا أَسْفَىٰ عَلَىٰ يُوسُفَ وَإِبيضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ كَظِيمٌ

2-“Onlardan yüz çevirdi ve: Vah! Yusuf'a vah! dedi ve üzüntüden iki gözüne ak düştü. O artık acısını içinde saklıyordu”.¹⁶ Bazı sûfiler bu ayeti gaybet hâli ile ilişkilendirmektedirler.

Bursevi, bu ayette geçen "esef" kavramını şiddetli üzüntü ve hasret olarak ifade eder.¹⁷ Yine o, Hz. Yakub'un, oğlu Hz. Yusuf'un kaybolmasından duyduğu

¹³ Yusuf, 12/31.

¹⁴ İbn Kayyim, *Medâricu's Sâlikîn*, s. 1115.

¹⁵ Bursevi, *Ruhul Beyan*, c. 5. s. 221.

¹⁶ Yusuf, 12/84.

¹⁷ Bursevi, *Ruhul Beyan*, c. 5. s. 262.

üzüntüsü ve ona kavuşma hasretinin sonucunda gözlerini kaybettiğini, Allah'tan başka hiçbir kimseyi göremeyerek gaybet haline girdiğini terennüm eder.¹⁸

İbn Kayyim el-Cevziyye, Hâce Abdullah el-Herevî'ye (ö. 481/1089) atfen Hz. Ya'kûb'un (a.s.) kalbinin, Hz. Yûsuf (a.s.)'un sevgisi, zikri ve hicranı ile dolu olduğundan kardeşi Bünyamin'in ayrılık musibetini hatırlamadığını ve bu fırakın onu üzmediğini, çünkü Hz. Yûsuf'un sevgisinden ve o sevginin kalbini istilâ edip ihate etmesinden ötürü Hz. Ya'kûb'un (a.s.) gaybet halinde olduğunu ifade eder.¹⁹

Gaybet hali ile ilgili delil olarak zikredilen bu ayetin söz konusu kavrama dayanak noktası olmaktan ziyade, tasavvufta ıstılah haline gelmiş olan gaybet haline ilişkin verilen bir misal olarak düşünülmesinin daha uygun olacağı kanaatindeyiz. Diğer yandan ayetin bu terim ile ilişkilendirilmesi zahir manası ile pek mümkün değildir. Gaybet haline delil getirilen bu ayeti kerimeyi mutasavvıfların tasavvufi bir kanaat ile gaybet kavramıyla iltisaklı gördüklerini söylemek daha doğru olur.

أُولَئِكَ جَزَاءُ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَجَنَّاتٌ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ

3-“İşte onların yaptıklarının karşılığı rableri tarafından bir bağışlanma ve altlarından ırmaklar akan cennetlerdir. Onlar orada temelli kalacaklardır. Böyle amel edenlerin mükâfatı ne güzeldir!”²⁰

Ahmed İbn Âcîbe el-Haseni, (ö. 1224/1809) bu ayeti gaybet halini izah etmek için kullanır. O, *el-Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Şur'âni'l-Mecîd* adlı eserinde kalp tasfiyesinin, tefekkür, taat ve ilahi yakınlık derecesinin artmasıyla salikin kalbine nurların ineceğini; bu nurların artmasıyla beraber kalplerin ağıyardan yüz çevirmesi ölçüsünde kulun üzerine ilahi ihsanlar ve feyizlerin akmasıyla beraber kulun kendinden geçerek gaybet haline gireceğini ifade eder.²¹

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَن نَرَايَ وَلَكِنِ انظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ

مَكَانَهُ فَسَوْفَ نَرَايَ فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ

وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ

¹⁸ Bursevi, *Ruhul Beyan*, c. 5. s. 263.

¹⁹ İbn Kayyim, *Medâricu's Sâlikîn*, s. 1115.

²⁰ Âl-i İmran, 3/136.

²¹ Ahmed İbn Acîbe el-Haseni, *el-Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Şur'âni'l-mecîd*, Trc. Dilaver Selvi, Sermerkand Yayınları, İstanbul, 2014, c. 4, s. 207.

4-“Musa, tayin ettiğimiz vakitte gelip Rabbi onunla konuşunca, Musa: 'Rabbim! Bana Kendini göster, Sana bakayım dedi. Allah: 'Sen Beni göremezsün ama dağa bak, eğer o yerinde kalırsa sen de Beni göreceksün buyurdu. Rabbi dağa tecelli edince onu yerlebir etti ve Musa da baygın düştü; ayılınca: 'Yarabbi, münezzehsin, Sana tevbe ettim, ben inananların ilkiyim' dedi”²²Mutasavvıflar bu ayet-i kerimeyi de gaybet bağlamında değerlendirirler.

İbn Âcîbe, sûfilere göre Cenabı Hakk'ı iki dünyada da görmenin mümkün ve vaki olduğunu; fakat bu dünyada havassü'l-havas denen seçkin velilerin buna ulaşacağını ifade eder.²³ Onların bu duruma müşahade ve iyan dediklerini, bu halin ancak nefsin manen ölümünden ve katlinden sonra gerçekleşen fena haliyle ve fenadan fena olma durumundan sonra ortaya çıkacağını, daha sonra da duyulardan ve şekillerden nefsin tecerrüt etmesiyle gaybet halinin gerçekleşeceğini söyler.²⁴

فَكُلِّي وَأَشْرِي وَقَرِّي عَيْنًا فَإِمَّا تَرِينَّ مِنَ الْبَشَرِ أَحَدًا فَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا

5-)“Ye iç, gözün aydın olsun. İnsanlardan birini göreceğ olursan 'Ben Rahman için oruç adadım, bugün hiçbir insanla konuşmayacağım' de.”²⁵ Bir çok sûfi bu ayeti gaybet halini izah etmek için kullanır.²⁶

تَلْفُحُ وَجُوهُهُمُ النَّارُ وَهُمْ فِيهَا كَالْحُوتِ

6-)“Ateş onların yüzlerini yalar, dişleri sırtıp kalır.”²⁷

İbn Âcîbe, bu ayeti tefsir ederken Rûzbihân-ı Baklî'ye (ö. 606/1209) atfen, ariflerin Hakk'ı ve O'nun her tarafı kaplamış ihsanını müşahade ettiklerinde bütün varlıklarıyla Allah'a bağlandıklarını ve kendilerinden geçtiklerini söyler.²⁸

فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ

7-) Naîm Cennetlerinde²⁹

²² A'râf, 7/143.

²³ İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medid*, c. 4, s. 207.

²⁴ İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medid*, c. 3, s. 444.

²⁵ Meryem, 19/26.

²⁶ Akkuş, “Gaybet”, 13: 409.

²⁷ Mü'minün, 23/104.

²⁸ İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medid*, c. 6, s. 363-364.

²⁹ Saffat, 37/43.

İbn Âcîbe, ârif zatların tefekkür için müşahade ve nazarlarını mâsivâdan çekip tamamıyla Hakk'a yönelttiğinde, efkarında yalnızca Allah'ın azametini, sırlarını, celal ve cemalini düşündüklerini,³⁰ kulun aklına O'ndan başka hiçbir şeyin gelmeyeceğini ifade eder.³¹ Müellifin bu ifadelerinden hareketle bu ayeti gaybet bağlamında değerlendirmek yerinde olur.

أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا

8-) "*Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), evet (buna) şahit olduk, dediler.*"³² Hücvirî, (ö. 465/1072 [?]) bu ayetten hareketle ruhların elest bezminde Hakk tarafından yaratıldıklarını ve Allah ile olan misaklarından önce en üstün hal olan gaybeti yaşadıklarını; ayrıca bu alemde beşeri niteliklere sahip ruhların da gaybet haline geçince tekrar o makama yükseleceğini ifade eder.³³

وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ

9-) "*Bilin ki Allah, hakikaten kişi ile kalbi arasına girer*"³⁴

Safiyüddîn-i Erdebîlî (650/1252) bu ayette Allah'ın kişi ile kalbinin arasına girmesini gaybet hali olarak değerlendirir.³⁵

وَإِذِ اعْتَرَزْتُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ فَأَوْا إِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيُهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ مِزْقًا

10-) "*Mademki siz onlardan ve Allah'ın dışında tapmakta oldukları varlıklardan uzaklaştınız, o halde mağaraya sığının ki, rabbiniz size rahmetini yaysın; işinizde sizin için fayda ve kolaylık sağlasın.*"³⁶

Kuşeyrî, (ö. 465/1072) bu ayeti gaybet bağlamında ele alarak şu şekilde değerlendirir: O, bu ayettin işârî manasında kişinin Allah'a ulaşabilmesi için ağıyardan yüz çevirmesi ve onlardan ayrılması gerektiğini ifade eder.³⁷ Yine o, kişinin kendi ihtiyaçlarını gidermek için masivaya değil samimi bir şekilde Allah'a

³⁰ İbn Acibe, *Bahrü'l-Medid*, c. 6, s. 363-364.

³¹ İbn Acibe, *Bahrü'l-Medid*, c. 7, s. 189.

³² A'râf, 7/172

³³ Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 312.

³⁴ Enfal, 8/24.

³⁵ Serap Şah, *Safvetü's-Safâ'da Safiyüddîn-i Erdebîlî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri*, c. 1, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2007, s. 148.

³⁶ Kehf, 18/16.

³⁷ Kuşeyrî, *Risale*, c. 3, s. 372.

yöneldiğinde Allah'ın o kişinin tüm ihtiyaçlarını giderdiğini ve kulunu kimseye muhtaç etmediğini söyler.³⁸

Ashabı Kehf ile ilgili zikredilen bu ayeti kerimeyi gaybet bağlamında değerlendirmek mümkündür. Çünkü Ashabı Kehf dünya ve dünyalıklardan yüz çevirip Allah'a yönelmişlerdi. Allah'ın onların bu yönelişlerini karşılıksız bırakmaması ve onları uykuya daldırması bir nevi gaybeti hali olarak mütâlaa edilebilir.

يَوْمَ تَرُؤْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَىٰ وَمَا هُمْ بِسُكَارَىٰ
وَلَكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ

11-) "*Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacak, her gebe kadın karnındaki çocuğu düşürecektir. Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin; çünkü Allah'ın azabı (kiyamet in dehşeti) çok çetindir!*"³⁹ Kuşeyrî, bu ayette zikredilen kiyamet halinin dehşetinden ötürü insanların derin bir korkuya kapılarak akıllarının başlarından gittiğini ve kendilerini kaybettiğini ifade eder.⁴⁰

Zikrettiğimiz bu ayette gaybet hali açık bir şekilde ifade edilmese de korkunun gaybete sebep olduğundan hareketle işârî mânâyla böyle bir durumun ortaya çıktığını söylemek daha doğru olur.

وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ

12-) "*Eyyub'a da. Hani Rabbına niyaz etmiş: Bu dert beni sarıverdi. Sen, merhametlilerin merhametlisin, demişti.*"⁴¹

Hücvirî, bu ayeti gaybet bağlamında ele alarak değerlendirir; o, Hz. Eyyüb (a.s)'ın müptela olduğu hastalığın tesirinin artmasıyla beraber ibadetlerini yapamamanın etkisiyle sızlanarak Allah'a yakardığını ve halini O'na arzettiğini ifade eder.⁴² Ayrıca bu yakarışın normal şartlarda peygamberlere yakışan bir hal olmadığını ancak Peygamberlerin kendinden ve nefsinden gaib olması ile böyle bir

³⁸ Kuşeyrî, *Risale*, c. 3, s. 372.

³⁹ Hacc, 22/2.

⁴⁰ Kuşeyrî, *Risale*, c. 3, s. 579.

⁴¹ Enbiya, 21/83.

⁴² Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 313.

durumun vaki olacağını da söyler.⁴³ Nitekim Hz. Eyyüb (a.s.)'ın yakarış ve sızlanışının da böyle bir durumda gerçekleştiğini mütâlaa eder.⁴⁴

Gaybet kavramı ile ilgili kanıt olarak mütâlaa edilen bu ayetin bahsi geçen kavram ile ilişkilendirilmesi zahir manası ile pek mümkün değildir. Fakat Hücvîrî'nin zikredilen ayeti tasavvufi bir yorum ile gaybet kavramı ile ilişkilendirdiğini söylemek daha doğru bir kanaat olur.

Klasik tasavvuf kaynaklarından ve işari tefsirlerden yaptığımız tetkiklerden gaybet kavramı bağlamında değerlendirilen on iki ayet-i kerime tespit ettik. Bu ayet-i kerimelerde gaybet kavramı doğrudan geçmemektedir. Ancak mutasavvıflar, yapmış oldukları tasavvufi yorumlarla bahsedilen ayetlerden bu kavramı istinbât etmişlerdir.

1.3. GAYBET KAVRAMININ HADİS REFERANSLARI

Mutasavvıflar kullandıkları kavramların bir kısmını Hz. Muhammed'in (sas) hadislerini referans alarak geliştirmişler. Bu ıstılahlar bazen hadislerin zahiri anlamlarına isnad edilirken bazende işarî yorumlar sayesinde zâhirde olmayan bir takım anlamlara dayandırılır. Biz de burada gaybet halinin hadislerde nasıl ele alındığını tespit ederek konuyu ayrıntılarıyla değerlendireceğiz.

Gaybet konusuyla ilgili ele alacağımız hadislerden bazıları şunlardır:

1-) Eşref Ali et-Tahânevî, (1863-1943) Ubâde b. Sâmit tarafından rivâyet edilen bir hadiste; *Hz. Muhammed'in (sav) vahyin nüzulü esnasında sıkıntıya girmesini ve yüzünün renginin değişmesini*⁴⁵ gaybet hâli olarak yorumlar.⁴⁶ Yine o, "yoğun bir şekilde gelen gaybî vâridattan dolayı beşerî hislerin ve düşüncelerin" belirli bir zaman için kaybolmasını da "gaybet-i mahv" olduğunu, Hz. Peygamber'in (sav) de vahyin inişi anında böyle bir hâle düşer olduğunu ifade eder.⁴⁷

Kur'an-ı Kerim'in nüzulü tamamlanıncaya kadar vahye mazhar olan Hz. Peygamberimizin (sav) vahyin inişinden etkilendiği bilinir. Lakin gelen vahiyleri karıştıracak derecede kendinden gâib olması veya bilincini kaybetmesi söz konusu olamaz. Zira bu durumda kendisine gelen vahyin idrak edilmesi, korunması ve aslını

⁴³ Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 313.

⁴⁴ Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 313.

⁴⁵ Müslim, Fezâil, 88, Hudud, 13.

⁴⁶ Eşref Ali Tehânevî, *Hadislerle Tasavvuf*, Haz. Zaferullah Dâvûdî, Ahmed Salihoğlu, Sey-Tac Yayınları, Adıyaman, 2000. s. 62-63.

⁴⁷ Tehânevî, *Hadislerle Tasavvuf*, s. 62- 63.

muhafaza ederek gönümöze kadar gelmesi sıkıntıya girerdi. Ayrıca vahye muhatap olmuş bir peygamberin diğer insanların muttali olduğu gaybet gibi bir gaybete gireceğini söylemek doğru bir yaklaşım olmaz. Onun gaybeti Peygamberlere has bir gaybet olarak değerlendirilebilir. Bu minvalden hareketle mevcut rivayetlerden böyle bir anlamın çıkmayacağını söylemek isabetli bir kanaat olabilir.

2-) Sâbit el-Bünânî, Enes b. Mâlik'ten şöyle nakleder; *Hz. Peygamber (sav) Hârise'ye "Nasıl sabahladın ey Hârise?" diye sordu. Hârise cevaben: "Hakiki bir mümin olarak yâ Rasûlallah!" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), "Senin imanının hakikati nedir?" diye buyurdu. Hârise: "Dünyadan uzaklaştım. Geceleri uykusuz, gündüzleri susuz geçirdim. Artık rabbimin arşına açıkça bakıyor, cennetliklerin nasıl nimetlendiklerini ve cehennemliklerin nasıl bağırıp çağırdıklarını görüyor gibiyim."* Hârise'nin bu sözleri üzerine Hz. Peygamber (sav): *"Allah'ın kalbini nurlandırdığı mü'min! Marifete erdin (bildin), onun gereğini yap"* buyurdu.⁴⁸

Hârise hadisi olarak meşhur olan bu hadis sûfilerin, değişik varyantlarıyla beraber başta şuhûd ve gaybet olmak üzere pek çok kavramı izah ederken sürekli referans aldıkları bir rivayettir.⁴⁹

Kelâbâzî, (ö. 380/990) yukarıdaki hadiste geçen, Hârise'nin "dünyadan uzaklaştım" sözünü gaybet hali ile ilişkilendirir.⁵⁰ Ona göre gaybetin diğer bir yönü de "bekâyı ve Bâkî olanı temaşa ederek, fenâdan ve fânî olandan geçme" halidir.⁵¹ Bu zaviyeden hareketle bahsi geçen hadis-i şerifte Hârise, insan nefsinin şiddetle arzuluğığı ve insanın zaruri ihtiyaçları içerisinde bulunan dünyanın her türlü ihtiyacına karşı bir tavır sergilediğini ve dünyaya karşı gaybet haline geçtiğini söylemek yerinde olur.

3-) İbn Ömer'den rivayet edilen hadiste; *Resûlullah'ın Abdullah b. Ubey b. Selûl öldüğünde onun cenaze namazını kılmak için ayağa kalktığında Hz. Ömer de ayağa kalkarak Resûlullah'ın elbisesinden tutarak şöyle dedi: Ya Resûlullah! Rabbinin namaz kılmanı nehyettiği kimsenin cenaze namazını mı kılacaksın?*

⁴⁸ İbn Ebû Şeybe, el-İmân, s. 43; Bezzâr, el-Müsned, 13/333; Ebû Saïd el-Harrâz, *et-Tarık İla'llah (Kitâbü's-Sıdk)*, Haz. Abdülhalim Mahmud (Dâru'l-Maârif, ty.), s. 56-57; Serrâc, *Lüma'*, s. 14.

⁴⁹ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 27, 62, 169, 176, 191, 193, 198, 203, 209, 220, 222; Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 97, 98, 287, 288, 289.

⁵⁰ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 193.

⁵¹ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 193.

Resûlullah da ona: "Allah beni bu husus da serbest bıraktı"⁵² diye buyurdu. Tahânevî, "Hz. Ömer'in kalbinde Allah için buğzetme hali öyle fazla varid oldu ki Peygamberimize nasıl davranacağını" bilemediğini ve Hz. Ömer'in gaybi varidatla kendinden geçtiğini ifade eder.⁵³

4-) İbn Mes'ûd'dan rivâyet edilen hadiste; *"Allah vahiy yolu ile konuştuğu zaman, gök ehli taş üzerinden çekilen zincirin sesi gibi çingirak sesini işittirler ve bayılarak kendinden geçerler."⁵⁴ Tahânevî, bu hadiste anlatılan gök ehli kimselerin halini "gaybet-i mahv" olarak değerlendirir.⁵⁵*

5-) Hz. Osman'dan rivayet edilen hadiste; *"Resûlullah vefat edince ashabından bir grup çok üzüldüler ve bir kısmı vesveseye düştüler. Onlardan biri de bendim. Bir yerde otururken Hz. Ömer yanımdan geçip selam vermiş. Ben onun ne geçtiğini ne de selamını işittim. Hz. Ömer bu durumu Hz. Ebubekir'e şikayet etti. Daha sonra ikisi gelip bana selam verdiler. Hz. Ebubekir şöyle dedi: Kardeşin Ömer'in selamını niçin almadın? Ben ise: Böyle bir şey yapmadım dedim. Hz. Ömer Allah'a yemin olsun ki yaptın. Ey! Umeyye oğulları bu sizin huyunuz olmuş dedi. Ben de Allah'a yemin olsun ki ne senin geçtiğini nede selam verdiğini hissettim. Bunun üzerine Hz. Ebubekir Osman doğru söylüyor. Bir üzüntü seni bundan alıkoymuş. Bende Bu işten nasıl kurtulacağımızı (Hilâfet meselesini nasıl çözeceğimizi) kendisine sormadan Allah, Rasûlünü vefat ettirdi."⁵⁶*

Tahânevî, bu hadiste zikredilen dini düşüncenin Hz. Osman'da güçlü şekilde varid olmasıyla onu çevresindeki şeylerden habersiz bıraktığını ve onun "gaybet-i mahv" halini yaşamasına sebep olduğunu ifade eder.⁵⁷

Bu hadisten şu anlaşılmaktadır: Hz. Ömer'in selamı esnasında Hz. Osman, Hz. Peygamberin firâkından ve âhirete irtihalinden duyduğu derin üzüntüyle geçici olarak akli melekelerini kaybetmiş ve gaybete girmiştir. Bundan ötürü Hz. Ömerin geçişini ve selamını hissetmemiştir.

⁵² Buhârî, Cenaiz, 84; Müslim, Sifatül Münafikin, 3; Tirmizî, Tefsirul Kur'an, 10.

⁵³ Tahânevî, *Hadislerle Tasavvuf*, s. 64- 65.

⁵⁴ Buhârî, *Tevhid*, 32; Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 22.

⁵⁵ Tahânevî, *Hadislerle Tasavvuf*, s. 76.

⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 6.

⁵⁷ Tahânevî, *Hadislerle Tasavvuf*, s. 255-256.

Gaybet bağlamında değerlendirilen başka bir hadis ise, Zeyd b. Sâbit'in şöyle dediği rivâyet edilmektedir: “Ben Rasûlüllah'ın yanında bulunuyordum ve birden kendisini sekîne kapladı”⁵⁸

Hadis mütehasısları bu hadiste geçen sekîne kelimesini vahyin nuzulu esnasında Hz. Peygamber'in içine girdiği sükûn ve gaybet hali olarak mütâlaa ederler.⁵⁹

Bu hadiste geçen sekîne kavramını zahiri manasıyla gaybet hali ilişkilendirmek pek mümkün değildir. hadis ulemasının işari bir değerlendirmeye böyle bir kanaate vardığını söylemek daha doğru olur.

Gaybet hâli ile ilgili klasik tasavufî eserlerden ve temel hadis kitaplarından yapmış olduğumuz incelemelerden beş hadisin bu kavram çerçevesinde ele alındığını tespit ettik. Bu hadislerin tamamı meşhur hadis kaynaklarında yer almaktadır. Gaybet kavramı sözkonusu hadislerde doğrudan geçmemektedir. Ancak, gerek îşârî terfsir yapan müfessirler ve gerek mutasavvıflar yapmış oldukları yorumlarla bu hususa işaret etmişlerdir.

1.4. GAYBETİN SEBEPLERİ

Hâller, tasavvuf ilminin temel kavramlardan birini oluşturur. Bunlar kulun herhangi bir çabası olmaksızın yüce Allah tarafından kendisine vehbi olarak bahşedilen özel lütuflardır. Ancak salikin bu halleri yaşayabilmesi için kendisinde birtakım unsurların olması gerekir.

Gazzâlî, (505/1111) vecd hâlinin ileri derecede Allah sevgisinden meydana geldiğini ifade ederken kişinin vecd hâlini yaşayabilmesi için gerekli olan âmillere vurgu yapar.⁶⁰

Kelâbâzî de, hâllerin vehbî olduğunu, fakat amellerin neticesine göre belirlendiğini ve değiştiğini; kişinin iyi ve güzel bir iş yapması halinde kendisinde bir hâlin zuhûr edeceğini söyler.⁶¹

⁵⁸ Ebû Dâvud, *Kitâbu'l-Cihâd*, 19.

⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs*, Tahkik, Ahmed b. Muhammed, el-Herrât, Mektebetü'l-Mekkiye, c. V, Mekke, 2013, s. 1968.

⁶⁰ Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî et-Tusi, *İhyau Ulumi'd-Din*, Çev. Mehmed A. Müftüoğlu, Çelik Yayınevi, İstanbul, 2016, c. 2, s. 613.

⁶¹ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 143.

Hücvîrî de, hâlin Allah tarafından sâlikin kalbine ilham ettiği fazl ve kereminden oluştuğunu ifâde eder.⁶²

Tasavvufun önemli hâlleri arasında sayılan gaybet hâlinin ortaya çıkması için bir takım amillere ihtiyaç vardır. Bu zaviyeden hareketle tasavvufî eserler tetkik edildiğinde gaybet halinin müsebbibi olan saikler şu şekilde karşımıza çıkmaktadır.

1.4.1. Tezkiye

Tezkiye, lügatta, "temizlemek, arıtmak,⁶³ temize çıkarmak, arındırmak, arıttırmak, fitrî olana dönmek, temiz davranışlar ortaya koymak"⁶⁴ gibi mânâları ihtiva ederken, tasavvufî istılahta ise, "arınma, nefse bulaşan kir ve pası temizleyerek onu nefs-i emmare mertebesinde nefs-i mutmaine" mertebesine çıkarmaktır. Rûhu mânevî kir ve iletlerden temizlemektir.⁶⁵

Başka bir ifadeyle tezkiye, nefsi (kalbi ve ruhu) inkar, isyan ve nisyanın karanlığından, mânen bütün kirlere arındırmaktır. Bu arınma takvânın ilk aşamasıdır. İkinci aşama ise güzel ahlakla bezenmektir. Güzel ahlak, "tâlim, temrîn ve terbiye" sonucu elde edilecek bir şeydir. Terbiye, insanın doğasında bulunan veya nefsten kaynaklanan suflî sıfatları giderip onların yerine güzel sıfatları elde etmek ve bunu bir alışkanlık haline⁶⁶ getirmektir.

Tezkiye Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde yer bulmaktadır.

خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

"Onları arındırmak ve temize çıkarmak üzere mallarından sadaka al! Bir de onlar için dua et; çünkü senin duan onlara huzûr verir. Allah her şeyi çok iyi işitmekte ve bilmektedir."⁶⁷

فَدَّ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّيْهَا "Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir."⁶⁸

⁶² Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 243.

⁶³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 5. Bas. s. 274.

⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisan'ül Arab*, s. 357.

⁶⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 360.

⁶⁶ Dilaver Selvi, Beyzavi Tefsirinde Nefs Tezkiyesi ve Takva, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, c. 26, Sayı. 2, İstanbul, 2010, s. 4.

⁶⁷ Tevbe, 9/103.

⁶⁸ Şems, 91/9.

وَمَنْ تَزَكَّىٰ فَإِنَّمَا يَتَزَكَّىٰ لِنَفْسِهِ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ "Kim arınırsa sadece kendi yararına arınmış olur. Her şeyin sonu Allah'a varır."⁶⁹

وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَكِّي "Sen nereden bileceksin, belki o arınacaktı."⁷⁰

Yukarıdaki tanımdan ve Kur'an-ı Kerim ayetlerinin nokta-i nazarından hareketle tezkiyenin gaybete sebep olduğunu şu şekilde izah edebiliriz:

Gaybet kişinin nefsinde, ruhunda ve kalbinde gerçekleşen bir durumdur. Bu durumun ortaya çıkması için de kişinin bahsedilen hususlarına Allah tarafından yoğun bir şekilde ilham, nûr ve tecellilerin gelmesi gerekir böylece kişi gaybet haline girmiş olur. Fakat eğer kişi gaybet mahalli olan bu hususlarını tezkiye edip arındırmazsa bu hal gerçekleşmez. Çünkü Allah kulun temiz olmayan bu duygularına nûr, feyiz, ilhâm ve tecellî gibi lutufları indirmez.

1.4.2. Semâ

Lügatte, "işitmek, duymak, dinlemek; işitilen söz, güzel ses, iyi şöhret" manalarını ihtiva eden semâ, kulun kendisinde varid olan ilhamı ya da füyuzatı hissetmesi ve bunları kalbe aktarması anlamlarına gelir.⁷¹

Semâ kulun kalbinde şu hallerin "vecd-vücûd, gaybet-huzûr, setr-tecellî, sekr-sahv" ortaya çıkmasına sebebiyet verir.⁷² Kişi Allah'a duyduğu aşırı aşk ve muhabbet sebebiyle, dinlediği bir İlahîde veya duyduğu herhangi bir seste Allah lafzı geçmesinden dolayı kalbinde sudûr eden coşkunun bir galebeden ötürü vecd durumunu yaşayarak kendinden geçer ve gaybet haline girer.⁷³

Gazzâlî, Semâ'nın neticesi olarak kalbe vecde sebebiyet verecek bir hâlin zuhur ettiğini ve bunun sonucunda oluşan vecdin kişinin uzuvlarıyla beraber bütün duygularını harekete geçirdiğini söyler.⁷⁴

Kelâbâzî ise; Semâ, kulun kalbine ulaştığında orada mektum olan hatırat ve hâvâtırı ifşâ ettiğini, o anda acz, fakr ve za'f özelliklerini taşıyanların, gelen vârid ve

⁶⁹ Fâtır, 35/18.

⁷⁰ Abese, 80/3.

⁷¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 629; Semih Ceyhan, "Semâ" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 455.

⁷² Ceyhan, "Semâ", 36: 455.

⁷³ Ceyhan, "Semâ", 36: 455.

⁷⁴ Gazzâlî, *İhyau Ulumi'd-Din*, c. 2, s. 613.

feyzin etkisiyle coştuklarını ve bunun sonucunda kendilerinden geçtiklerini ifade eder.⁷⁵

Yukarıdaki tanımdan ve sûfilerin semâ hakkında söylemiş olduğu sözlerden hareketle semânın gaybete sebep olacağını söylemek yerinde bir ifade olur. Çünkü kişi duyduğu herhangi bir sesin, dinlediği bir ayetin etkisinde kalabilir. Bu etkinin tesir ve kuvveti onun kendinden geçmesine, gaybete girmesine sebep olabilir.

1.4.3. Korku

Yüce Allah'a duyulan aşk ve muhabbetinin yanında şiddetli korku duygusu da sâlikin kalbini ve ruhunu kaplarsa kişinin gaybet haline girmesine sebep olabilir.

Bu hususa Ku'an-ı Kerim şu ayetlerle işaret eder:

تَلْفَحُ وُجُوهُهُمْ النَّارُ وَهُمْ فِيهَا كَالِحُونَ "Ateş onların yüzlerini yalar, dişleri sırtıp kalır."⁷⁶

يَوْمَ تَرُؤْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَىٰ وَمَا هُمْ بِسُكَارَىٰ
وَلَكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ

“Onu gördüğünüz gün her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unuttur, her gebe kadın çocuğunu düşürür. İnsanları da sarhoş bir halde görürsün” demişti. “Oysa onlar sarhoş değillerdir ancak Allah’ın azabı çok dehşetlidir!”⁷⁷ Kişi Allah'a duyduğu aşırı sevgiden ötürü O'nu temaşa ettiğinde gaybet hâlini yaşadığı gibi, havf (korku) kalbini şiddetli bir şekilde sardığında da kişinin gaybet hâlini yaşamasına sebep olabilir.

Kuşeyrî, Rebî b. Heysem'in İbn Mes'ûd hakkındaki bir rivayetinde onun şiddetli bir korku sebebiyle gaybete girdiğini şöyle aktarır:⁷⁸

Rebî b. Heysem, İbn Mes'ûd'a (r.a) giderken bir demirci dükkanının önünden geçer. “Körüğün ağzındaki kızgın bir demir parçasını görür görmez kendinden geçer ve bayılır,” ertesi gün kendine geldiğinde bu halin sebebi sorulur, o da:

⁷⁵ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 245.

⁷⁶ Mü'minün, 23/104.

⁷⁷ Hacc, 22/2.

⁷⁸ Kuşeyrî, *Risale*, s. 162-163.

"cehennemliklerin cehennemde oluş hallerini düşündüm" der. Bu hal gaybetin sınırını aşan çok ileri bir durum olduğu için hazret kendinden geçerek bayılır.⁷⁹

1.4.4. Zikir

Zikir, unutmamak, hatırlamak, zihinde tutmak, yâd etmek, anmak,⁸⁰ "Allah'ın adını"söylemek,⁸¹ tasavvufî kavram olarak ise; tasavvuf erbabının dili, kalbi veyahut hem kalbi hem de diliyle, bâzı kelime ve ibâreleri, tâyin edilmiş zamanlarda belli sayıda, bir edep dahilinde her gün düzenli olarak yaptığı cehrî veya hafî ritüellerdir.⁸² Bu hususa, şu ayeti örnek verebiliriz.

الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ فِيمَا وُقُوعًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ "Onlar ayakta, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar."⁸³

Mevlânâ Haâlid-i Şehrezûrî (ö. 1827) *Risale-i Halidiyye* adlı eserinde, kişi Allah'ın şerikinin olmadığını çokça tefekkür etmek ve O'nu ziyadesiyle zikretmekle Hakk'tan gelen feyiz ve tecellinin çokluğu ve kuvveti sebebiyle kendinden geçerek gaybet haline girdiğini ifade eder.⁸⁴ Başka bir deyişle, Allah'ı her daim zikretmek insan kalbini ve ruhunu coşkun bir hale getirerek gaybet hâline vardırır.

Gaybet de kalbi ve ruhi bir hususiyet taşıdığı için, kişi yapılan bu zikirle şuhudi melekelerini geçici olarak kaybedip kalben ve ruhen kendinden geçerek gaybete girer.

1.4.5. Müşâhede

Müşâhede, sözlükte, "görme, perdelerin ortadan kalkması, temaşa ve seyretme, Hakk'ın gönüllerde hazır olması" anlamlarına gelir.⁸⁵ Tasavvufta ise, "araya sertr ve inkita halî girmeden tecelli nurlarının art arda sâlikin kalbine girmesidir."⁸⁶

⁷⁹ Kuşeyrî, *Risale*, s. 162-163.

⁸⁰ Reşat Öngören, "Zikir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44: 212.

⁸¹ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 13, s. 170

⁸² Öngören, "Zikir", 44: 212. Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 162; Osman Türer, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Ataç Yayınları, İstanbul, 2003, 2. Bas. s. 108-109.

⁸³ Âli İmran, 3/191.

⁸⁴ Mevlânâ Halid-i Şehrezûrî, *Risale-i Halidiyye*, Trc. İsmail Fakirullah, Yasin Yayın Evi, İstanbul, 2007, s. 39.

⁸⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 265.

⁸⁶ Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 169-170.

Âşık aşırı muhabbet beslediği ve sevdalı olduğu maşukunu görmeyi arzu eder. Sevgiliye dair en küçük bir işaret dahi onu heyecanlandırır ve kendinden geçirecek gaybet haline girer.

Bu hususa, Kur'an-ı Kerim'deki Hz. Musa'nın (a.s.) şu müşahade arzusunu örnek verebiliriz:

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنظُرُ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ نَرِيكَ وَلَكِنْ انظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرِيهِ فَلَمَّا تَبَجَّلَ رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ

"Ne zaman ki, Mûsâ, mîkâtımıza geldi, Rabbi ona kelâmıyla ihsanda bulundu. "Ey Rabbim, göster bana kendini de bakayım sana" dedi. Rabbi ona buyurdu ki; Beni katiyyen göremezsün ve lâkin dağa bak, eğer o yerinde durabilirse, sonra sende beni göreceksin." Daha sonra Rabbi dağa tecelli edince onu yerle bir ediverdi, Musa da baygın düştü. Ayılıp kendine gelince, Sen sübhansın, tevbe ettim, sana döndüm ve ben inananların ilkiyim," dedi. ⁸⁷ Hz. Musa, (a.s.) yüce Allah'ın dünyada zatıyla insan nazarıyla müşahade edilemeyeceğini bildiği halde kendisinde hasıl olan O'nu görme arzusu sebebiyle Allah'a böyle bir niyazda bulunduğunu söylemek yerinde bir ifade olacaktır. Ayrıca dağa tecelli eden rabinin nurunu müşâhede etmesiyle kendinden geçerek gaybete girdiğini söylemek mümkün olabilir.

1.4.6. Muhabbet

Muhabbet, "sevgi, sevmek, aşk ve dost edinmek;"⁸⁸ alışmak, dostluk, rûhun iyi gördüğü veya iyi zannettiği şeyi istemesi, bireyin mânevi haz aldığı veya kendisinde iyilik ve olgunluk gördüğü bir şeye eğilim göstermesi⁸⁹ gibi anlamları ihtiva eder. Başka bir ifadeye göre muhabbet, "hubb" kelimesi, bozulmamış sevginin adıdır.⁹⁰

Başka bir anlayışa göre ise, "hubab" kelimesinden türemiştir.⁹¹ Bu kelime ise sağnak bir şekilde yağın yağmurun tesiriyle suyun yüzeyinde oluşan damlacık ve kabarcıklar manalarına gelir. Bu zaviyeden hareketle muhabbet, kalbin sevgilinin

⁸⁷ Â'raf, 7/143

⁸⁸ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 176

⁸⁹ Hasan Akay, *İslâmi Terimler Sözlüğü*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2005, s. 315

⁹⁰ Kuşeyrî, *Risale*, s. 406.

⁹¹ Kuşeyrî, *Risale*, s. 406.

hüsnü cemalini müşahede etmesiyle heyecana gelmesi ve ona duyulan özlemin etkisiyle kişinin kalbinin galeyana gelmesi ve coşması halidir.⁹² Diğer bir görüşe göre ise, su kabı anlamında olan "hubb" kelimesinden türemiştir. Kalp de bu kap gibi sevgiliyle ve ona mütaallik güzelliklerle dolduğu zaman artık hariçten başka bir şey alamaz olur.⁹³

Kuşeyrî, muhabbeti, Allah'ın kuluna hususi bir kurbiyet ve ulvi haller lutfetmeyi irade etmesi olarak mütâlaa eder.⁹⁴

Ebû Abdullah el-Kureşî ise (ö. 599/1202) muhabbetin hakikatini kişinin hiçbir karşılık beklemezsizin bütün varlığını sevgilisine adanması olarak açıklar.⁹⁵

Cüneyd-i Bağdâdî'y'e göre muhabbet aşkın kendisine ait sıfatlardan sıyrılarak maşukun sıfatlarıyla sıfatlanmasıdır.⁹⁶

Ebû Bekir eş-Şiblî, (ö. 334/949) de kalpte sevgiliden başka her ne varsa silip yok ettiği için muhabbeti mahabbet ismiyle açıklar.⁹⁷

Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 412/1021) de muhabbeti, kişinin beşeri unsurlara yüz çevirip, sevgiliye râm olup beraber kalması olarak mütâlaa eder.⁹⁸ Serî es-Sakatî (ö. 251/865) de, muhabbetin sahih olmasını "âşık ile maşuktan birinin diğerine ey ben" demesine bağlar.⁹⁹ Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî (ö. 295/908) de muhabbeti engelleri aradan kaldırmak suretiyle esrarın keşfedilmesi olarak görür.¹⁰⁰

Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857)' ye göre muhabbet, kişinin bütün varlığıyla bir şeye yönelmesi, daha sonra meylettiği şeyi "nefsine, ruhuna ve malına" tercih etmesi, daha sonra da hem açıktan hem de gizli olarak ona eşlik etmesi, daha sonra da tüm bu yaptıklarına rağmen sevgisinde hatalı olduğunun farkında olması olarak ifade eder.¹⁰¹

⁹² Kuşeyrî, *Risale*, s. 406.

⁹³ Kuşeyrî, *Risale*, s. 407.

⁹⁴ Kuşeyrî, *Risale*, s. 407.

⁹⁵ Kuşeyrî, *Risale*, s. 407.

⁹⁶ Kuşeyrî, *Risale*, s. 407.

⁹⁷ Kuşeyrî, *Risale*, s. 407.

⁹⁸ Süleyman Ateş, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*, Sönmez Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 656.

⁹⁹ Kuşeyrî, *Risale*, s. 410.

¹⁰⁰ Kuşeyrî, *Risale*, s. 410.

¹⁰¹ Kuşeyrî, *Risale*, s. 410.

Abdülkâdir-i Geylânî (ö. 561/1165-66) hazretlerine göre muhabbet, kişinin kendinden ve nefsinden sıyrılarak hal ve kalde Hakk'ın sevgisi ile dolup taşmasıdır.¹⁰²

Serrâc'a (ö. 378/988) göre muhabbet; kulun gözüyle Allah'ın kendisine mecanen bahşettiği nimetlere, kalbiyle Hakk'a olan yakınlık, inayet, hıfz ve yardımına; iman ve yakin ile hidâyet ve inâyet nasîb etmesine bakarak Allah'ın kendisini sevdiğini müşahede edip kendisinin de O'nu sevmesidir.¹⁰³ Kur'an-ı Kerim şu ayetlerle muhabbete dikkatlerimizi çeker:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى
الْكَافِرِينَ

"Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdır."104

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

"De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir."105

وَمَنْ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ

"İnsanlardan kimileri Allah'a ortak koştuklarını Allah'ı sever gibi severler. Mü'minler ise Allah'ı herşeyden daha çok severler."106

Ebû Musâ, Hz. Peygamber'den muhabbet bahsi ile ilgili şu hadisi rivayet eder: Resûlullah "Her kim Allah'a kavuşmayı severse Allah da ona kavuşmayı sever. Her kim de Allah'a kavuşmayı sevmezse, Allah da onunla buluşmayı istemez."107

Sûfilerin yukarıdaki tanımlarından, Kur'an-ı Kerim'in ayetlerinden ve Hz. Peygamberin hadislerinin nokta-i nazarından hareketle muhabbetin gaybete sebep olduğunu şu şekilde izah etmek mümkün olur:

¹⁰² Mustafa Özdamar, *Abdülkadir Geylani*, Kırkkandil Yayınları, İstanbul, 2005, s. 37

¹⁰³ Serrâc, *Lüma'*, s. 57.

¹⁰⁴ Maide, 5/54.

¹⁰⁵ Âl-i İmran, 3/31.

¹⁰⁶ Bakara, 2/165.

¹⁰⁷ Buhârî, Rikâk, 3, Müslim, Zikir 5.

Kişi Allah'a veya başka bir varlığa karşı kalbinde, rûhunda ve hisslerinde aşırı muhabbet beslemenin serencamında bazen kısa bazen de uzun bir süre melekelerini kaybederek gaybete girer.

1.5. GAYBETİN DERECELERİ

Çalışmamızın bu kısmında gaybet hâlinin derecelerini irdelemeye çalışacağız.

1.5.1. Mürîdlerin Gaybeti

Amacına samimiyetle ulaşabilmek ve hakikatı elde etmek için dünyevî bağlardan ve onu engelleyecek tüm mânîlerden kurtulma noktasındaki tavrıdır.¹⁰⁸

1.5.2. Sâliklerin Gaybeti

“İlmin gerçekleri yerine onun rusum ve şekline takılıp kalmaktan ziyade, yüce Allah'ın yolunda gayret yerine yorgunluktan ve gevşeklik nedeniyle ruhsatlara karşı takındığı tavrıdır.”¹⁰⁹

1.5.3. Âriflerin Gaybeti

“Bütün hal ve kanıtların kendilerinden korunaklı cem makamındaki tüm derecelerden kaybolup gaybet” yaşamasıdır.¹¹⁰

1.5.4. Bekâ Makâmına Ulaşanların Gaybeti

“Kişinin ezel ve ebed olan Allah'ı, O'nun lütfedeceği sonsuz nimetleri müşahede etmesi ve böylece muvakkat olan dünyadan ve onun elem veren nimetlerinden uzaklaşmasıdır.”¹¹¹

1.6. GAYBET VE RİCÂLÜ'L-GAYB İLİŞKİSİ

Çalışmamızın bu kısmında ricâlü'l-gayb hususunu genel hatlarıyla ifade ettikten sonra gaybet ve ricâlü'l-gayb ilişkisini ortaya koymaya çalışacağız.

“Sözlükte 'erkek, mert ve yiğit' anlamlarındaki “racül” kelimesinin çoğulu “ricâl” ile “gayb” kelimelerinden müterekkip olan “ricâlü'l-gayb” kavramı, Farsça'da

¹⁰⁸ Ebû İsmâîl Abdullâh b. Muhammed b. Alî el-Ensârî el-Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, Ter. Abdurrezzak Tek, Emin Yayınları, Bursa, 2017, s. 70, Ayrıca Bkz. Mehmet Yavuz Şeker, *Vahdet-i Vücûd Ekolü Öncesi Sûfilerin Tevhîd Konusundaki Pozisyonları*, Bâyezîd-i Bistâmî'nin Tevhîd Anlayışı, *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, c. 5, Sayı. 4, Ankara, 2016, s. 7.

¹⁰⁹ Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s.71; Şeyh Rusûhî'd-din İsmâîl b. Ahmed el-Ankaravî, *Minhacu'l-Fukara*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996, s. 330-331.

¹¹⁰ Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s.71; Ankaravî, *Minhacu'l-Fukara*, s. 330-331.

¹¹¹ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 193.

"merdân-ı gayb, merdân-ı Hudâ;" "Türkçe'de "gayb erenleri," "üçler", "yediler", "kırklar" şeklinde ifade edilir."¹¹² Ricâlû'l-gayba Arapça'da ise "mestûrûn, (örtülü) mektûmûn, (gizli) ahfiyâ (saklı olanlar) gibi isimler de verilir.¹¹³ Ricâlullah kavramı ricâlu'l-gaybdan daha geniş kapsamlı olmakla birlikte ricâlu'l-gayb yerine de kullanılır.¹¹⁴ Tasavvuf mefkûresinde âlemi yönetikleri kabul edilen veliler cemiyetine verilen bir isim olan ricalû'l-gayb kavramı, gayb adamları, gayb erenleri manasına da gelir.¹¹⁵ Tasavvufî kültürde bu, mana durumları sırlı olan ve Hakk'ın temsilcileri olarak şuhud alemini yöneten, böylece kendi kozmik ve beşeri görevlerini yerine getiren kimseler için de sarfedilir.¹¹⁶

Ricâlû'l-gayb kavramı, yerde ve gökte mahallerini Allah'tan başka kimsenin bilmediği, alçak bir ses tonuyla konuşan, hayalî, yeryüzünde vakur bir şekilde hareket eden, kendileriyle mülâkî olanlara Allah'ın selamını verip geçen ve huşû içinde hayatlarını idâme ettiren veliler halkasını ifade ederken, bir başka manaya göre de, malumatlarını ve rızıklarını maddi dünyadan değil, gayb âleminden alan veliler zümresini de ifâde eder.¹¹⁷

İbnü'l-Arabî, ricâlû'l-gayb ıstılahının sufi anlayışta nasıl yer edindiğiyle ilgili şu bilgileri verir: Ona göre bu tabir, Allah dostlarının ıstılahında kullanılır ve ehlullâh bu terimle, insanların gözlerinden gaib kimseleri kasteder.¹¹⁸ Bazen bu kavramı, iman etmiş ve sâlih amel sahibi olan cinlerden bir taifeyi ifade etmek için, bazen de hiç kimseden herhangi bir malumat ya da dünyalık almayan, bilakis gayb diyarından rızıklanan bir tabakayı ortaya koymak için kullanırlar.¹¹⁹

Ricâlullah, gayb erenleri veya gizli Hakk dostları diye de tesmiye edilen ricâlu'l-gayb kavramı, tasavvuftaki Allah dostluğunun gizliliğine dikkat çeker.¹²⁰ Ricâlû'l-gayb hususu Kur'an-ı Kerim'de kavramsal çerçevesiyle geçmez. Fakat bu

¹¹² Süleyman Uludağ, "Ricâlû'l-Gayb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 81.

¹¹³ Uludağ, "Ricâlû'l-Gayb", 35: 81.

¹¹⁴ Uludağ, "Ricâlû'l-Gayb", 35: 81.

¹¹⁵ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yay. İstanbul, 2003, s. 196.

¹¹⁶ William Chittick, *Varolmanın Boyutları*, Çev. Turan Koç, İnsan Yayınları, İstanbul 2007, s. 196.

¹¹⁷ A. Vasfi Kurt, *Ricâlu'l-Gayb ve Abdâl Hadisleri*, Basılmamış Doktora Semineri, Ankara 1990, s. 6; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Çev. Ekrem Demirli, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2013, c. XI, s. 308.

¹¹⁸ İbnü'l-Arabî, *Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 308.

¹¹⁹ İbnü'l-Arabî, *Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 308.

¹²⁰ İbnü'l-Arabî, *Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 308.

şahısalara ricâlu'l-gayb veya ricâlullah denilmesinin Kur'an ayetlerinden işârî manayla ortaya koyulduğu açıkça görülür.

Örneğin: *رِجَالٌ لَا تُلْهِهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ*

"Onlar, ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı (ricâldir) kimselerdir. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar."¹²¹ Âyetî kerimesi "ricâlun" kelimesiyle başlar ve devamında Allah'ın razı olduğu ve iman etmiş bir sınıf tanımlanır.

Başka bir ayette de yüce Allah şöyle buyuruyor:

مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَن قَضَىٰ نَجْبَهُ وَمِنْهُمْ مَن يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا

"Mü'minlerden öyle (ricâl) adamlar vardır ki, Allah'a verdikleri söze sâdik kaldılar. İçlerinden bir kısmı verdikleri sözü yerine getirmiştir (şehit olmuştur). Bir kısmı da (şehit olmayı) beklemektedir. Verdikleri sözü asla değiştirmemişlerdir."¹²² Bu ayeti kerime de "minel müminune ricâlun" müminler içinde öyle adamlar vardır ki, kelimeleriyle başlar ve Allah'ın hoşnut olduğu birtakım işler yapan kişiler anlatılır. Bu ve benzeri ayetlerdeki "ricâl" vurgusu, lügat anlamından daha geniş manada, kadın ve erkek Allah'ı razı eden bir grup mümin için kullanılır.¹²³ Buradaki mananın tasavvufî anlayışta ricâlullah-ricâlû'l-gayb kavramlarıyla ifade edilen özel anlamdaki velilere işaret ettiği de söylenebilir.¹²⁴ Yer yüzündeki bu velilerin kimler olduğunun yüce Allah'tan başka hiç kimse tarafından bilinemeyeceği düşüncesi, velâyet sırrının oturduğu zemini daha net bir şekilde ortaya koyar.¹²⁵

Tasavvuf düşüncesinde, ricâlû'l-gayb anlayışı ele alınırken, şahısların değil, içinde buldukları manevî hallerin gizli olmasından dolayı velâyetin, zahirine değil

¹²¹ Nur, 24/37.

¹²² Ahzab, 33/23

¹²³ Uludağ, "Velî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 25.

¹²⁴ Uludağ, "Velî", 43: 25.

¹²⁵ Ahmet Ögke, "Bir Tasavvuf Terimi Olarak Ricâlû'l-Gayb: İbn Arabî'nin Görüşleri" *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara, Sayı: 5, 2001, ss. 162-201.

batınlılığına vurgu yapılır.¹²⁶ Ricâlü'l-gayb zümresinden olan bu velilerîn halleri gizli olduğu için yaptıkları fiiller herkes tarafından suhûletle idrâk edilemeyecek kadar güç olur. Her ne kadar varlıklarıyla insanlar arasında bulunsalar da manevî yönden avamın kolaylıkla anlayamayacağı özelliklere sahiptirler.¹²⁷ Gayb âleminde bizzatihi buldukları için değil, çeşitli sırlara sahip oldukları için ricâlü'l-gayb kavramı ile tesmiye edilirler.¹²⁸

Ricâlü'l-gayb idrakine göre Allah, gezegenimizin maddi nizâmını tesis etmeleri için bâzı insanların muhtelif görevler deruhte etmesini takdir ettiği gibi, âlemdaki nurani ve ruhanî sistemin muhafazası, güzelliklerin sağlanması, çirkinliklerin izâlesi gibi mevzularda da sevdiği bazı kullarını görevlendirir.¹²⁹

Bu konuya Allah kitabında şu ayet ile dikkatlerimizi celb eder:

وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزُّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ

“Andolsun, Zikir'den (Tevrat'tan) sonra Zebûr'da da, “Yere muhakkak benim iyi kullarım varis olacaktır” diye yazmıştık.”

İnsanların kahir ekseriyeti tarafından bilinmemeleri, tanınmamaları veya sırlı olan gerçeklere vakıf olmalarından ötürü, ricalü'l-gayb adı verilen bu mümtaz zatların arasında bir düzen ve hiyerarşik bir sistem olduğu bilinir.¹³⁰ Dünyanın muhtelif işlerinin yönetiminde bir görev dağılımı olduğu gibi, bu gizli mâneviyat önderlerinin de kendi mabeyinlerinde bir vazife taksimi yaptığı bilinir.¹³¹ Bu manevi sistemi devlet yönetim hiyerarşisindeki metaforla izah edecek olursak; “kutbu'l-aktâbı” bu düzen içinde devlet başkanına, kutuplar, bakan ve valiler, Sûfilere “sultan” ve “şah” gibi ünvanların verilmesi de bu minvalde ele alınabilir.¹³² Bu konu Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde vucut bulmaktadır:

الَّذِينَ إِذَا مَكَتَاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ

¹²⁶ Uludağ, “Ricâlü'l-Gayb”, 43: 25.

¹²⁷ Uludağ, “Ricâlü'l-Gayb”, 43: 25.

¹²⁸ Uludağ, “Ricâlü'l-Gayb”, 43: 25.

¹²⁹ Uludağ, “Ricâlü'l-Gayb”, 43: 25.

¹³⁰ Uludağ, “Ricâlü'l-Gayb”, 43: 25.

¹³¹ Yılmaz, *İslâm Tasavvufu*, s. 541.

¹³² Yılmaz, *İslâm Tasavvufu*, s. 541.

“Onlar (o müminler) ki, eğer kendilerine yeryüzünde iktidar verirsek namazı kılar, zekâtı verirler, iyiliği emreder ve kötülükten nehyederler. İşlerin sonu Allah'a varır.”

Her mertebedeki ricâlû'l-gaybın isimleri, sayıları ve kaldıkları yerler ile ilgili literatürlerde farklılıklar göze çarpar. Hatîb el-Bağdadî'nin (ö. 463/1071) *Tarihu'l-Bağdad* adlı eserinde Kettânî'ye (ö.322/934) isnad edilen kadim rivayetlerden birinde ricâlû'l-gaybın adları, sayıları ve yerleri ile alakalı şu bilgiler yer alır: “Nükabâ üç yüz, nücebâ yetmiş, bûdelâ kırk, ahyâr yedi, umed dört ve gavs bir kişi olarak bilinir.¹³³ Nükabâ Mağrib'de, nücebâ Mısır'da, abdâl Şam'da, ahyâr yeryüzünde seyahat etmekte, umed yerin dört yanında (kuzey, güney, doğu, batı), gavs ise Mekke'dedir.¹³⁴

İbnü'l-Arabî'ye göre ricâlû'l-gaybın isimleri ve sayıları şu şekildedir: Hiyerarşinin en başında kutb (gavs) dediğimiz zat gelir. Bu zat her zaman bir kişidir. Allah kendi raiyetinden bu zata ilahi sırlar dediğimiz bir takım özellikler vermiştir. Bu özelliklere sahip olan kutub kainatın her yerinde dolaşarak her kesimden insanlara feyiz verir.¹³⁵ Kutubtan sonra hâtem bir, havâriyyûn bir, ricâlû'l-ayn bir, imâmân iki, ricâlû'l-ganî billâh iki, ilâhiyyûn üç, ricâlû imdâdî'l-Îlahî üç evtâd dört, ricâlû'l-Îlâhiyye dört, sulehâ beş, ricâlû'l-iştîyâk beş, ricâlû'l-salavâti'l-hams beş, ricâlû eyyâmî sitte altı, ebdâl yedi, ricâlû meaârici'l-ulâ yedi, nücebâ sekiz, ricâlû kuvveti'l-Îlâhiyye sekiz, bûdellâ on, ricâlû aynî't-tahkîm ve'z-zevâid on, ricâlû tahte'l-esfel on bir, nükebâ on iki ricâlû'l-cenân on beş, recebiyyûn kırk, ahyâr kırk ve mustafûn/müctebûn üç yüz kişidir.¹³⁶

Hücvîrî'nin, *Keşfu'l-Mahcûb* adlı eserinde ahyâr üç yüz, abdâl kırk, ebrâr yedi, evtâd dört, nükabâ üç, kutub veya gavs bir kişi olarak zikredilir.¹³⁷

Ignaz Goldziher (ö.1921), tasavvufî kaynaklara isnad ederek, ricâlû'l-gaybı on merhalede ele alır.¹³⁸ İsimlerini ve sayılarını şu şekilde verir: “Kutubtan sonra onun

¹³³ Ebubekr Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, M.1931/H. 1349, c. III, s. 75-76.

¹³⁴ Hatîb el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, c. III, s. 75-76

¹³⁵ Ögke, “Bir Tasavvuf Terimi olarak Ricalu'l-Gayb: İbn Arabî'nin Görüşleri”, Sayı: 5, ss. 161-201.

¹³⁶ Ögke, “Bir Tasavvuf Terimi olarak Ricalu'l-Gayb: İbn Arabî'nin Görüşleri”, Sayı: 5, ss. 161-201.

¹³⁷ Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 329-330.

iki yardımcısı imâman, dört evtâd veya umud, yedi efrâd sonra abdâl, altmış nücebâ, üç yüz nükabâ, beş yüz asâib, sonra hukemâ veya mufredûn ve son olarak recebiyyûn” zümresi gelir.¹³⁹ Bu on tabakadan her birinin alanı bellidir ve her birine ait hususi bir icraat alanı vardır.¹⁴⁰ Her mertebede ortaya çıkan boşlukları bir alt tabakadaki mensuplarca doldurulur.¹⁴¹

Gaybet ve ricâlû'l-gayb arasındaki ilişkiyi şu şekilde izah etmek mümkündür:

Ricâlû'l-gaybın özelliklerine baktığımızda gaybetin o, mertebeye ulaşmasında bir aşama olduğunu söyleyebiliriz. İbnü'l-Arabî'nin ricâlû'l-gayb ile ilgili tanımından yola çıkarak ricâlû'l-gaybın ve gaybet teriminin birbirine benzerlikler taşıdığını söyleyebiliriz. Ricâlû'l-gayb ve gaybet ehli her ne kadar halk arasında olsalarda aslında onlar manen halktan gaip Allah huzûrunda hazır bulunurlar. Bu onlar için manen tekrar bir yükseliştir.

1.7. SÛFİLERE GÖRE GAYBET

Çalışmamızın bu kısmında başta ilk dönem sûfileri olmak üzere sûfilerin gaybet hâli ile ilgili yapmış oldukları tanımları ve buna ilişkin değerlendirmelerimizi aktarmaya gayret edeceğiz.

1.7.1. Cüneyd-i Bağdâdî

Cüneyd-i Bağdâdî, gaybet halini lugavî ve ıstılâhî bir ayrıma tâbî tutarak ele almaz. O, gaybeti, kişinin ne kendisinin, ne de başkasının farkına varmaması olarak ifade eder.¹⁴² Onun bu sözleri de konun anlaşılmasında bize rehberlik etmektedir. "Gökler ve yer halkı bir müddet benim hayret halime ağladılar. Bende aynı şekilde onların gaybetine ağlıyordum. Şimdi ise ne onları ne de kendimi biliyorum"¹⁴³

Cüneyd-i Bağdâdî'nin gaybet hali ile ilgili bu tarifinden şunu anlıyoruz: Kişinin gaybet halini yaşayabilmesi için öncelikle kendi ferdiyetini daha sonra da masivaya ait tüm teveccühleri bir kenara bırakıp Allah ile hem hal olması gerekir. Bunu yapmadığı takdirde kişi istenilen düzeyde gaybet halini yaşayamaz.

¹³⁸ Ignaz Goldziher, "Abdâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 4: 3.

¹³⁹ Goldziher, "Abdâl", 4: 3.

¹⁴⁰ Goldziher, "Abdâl", 4: 3.

¹⁴¹ Goldziher, "Abdâl", 4: 3.

¹⁴² Ebü'l-Kâsım Cüneyd b. Muhammed el-Hazzâz el-Kavârîrî, el-Bağdâdî, *Âriflerin Sultânı Cüneyd-i Bağdâdî*, Trc. Ömer Erdem, Yasin Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 222.

¹⁴³ Cüneyd-i Bağdâdî, *Âriflerin Sultânı*, s. 223.

1.7.2. Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî

Serrâc, gaybeti, Hakk'ı müşahade ve huzûr hali nedeniyle salikin dış aleminde herhangi bir değişiklik olmaksızın kalbin masivayı müşahade etmesinden geçme hali olarak mütâlâa eder.¹⁴⁴

Serrac'ın gaybet hali ile ilgili bu tarifinden şunu anlıyoruz: Gaybet kişinin dış aleminde herhangi bir tağayyurat meydana getirmeksizin kalben ve ruhen Allah dışındaki her şeyden mücerred bir hale gelmesidir. Başka bir ifadeyle kişi zâhirde günlük yaşantısına diğer insanlar gibi devam eder; fakat kalbinde ve ruhunda bu yaşantının tam tersine mâsivâdan mücerred olup gaybeti yaşar. Yani Allah ile olmak, O'ndan gelen tecellilere mazhar olmak için kişinin kalbini maâivâyâ kapatması gerekir.

1.7.3. Ebû Bekr el-Kelâbâzî

Kelâbâzî, gaybeti, lügatte kaybolmak, kendinden geçmek, hislerini ve şuurunu kaybetme; tasavvufi terim olarak ise kulun kendi nefsinin istek ve arzularını görememesi ve bu çeşit arzulardan gaib olması olarak ifade eder.¹⁴⁵ “Gâibin baktığını, ancak göremediğini, sesleri işittiğini fakat ne söylendiğini anlayamadığını, bu hâlin de bir bakıma galebe hâline benzediğini” söyler.¹⁴⁶ Yine o, gaybet halinde kulun nefsinde var olan istek ve arzuları Hakk'ı temaşa halinde olması dolayısıyla göremediğini terennüm eder.¹⁴⁷ Mevzunun daha iyi anlaşılması için Ebu Süleyman Dârânî (ö. 215/830) ile Evzâî (ö. 157/774) arasında geçen şu bahsi aktarır:

Ebu Süleyman Dârânî Evzâî'ye "Pazarda senin mavi gözlü cariyeni gördük der." "Evzâî cevaben sahi cariyemin gözleri mavi miydi?" "Keşke öyle olmasaydı kara gözlü olsaydı, ben öyle biliyordum" diye cevap verir.

Ebu Süleyman Dârânî bu durumu izah etmek için şöyle der: "Onların baş gözü kapanmıştır, kalp gözü açılmıştır."

¹⁴⁴ Serrâc, *Lüma'*, s. 399.

¹⁴⁵ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 192.

¹⁴⁶ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 193.

¹⁴⁷ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 193.

Evzâî'nin "Gözleri sahiden mavi mi, demesinden anlaşıldığına göre, O siyah ve ahu gözden hoşlanmakta ve bundan da zevk almakta, bununla beraber O, cariyesinin gözlerinin maviliğinden gaib idi."¹⁴⁸

Kelâbâzî'nin gaybet hali ile ilgili bu tarifinden şunu anlıyoruz: Kulun huzûru İlahi de olmasından ötürü nefsinde mevcut olan istek ve arzuların farkına varamayarak onlardan gâib olmasıdır. Başka bir ifade ile salikin Allah'ın huzûrunda olmasıyla kendisinde var olan istek ve arzularla meşgul olmamasıdır.

Bu tanımlamadan çıkarılan diğer bir husus da, kişinin Allah ile olan derûnî beraberliğinden dolayı kalbinde varid olan sufli istek ve arzuların farkına varamamasıdır. Nasıl ki kişi uyuşturucu bir madde olarak tüm melekelerini kaybedip kendisinde zuhur eden kusurları fark edemeyecek kadar kendinden geçerse, gaybet haline giren de Allah ile ziyadesiyle meşgul olmaktan ötürü kendisinde var olan kusurları fark edemeyecek kadar kendinden geçer.

1.7.4. İbn Fûrek

İbn Fûrek, (ö. 406/1015) gaybeti; kişinin hazırda olmasından ötürü Allah'ın temaşa edilmesinden kalbin gaybı olarak ifade eder.¹⁴⁹

İbn Fûrek'ın gaybet hali ile ilgili bu tarifinden şunu anlıyoruz: Bu tarife göre gaybet halinin gerçekleşme mahali kalbtir. Kalbin bu hale girebilmesi için mânâ âleminde Hakk'ı müşâhede etmesi gerekir. Böylece kalb ihtizaza gelerek sahibinin gaybete girmesine vesile olur.

1.7.5. Hücûvî

Hücûvî, gaybet halini lügâvî ve ıstılâhî olarak şu şekilde ele alır: Lügatta, "kendinden geçmek, kendini kaybetmek"¹⁵⁰ tasavvufta ise, kişinin mâsivâdan yüzçevirmesiyle kendinden geçerek gaib hale gelmesi olarak ifade eder.¹⁵¹ Başka bir ifadeyle O, gaybeti kişinin Hakk'tan başka her şeyden kat-ı alaka etmek olarak mütâlâa eder.¹⁵²

¹⁴⁸ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 193.

¹⁴⁹ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek el-İsfahânî en-Nisâbûrî, *El-İbâne An Turukil-Kâsîdîn Ve'l-Keşf An Menâhici's-Sâlikîn Ve't-Teveffür İlâ İbâdeti Rabbil-Âlemin*, Çev. Ahmet Yıldırım, Abdülgaffar Aslan, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2014, s. 340.

¹⁵⁰ Hücûvî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 311-314.

¹⁵¹ Hücûvî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 311-314.

¹⁵² Hücûvî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 311-314.

O, Hz. Eyyub (a.s.) kıssasında geçen “*zarar bana dokundu*”¹⁵³ âyetindeki yakarışı kendinden geçme ve gaybet hâli olarak değerlendirir.¹⁵⁴ Bu sızlanmanın kendi nefsi için değil, Allah için olduğunu söyler.¹⁵⁵ Ayrıca, Peygamberimizin, ismet sıfatının gereği olarak haramlardan mâsûm olduğu ve aynı şekilde helal olan alışkanlıklarından da yüz çevirmesini de gaybet hali olarak görür.¹⁵⁶ “Yine Hücûrî, gaybet halini yaşayan bazı sûfîlerin namaz kılarken huzûr haline geçtiklerini, bazı sûfîlerin de huzûr halinde iken namazla birlikte gaybet halini yaşadıklarını söyler ancak namazla bahsedilen haller arasında böyle bir paralellik kurulmasının da uygun olmadığını” ifade eder.¹⁵⁷

Hücûrî, Zünnûn el-Mısırî (ö. 245/859 [?]) ve Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848 [?]) arasında geçen bu kıssayı da gaybet hali bağlamında değerlendirir.

Zünnûn el-Mısırî'nin talebelerinden biri ziyaret kasdıyla Bâyezîd-i Bistâmî'nin yanına gider, Bâyezîd sen kimsin, kimi istiyorsun, kimi arıyorsun diye sorar. Adam cevaben; Beyazid-i Bistami'yi arıyorum deyince, o da, Bâyezîd kimdir, nerededir, ben de bir süredir Bâyezîd -i arıyorum ama daha bulamadım der. Talebe dönüp durumu Zünnûn-ı Mısriya aktarınca Zünnûn, kardeşim Bâyezîd, Allah'a gidenler içinde Allah'a gitmiştir demekle onun gaybet halini yaşadığına dikkat çekmektedir.¹⁵⁸

Hücûrî'nın gaybet hali ile ilgili bu tarifinden şunu anlıyoruz: Gaybet kişinin zahirinde değil kalbinde gerçekleşen bir haldir. Bu halin vuku bulması kulun kalbini Allah dışındaki her şeyden soyutlaması hatta kalbin bizatihi kendisinden dahi mücerred hale gelmesine bağlar. Diğer bir husus da kişi Allah dışındaki tüm mevcûdattan ilgi ve alakasını kesmesi gerekir. Böylece kişi ölmeden önce kalbiyle huzûr-u tammeyi elde etmiş olur.

1.7.6. Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî

Kuşeyrî, gaybeti, “duyguların kalbe gelen nûr ve ilhâm ile meşgul olması sebebiyle halkla ilgili hâllere ait malumatın ve şuurun kalpten kaybolması” hali

¹⁵³ Enbiya, 21/ 83

¹⁵⁴ Hücûrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 311-314.

¹⁵⁵ Hücûrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 311-314.

¹⁵⁶ Hücûrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 311-314.

¹⁵⁷ Hücûrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 438.

¹⁵⁸ Hücûrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 313.

olarak ifade eder.¹⁵⁹ Manevi alemle iştilal eden “duyu organlarının maddî aleme ait hasasiyetini ve şuurunu kaybetmesi, sevabı hatırlama ve azabı düşünme türünden bir varit sebebiyle kalbin kendisi ve başkası ile ilgili duyarlılığını kaybederek” gaybet haline geçtiğini ifade eder.¹⁶⁰ Ve şu kıssalarında konu bağlamında değerlendirir:

"Rebî b. Heysem, İbn Mes'ud'a (r.a) giderken bir demirci dükkanın önünden geçer. Körüğün ağzındaki kızgın bir demir parçasını görür görmez kendinden geçer ve bayılır. Ertesi gün kendine geldiğinde bu halin sebebi sorulur, o da, cehennemliklerin cehennemde oluş hallerini düşündüm der." Bu hal gaybetin sınırını aşan çok ileri bir durum olduğu için hazret kendinden geçerek bayılır.¹⁶¹

Başka bir rivayette ise; Ali b. Hüseyin, secde hâlinde iken evine yangın ateşi düşmesine rağmen, namazını yarıda kesmemiştir. Selâm verdikten sonra kendisine neden böyle yaptığı sorulunca da 'büyük ateşi (cehennemi) düşünmek, beni bu ateşi düşünmekten men etti' dediğini nakletmektedir.¹⁶²

Diğer bir rivâyete göre ise Cüneyd bir gün eşi ile otururken, Şiblî yanlarına gelir. Onu gören hanımı hemen örtünmek için teşebbüs eder. Bunun üzerine hazret, zevcesine, Şiblî'nin gaybet halinde olduğunu, kendisini görmediğini ve yerine oturmasını söyler. Şeyhin, Şiblîyle uzun konuşmasından sonra Şiblî ağlamaya başlar, bunun üzerine piri fani eşine Şibli'nin kendine geldiğini, gaybet halinin yok olduğunu söyleyerek örtünmesi gerektiğini söyler.¹⁶³

Kuşeyrî'nin gaybet hâli ile ilgili bu târifinden şunu anlıyoruz: Kişinin gaybet haline girebilmesi için duygularının kendi kalbinde varid olan nur, ilham ve tecellilerle âlûde olması ve kalbinde mevcûd olan halka âit hâller ile ilgili bilgilerin ve bilincin yok olması durumu olarak ifade edebiliriz. Ayrıca, mânâ âlemiyle muşgul olan havass-ı selîme organlarının dış dünyaya ait şuur ve hassasiyetini kaybetmesi, cennet ve cehennem mülâhazalarını tefekkür etmesiyle kalbin başta kendisinde mevcûd olan tüm hususiyetleri ve başkaları ile alakalı hasasiyetleri kaybederek gaybet haline girmesi olarak mütâlaa edebiliriz. Diğer bir husus da kişinin gaybet haline girebilmesi için mahall-î ubudiyet ve nazargah-ı İlahî olan kalbini Allah'ın

¹⁵⁹ Kuşeyrî, *Risale*, s. 162-163.

¹⁶⁰ Kuşeyrî, *Risale*, s. 162-163.

¹⁶¹ Kuşeyrî, *Risale*, s. 162-163.

¹⁶² Kuşeyrî, *Risale*, s. 162-163.

¹⁶³ Kuşeyrî, *Risale*, s. 162-163.

nuru ve tecellileri dışında'ki tüm şeylerden arındırması gerekir. Zira kalb kendisinde vârid olan mâddî âleme mûtaalik tüm unsurlardan yüz çevirmekle gaybete girme hassasiyetini kazanabilir.

1.7.7. Hâce Abdullah Herevî

Herevî, (ö. 481/1089) Yusuf Suresi 84. "Yâkûb onlardan yüz çevirdi ve vah Yûsuf'a vâh" ayetî kerîmesini zikrettikten sonra gaybet halini üç aşamada ele alır.

Birincisi; müridin saf ve temiz bir niyetle gerçeklere sahip olması için başta kalbine, bünyesine ve duygularına musallat olan engellerin ve alışkanlıkların kıskacından kurtulması olarak ifâde eder.¹⁶⁴

İkincisi; sâlikin ilmin dairesinden, çalışmanın hastalıklarından ve insanı atalete sevk eden ruhsatlardan kaçınması olarak mütâlaa eder.¹⁶⁵Başka bir ifâdeyle müridin ilmin ahkâmından, yine ilim ile aynı ortamda bulunan halin hükümlerine intikâli olarak görür.¹⁶⁶

Üçüncüsü; ârifin, halleri görmemesi ve hallerin de ârifi temaşa edememesi,¹⁶⁷ başka bir deyişle ârifin âfâkî ve enfûsî dâirelerde kendisine meşaledarlık eden delilleri fark etmesiyle bu delillerden uzaklaşması ve bunlardan kaybolması durumu olarak ifâde eder.¹⁶⁸

Herevî'nin, gaybet hali ile ilgili bu tarifinden şunu anlıyoruz: Kulun gaybet halini yaşayabilmesi için başta kalbini, bünyesini ve duygularını tasallutu altına alan süflî istek ve arzulardan ve kişinin kendisi ile Rabbi arasına giren tüm engellerden arındırmasıyla mümkün olabilir. Ayrıca kişinin kendisini tüm ruhsatlardan arındırmasıyla da bu hal mümkün olabilir. Diğer bir husus da arifin gerek iç gerek de dış aleminde kendisinin yolunu aydınlatan tüm bu aydınlatma araçlarını fark ederek bunlardan gaib olmasıyla mümkün olur.

1.7.8. Rûzbihân-ı Baklî

Baklî, (ö. 606/1209) gaybet halini akıl, kalb, ruh, nefis ve sır hususları üzerinden ele alarak değerlendirir.

¹⁶⁴ Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 70; İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medâricu's Sâlikîn*, s. 1115.

¹⁶⁵ Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 71.

¹⁶⁶ Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 71; İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medâricu's Sâlikîn*, s. 1115.

¹⁶⁷ Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 71.

¹⁶⁸ Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 71; İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medâricu's Sâlikîn*, s. 1115.

Kalbin gaybeti, “kişinin halktan Hakkın Rü’yetine yönelmesi,” aklın gaybeti, “kişinin aklını şevahidden şahide yönlendirmesi,” nefsin gaybeti, “kişinin kendi nefsinin istek ve arzularına diz çöktürmesi,” ruhun gaybeti, “kişinin kendi ruhunu Hakk ile Hakk’a götürmesi,” sırrın gaybetini ise, “rü’yetullah’ın kişi tarafından bilinmesiyle kişinin kıdeme varması” olarak tanımlar.¹⁶⁹ Sûfilerin şatâhatını da birer gaybet hali olarak değerlendirir.¹⁷⁰

Baklî’nin *Meşrebü’l-Ervâh* adlı eserindeki bu sözlerini gaybet bağlamında değerlendirmek de konunun anlaşılmasında bize katkı sunacaktır. Ona göre ârif, “ilahî sırlara riayet edip ve kalbinden havatırı temizledikten sonra kalbi artık ıstırap çekmekten kurtulup ünsiyet ve saflığın meskeni haline gelir. Ârif bu makama eriştikten sonra artık gaybet ehline kabul edilir.¹⁷¹ Hakk teala onu huzûr ve gaybete ehil gördükten sonra kendi esrarını onun kalbine inkişaf eder. Artık Allah katındakilerini Allah ile görmeye başlar. Çünkü o Hakk’tan razı Hakk da ondan razıdır.”¹⁷² Baklî bu hususa şu ayetleri delil getirir:

عَالَمِ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَىٰ غَيْبِهِ أَحَدًا

إِلَّا مَن ارْتَضَىٰ مِن رَّسُولٍ فَإِنَّهُ يَسْئَلُكُم مِّن بَيْن يَدَيْهِ وَمَن خَلْفَهُ رَصَدًا

لِيَعْلَمَ أُن قَدْ أَبْلَغُوا رَسُولَاتِ رَحْمَتِ وَأَخَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَأَخْصَىٰ كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا

“O, gaybı bilendir. Hiç kimseye gaybını bildirmez. Ancak seçtiği resûller başka. (Onlara bildirir.) Fakat O, resûlün önünde ve arkasında gözetleyici (melek)’ler yürütür ki resûllerin, Rablerinin vahiylerini tebliğ ettiklerini bilsin. Allah, onların her hâlini kuşatmış ve her şeyi inceden inceye sayıp dökmüştür”¹⁷³

Baklî, “bazı meşayihin ilmîl yâkini, müşahede makamındaki gayb ilmine, aynel yâkini, gaybten haber vermeye ve hakkel yâkini, gayb ile hükmetmek” anlamında yorumladıklarını belirtir.¹⁷⁴

¹⁶⁹ Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân b. Ebî Nasr el-Baklî, *Şerh-i Şathiyyat*, İntişarat-ı Tahûri, Tahran, s. 209.

¹⁷⁰ Baklî, *Şerh-i Şathiyyat*, s. 66, 131, 164.

¹⁷¹ Baklî, *Meşrebü’l-Ervâh*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2005, s. 179.

¹⁷² Baklî, *Meşrebü’l-Ervâh*, s. 179.

¹⁷³ Cin, 72/26,27,28.

¹⁷⁴ Baklî, *Meşrebü’l-Ervâh*, s. 179.

Baklî “kişinin fetrette yani Hakk’tan uzak olduğunda kalbinin katılaştığını gaybet halinde ise sebat bulduğunu belirtir.”¹⁷⁵ Bu durumun gerçekleşmesi için “kulun zikre devam etmesi ve daima hüznü olması gerektiğini” ifade eder.¹⁷⁶ O “kulun bu makama erişmesiyle kendisine, muhabbet, aşk ve marifet nurlarının peş peşe geleceğini” belirtir.¹⁷⁷ Bu durumda “kulun gaybeti huzur, sırrı kemal derecesinde müşahede edişinden dolayı huzuru, gaybete” dönüşür. “Bu makamda artık ezel ve ebed denizindeki mücevherleri topladıktan dolayı salıkların makamları kendisine artık cazip gelmediğini ve bu makamın da Hz. Ebu Bekir Sıddık’ın makamı” olduğunu ifade eder.¹⁷⁸

Baklî’nin gaybet hali ile ilgili bu tarîfnden şu hususlar anlaşılabilir:

Birinci husus, gaybet kişinin tüm bünyesinde gerçekleşir.

İkinci husus, bireyin kalben gaybet haline girebilmesi için özellikle kalbini mâsivâdan arındırması ve sadece Allah’a yönelmesi gerekir.

Üçüncü husus, kişinin aklen gaybet haline girebilmesi için aklını mârifetullah’ın bilgisine gark etmesi ve böylece Hakk’tan başka hiçbir şeyle oyalanmaması ve berraklaştırması gerekir.

Dördüncü husus, kişinin nefsen gaybet haline girebilmesi için nefsinin dizginlerini elinde tutması, sûfli istek ve arzularına boyun eğmemesi ve nefsini terbiye etmesi gerekir. Böylece kişi nefsi bir olgunluğa erişerek zaman zaman gaybet haline girmiş olur.

Beşinci husus, kişinin rûhen gaybet haline girebilmesi için başta rûhunu bütün mâddî kirlere arındırması ve Hakk’a teslim etmesiyle Hakk’a gitmektir.

Altıncı husus da, kişinin sırran gaybet halini yaşayabilmesi için öncelikle Allah’ı ilme’l-yakin, ayne’l-yakin ve hakke’l-yakin olarak bilmesi ve bunun sonucunda sırr-ı kîdem’e ulaşması gerekir. Böylece kişi ölmeden önce bu dünyada gaybet yoluyla mana aleminde Hakk’ı müşahede ederek huzûra varır. Bu durum da ulaşılmaması gereken en üstün hal olarak tarif edilebilir.

¹⁷⁵ Baklî, *Meşrebü’l-Ervâh*, s. 277.

¹⁷⁶ Baklî, *Meşrebü’l-Ervâh*, s. 277.

¹⁷⁷ Baklî, *Meşrebü’l-Ervâh*, s. 277.

¹⁷⁸ Baklî, *Meşrebü’l-Ervâh*, s. 277.

1.7.9. Necmeddîn-i Kübrâ

Kübrâ, (ö. 618/1221) gaybeti, diğer sûfiler gibi lugavî yâda ıstilahî olarak ele almaz. O, “gaybeti kişinin kendisini kaybetmesi olarak görür.”¹⁷⁹ Ayrıca o, “kişinin gaybete girmesiyle ruhi bir yolculuk yaptığını ve bu yolculuğunda melekût âlemî'nin acayipliklerini ve ceberut âlemî'nin garipliklerini müşâhede”ettiğini ifade eder.¹⁸⁰ Yine o, “kişinin kendi iç saflığını artırması neticesinde Allah'ın sayısız nimetlerinin kendisine göründüğünü ve son olarak da Allah'ın safasını seyretme mertebesine çıktığını” söyler.¹⁸¹ Bu mertebenin de seyrüsülûkun son aşaması olduğunu ifade eder.¹⁸²

Kübrâ'nın, gaybet hali ile ilgili bu tarifinden şunu anlıyoruz: Kişi gaybet girmesi neticesinde manevi bir yolculuğa başlar. Bu yolculukta katedilen her mertebeye kendisine Allah'ın muhtelif güzellikleri görünür. Bu güzelliklerin en güzeli ise Allah'ın safasını seyretme bahtiyarlığıdır.

1.7.10. Şehâbeddin Sühreverdî

Sühreverdî, (ö. 632/1234) gaybeti, lugavî ve ıstilâhî bir ayırma tabi tutarak şu şekilde târif eder: O gaybet, “lügatte kaybolmak, kendinden geçmek;” tasavvufî terim olarak ise mâsivâdan ve dünya hallerinden vazgeçmek olduğunu söyler.¹⁸³ Yine o kulun, Hakk ile niyâzından ve mükâşefesinden ötürü havass-ı selfme organlarının fonksiyonunu kaybedeceğini; öyle ki eli ateşe sokulsa bile hiçbir acıyı hissetmeyeceğini ifade eder.¹⁸⁴ Başka bir deyişle o, salikin eşyâdan gâib olmasının Hakk ile olacağını söyler.¹⁸⁵ Ali b. Hüseyin Zeynelabidin'in şu kıssasını da konu bağlamında ele alır.

Ali b. Hüseyin Zeynelabidin (r.a) Allah'a secde hâlindeyken evinde yangın çıktığını, ateş sönünceye kadar başını kaldırmadığını; neden böyle yaptığı sorulunca,

¹⁷⁹ Ebü'l-Cennâb Necmüddîn-i Kübrâ Ahmed b. Ömer el-Hîvekî el-Hârizmî, *Fevâihu'l-Cemâl ve Fevâtihu'l-Celâl*, Çev. Muhammed Bâkır Saîdî Horasânî, İntişârât-ı Mervî, Tahran, 1368, s. 151.

¹⁸⁰ Kübrâ, *Fevâihu'l-Cemâl ve Fevâtihu'l-Celâl*, s. 151.

¹⁸¹ Kübrâ, *Fevâihu'l-Cemâl ve Fevâtihu'l-Celâl*, s. 151.

¹⁸² Kübrâ, *Fevâihu'l-Cemâl ve Fevâtihu'l-Celâl*, s. 151.

¹⁸³ Sühreverdî, *İrşadü'l-Müridin*, s. 24.

¹⁸⁴ Sühreverdî, *İrşadü'l-Müridin*, s. 24.

¹⁸⁵ Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif*, s. 497.

büyük ateşin (cehennem ateşi) kendisini bu ateşten alıkoyduğunu söylediğini ifade eder.¹⁸⁶

Sühreverdî'nin gaybet hali ile ilgili bu tarifinden şunu anlıyoruz: Kişinin Hakk ile hemhâl olmasıyla duyu organlarının dışa yönelik hususiyetlerini kaybederek eşyadan gaib olur. Diğer bir husus da gaybet halinin kişinin zahirinde değil kalb ve ruhunda zuhur etmesidir. Yani kişi dış alemiyle değil ruhunda ve kalbinde yaşamış olduğu manevi derinleşmeyle kendinden geçerek gaybet haline girer. Bedenen her ne kadar insanlarla olsa da kalben ve rûhen derin heyulalara dalar. Sarhoş olan biri almış olduğu maddenin tesiri ile nasıl ki ruhen ve kalben kendinden geçer fakat bedenen insanlarla iç içedir; gaybet haline giren kişi de her ne kadar maddeten insanlarla olsa da manen Allah'ın huzûrundadır.

1.7.11. Muhyiddin İbnü'l-Arabî

İbnü'l-Arabî, gaybet halini, kalbin yaratıkların işlerinden bigâne olması ve kendisine gelen şeylerle meşgul olmaktan kaçınması, “kulun kendisine huzûr haliyle gelen vârid sebebiyle hisle meşgul olduğu için, kalbin halkın hallerini bilmekten” gâib olması¹⁸⁷ olarak ifade eder. Ayrıca, Allah ehli kimselerin gaybetini Hak nedeniyle gerçekleştiğini, bunların da farklı derecelerden oluştuğunu ifade ettikten sonra şöyle tarif eder:¹⁸⁸

Birincisi; âriflerin gaybeti, “Hak ile Hakk'tandır.”¹⁸⁹ Yani Allah'a gerçek mânada ulaşan kişinin Allah'ın kendisine vermiş olduğu nûr, feyiz ve tecellîler ile Allah'ın farklı sanat, esma ve nakışlarına mazhar olmasıdır. İkincisi; ehlullahın gaybeti, “Hak nedeniyle mahlukattan gaybet” yani Hakk'a ulaşan kişi Allah'ın yaratmış olduğu tüm yaratıklardan habersiz kalarak sadece Allah ile hemhâl olur.¹⁹⁰

"O'nu gören bir gözüm varken, O'ndan gaibim!

Gayb mertebesinde, gaipler hazır değildir,

Gaybte ve şehadette yok bir başkası O'ndan, gaybe bakınız ve düşünün,

¹⁸⁶ Sühreverdî, *İrşadü'l-Müridin*, s. 24.

¹⁸⁷ İbnü'l-Arabî, *Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. 9, s. 369.

¹⁸⁸ İbnü'l-Arabî, *Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. 9, s. 370.

¹⁸⁹ İbnü'l-Arabî, *Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. 9, s. 370.

¹⁹⁰ İbnü'l-Arabî, *Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. 9, s. 370.

İşte gaybet, şu da onun hali, kalbin gaybeti, geçersiz bir hal, kimden gaybet ki? Âlemden bir'den başkası mı var, tek Varlık! Ne cevher ne de eser var." der.¹⁹¹

İbnü'l-Arabî'nin gaybet hali ile ilgili bu tarifinden şunu anlıyoruz: Ona göre gaybet kişinin dış aleminde değil hislerinde olur. Bundan ötürü kalbin mâsivâdan yüz çevirmesi ve bizatihi kendi içinde vuku bulan hallerle alude olmaması gerekir. Diğer bir husus da hislerin huzûr haliyle gelen varidatlarla meşgul olmasıyla kulun kalbi halka ait halleri bilmekten gaib olmasıdır.

1.7.12. Safiyyüddîn-i Erdebîlî (650/1252)

Erdebîlî, (650/1252) gaybeti; "kalbi, mâsivâdan tecerrüd ederek Allah ile hemhâl olma hali"¹⁹² olarak ifade eder. Bu durumun da kişinin zahirinde ve kalbinde yok olması olmak üzere iki şekilde tecelli ettiğini şu şekilde ifade eder:

Zahirde kaybolma, cehennem ya da herhangi bir şeyin korkusundan veyahut Kur'ân-ı Kerim'in bu durum ile alakalı bir âyetini işitmekten ötürü kişinin zahirinde bu halin gerçekleştiğini, bu durumda da salikin gâib ve nisyan haline girdiğini söyler.¹⁹³ Kalbinde kaybolma ise, Allah'ın azamet-i kibriyasından ve şiddet-i zuhurundan ötürü kişinin kalbinde bir kayıp olduğunu söyler.¹⁹⁴ Yine o, enfâl suresinin 24. "Bilin ki Allah, hakîkaten kişi ile kalbi arasına girer" âyetini de bu hususa delil olarak kullanır.¹⁹⁵

Erdebîlî'nin gaybet hâli ile ilgili bu tarifinden şunu anlıyoruz: Ona göre gaybet hali kişinin gerek zahirinde gerek kalbinde gerçekleşir. Bu durumun olabilmesi için de kalbin mâsivâdan yüz çevirerek Hakk ile hemhal olması gerekir. Yine bu tariftan anlaşılacak kişinin zahirinde gerçekleşen gaybetin havf yoluyla olduğu ve bunun sonucunda kulun akli melekelerini kaybederek unutkanlık hali yaşadığıdır. Diğer bir husus da nisyanın kişinin gaybete girmesine sebep olmasıdır. Bu tariftan anlaşılacak başka bir değerlendirme de, kalpte gerçekleşen gaybet halinin Allah'ın tecellisinin her yeri ihata etmesinden ötürü meydana gelmesidir.

¹⁹¹ İbnü'l-Arabî, *Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. 9, s. 370.

¹⁹² Şah, *Safvetü's-Safâ'da Safiyyüddîn-i Erdebîlî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri*, c. 1. s. 148.

¹⁹³ Şah, *Safvetü's-Safâ'da Safiyyüddîn-i Erdebîlî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri*, c. 1. s. 149.

¹⁹⁴ Şah, *Safvetü's-Safâ'da Safiyyüddîn-i Erdebîlî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri*, c. 1. s. 149.

¹⁹⁵ Şah, *Safvetü's-Safâ'da Safiyyüddîn-i Erdebîlî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri*, c. 1. s. 149.

1.7.13. İzzedin Kâşânî

İzzedin Kâşânî, (ö. 735/1334) gaybeti, lugavi ve ıstılâhî bir ayırımı tabi tutarak şu şekilde tarif eder: Gaybeti, lügatte, “bir şeyin bir şeyde kaybolması, kalbin maddi âlem ile ilgisini kesmesi,” duyguların kendisinde varid olan şeylerle alude olmasından ötürü, kalbin, halkın halleriyle ilgili olarak gelişen hadiselere dair bilgilerden uzak kalması olarak ifade eder.¹⁹⁶

Tasavvufta ise gaybeti şuhudun karşısındaki vasıf olarak ifade ettikten sonra, yerilmiş gaybet, Hakk'ın görülmesinin mukabelesindeki gaybet ve övülmüş gaybet, halkın şuhudunun karşısındaki gaybet olarak iki ayrı noktada değerlendirir.¹⁹⁷ Ayrıca övülmüş gaybeti de iki başlıkta şöyle ele alır: Birincisi; mübtedîlerin gaybeti, Hakk'ın görülmesinin ağır basması nedeniyle gözle görülen şeylerden gaybet olarak ifade eder.¹⁹⁸ İkincisi; mutavasıtların gaybeti, Allah'ın şuhudunun galebesiyle kişinin kendi varlığından gayip olduğunu, bu durumun da aynı zamanda gaybetin sonu ve fenanın da başlangıcı anlamına geldiğini ifade eder.¹⁹⁹

Kâşânî'nin gaybet hali ile ilgili bu tarifinden şunu anlıyoruz: Gaybet dış alemde değil kalpte gerçekleşen bir haldir. Bundan ötürü kişinin kendi kalbini maddi alemle olan ilgisini kesmesi, duygularının kalbe gelen tecelli ve fuyazatlarla hem hal olması gerekir. Yine ona göre bu gaybet hali herkeste aynı şekilde tecellî etmez. Mübtedîlerin gözle müşahede edilebilen şeylerden kaybolması, mutavasıflarda ise Allah'ın görülmesinin galip gelmesiyle kişinin kendi varlığından sıyrılarak gaybete girmesi gerekir.

1.7.14. Abdürrezzâk Kâşânî

Kâşânî, (ö. 736/1335) diğer sûfiler gibi gaybetin tanımını yaparak işe koyulmaz. O gaybeti, “velâyette, bidâyette, ebvâbda, muâmelatta, ahlâkta, usulde, evdiyede, âhvâlde, hakâikte ve nihâyette” olmak üzere on başlıkta ele alarak tanımlar.

¹⁹⁶ İzzeddîn Kâşânî, *Misbâhu'l-Hidâye*, s. 145.

¹⁹⁷ İzzeddîn Kâşânî, *Misbâhu'l-Hidâye*, s. 145.

¹⁹⁸ İzzeddîn Kâşânî, *Misbâhu'l-Hidâye*, s. 145.

¹⁹⁹ İzzeddîn Kâşânî, *Misbâhu'l-Hidâye*, s. 145.

Velâyette gaybet, “müridin keşfin nurunun gücüyle ilmin rûsmundan gaybetir.”²⁰⁰ Yani Allah’ın nûrunun kişide yoğun bir şekilde tecellî etmesiyle kişinin ilminin kendisine sunmuş olduğu tüm imkanlardan habersiz kalmasıdır.

Bidâyette, “sâlikin âdât ve alışkanlıklarından gaybettir.”²⁰¹ Yani sâlikin her zaman yaptığı alışkanlıkları terk etmesiyle gaybet halini yaşamasıdır.²⁰²

Ebvâbda, “dünyadan, dünyevî lezzet, istek, arzu, süs ve bunlara meyletmekten gaybettir.”²⁰³

Muamelatta, “halktan, onların fiil, söz ve işlerinden gaybettir.”²⁰⁴ Yani kişinin bu dünyada kendisine cazib gelen tüm arzularına set çekmesi ve onlardan habersiz kalarak Allah ile hemhâl olmasıdır.²⁰⁵

Ahlakta, “nefisten onun sûfli istek ve arzularından, heva, heves ve sıfatlarından gaybetir.”²⁰⁶

Usulde, “müridin matlubunun maksudundan başka bir şeye yönelmemesi, himmet ve gayretini gidilmesi gereken hedefe yürümeye hasretmesidir.”²⁰⁷

Ahvâlde, “matlûbun tecellîsinin parıltısıyla tezahür eden muhibbin, mahbubu ile arasına giren perdelerden gaybetir.”²⁰⁸ Yani Allah’a aşık olan kişinin Allah’a duyduğu aşkın Allah tarafından kendisinde yoğun bir şekilde tecellî etmesi neticesinde kişi ile Rabbi arasındaki engellerin ve şevâhidlerin ortadan kalkmasıdır.²⁰⁹

Evdiyede, “Allah’ın nurunda müstağrek olmakla nefsin karanlık dehlizlerinden gaybettir.”²¹⁰ Yani Allah’ın nûrunun yoğun bir şekilde kişide tecellî etmesiyle kişinin kendi nefsinin çirkinliklerinden, karanlıklarından ve sûfli istek ve arzularından kurtulmasıyla gaybete girmesidir.

²⁰⁰ Abdürrezzâk el-Kâşânî, *Menâzilü’s-Sâirîn, Şerhi İçerisinde, Elf Makâm*, Emin Yayınları, Ter. Abdurrezzak Tek, Bursa, 2017, s. 345.

²⁰¹ Kâşânî, *Menâzilü’s-Sâirîn, Şerhi İçerisinde, Elf Makâm*, s. 345.

²⁰² Kâşânî, *Menâzilü’s-Sâirîn, Şerhi İçerisinde, Elf Makâm*, s. 345.

²⁰³ Kâşânî, *Menâzilü’s-Sâirîn, Şerhi İçerisinde, Elf Makâm*, s. 345.

²⁰⁴ Kâşânî, *Menâzilü’s-Sâirîn, Şerhi İçerisinde, Elf Makâm*, s. 345.

²⁰⁵ Kâşânî, *Menâzilü’s-Sâirîn, Şerhi İçerisinde, Elf Makâm*, s. 345.

²⁰⁶ Kâşânî, *Menâzilü’s-Sâirîn, Şerhi İçerisinde, Elf Makâm*, s. 345.

²⁰⁷ Kâşânî, *Menâzilü’s-Sâirîn, Şerhi İçerisinde, Elf Makâm*, s. 345.

²⁰⁸ Kâşânî, *Menâzilü’s-Sâirîn, Şerhi İçerisinde, Elf Makâm*, s. 345.

²⁰⁹ Kâşânî, *Menâzilü’s-Sâirîn, Şerhi İçerisinde, Elf Makâm*, s. 345.

²¹⁰ Kâşânî, *Menâzilü’s-Sâirîn, Şerhi İçerisinde, Elf Makâm*, s. 345.

Hakaikte, “müridin bizzatihi ezelin nurunu temaşa etmekle kevnlerden ve mümkünattan gaybettir.”²¹¹ Yani kişinin ezel ve ebed olan Allah’ın nûrunu yoğun bir şekilde müşâhede etmesiyle, bütün alemlerden ve bu alemler içerisinde hayat bulan zihayatlardan habersiz kalmasıdır.²¹²

Nihayette ise, “cem mertebesinden ikiliğin ortadan kalkmasıyla gaybetten de gaybettir.”²¹³

Kâşânî’nin gaybet hali ile ilgili bu tarifinden şunu anlıyoruz: Kişinin gaybeti farklı aşamalarda olur. Bu aşamalardaki gaybet hâllerinin ortaya çıkabilmesi için kişinin gerekli şartları yerine getirmesi gerekir.

1.7.15. Hâce Ziyâüddîn Nahşebî

Nahşebî, (ö. 751/1350) gaybeti; sâlikin kalbinin dünya hallerinden ve mâsivâdan uzaklaşması olarak ifade eder.²¹⁴ Görünen alemde dostun huzûrunda olan kişinin gaybette sayılmadığını, fakat yaşadığımız zamanda dostun huzûrunda olan kimsenin gaybete düşeceğini, dostun huzûrunda olanın kendi varlığından uzak kalarak gaybet halini yaşayacağını mütaala eder.²¹⁵

Yine o, gerçek gaybet halinin gâib ile hazır olanın birlikte olması olarak da ele alır.²¹⁶ Ayrıca gaib ile hazırın bir arada olduklarında ne cennet nimetlerinin sevinci ne de cehennem azabının korkusu onları etkilemediğini ifade eder. Şu kıssaları da bu konu bağlamında ele alır.²¹⁷

Hüseyin b. Ali’nin (r.a) bir gün secde halinde kendisinden geçerek Hak ile öyle bir hazır olur ki evinin neredeyse tamamı yanar; fakat kendisinin secdeden kalkmadığını söyler.²¹⁸

Huzûr ve gaybet halinde bulunan bir dervişin namaza durduğu vakit, bir adamın ona seslendiğini, dervişin onu duymadığını, namazı bitirdiğinde o şahsın

²¹¹ Kâşânî, *Menâzilü’s-Sâirîn, Şerhi İçerisinde, Elf Makâm*, s. 345.

²¹² Kâşânî, *Menâzilü’s-Sâirîn, Şerhi İçerisinde, Elf Makâm*, s. 345.

²¹³ Kâşânî, *Menâzilü’s-Sâirîn, Şerhi İçerisinde, Elf Makâm*, s. 346.

²¹⁴ Hâce Ziyâüddîn Nahşebî *Silku’s- Sülûk*, Çev. Mustafa Çiçekler, Halil Toker, İnsan Yayınları, İstanbul, 1999, s. 28.

²¹⁵ Nahşebî, *Silku’s-Sülûk*, s. 28.

²¹⁶ Nahşebî, *Silku’s-Sülûk*, s. 28.

²¹⁷ Nahşebî, *Silku’s-Sülûk*, s. 28.

²¹⁸ Nahşebî, *Silku’s-Sülûk*, s. 29.

hayretle kendisine o kadar bağırdığım halde beni duymadın mı diye sorduğunu, dervişin cevaben namazda bir kişinin başkasının bağırmasını duymamasının şaşılacak bir şey olmadığı bilakis, birinin namazda bir başkasının feryadını işitmesinin şaşılması gereken bir durum olduğunu nakleder.²¹⁹

Şiblî'nin (r.a) huzûrdan gâib olan ve gaybetten huzûra kavuşan kişilere müjdelers olsun sözlerini de mevzu ile alakalı olarak değerlendirir.²²⁰

Nahşebî'nin gaybet hali ile ilgili bu târifinden şunu anlıyoruz: Kişinin gaybete girebilmesi için kalbini ve ruhunu gerek dünyanın tüm hal ve alışkanlıklarından gerek de Allah dışında kalan herşeyden temizlemesi gerekir. Yine manevi alemde dostun huzûruna çıkabilmek için kişinin başta kendi benliğinden ve nefsin bütün istek ve arzularından sıyrılması gerekir.

Diğer bir husus da kendinden kayb olan kişinin Allah'ın yanında hazır olmasıyla kişiyi son derece huzûrlu kıldığını ve bundan ötürü ne cehennem hallerinin korkusu nede cennet nimetlerinin sevincinin onu etkilememesidir.

1.7.16. Lisanüddin İbni Hatib

Lisanüddin İbni Hatib, (ö. 776/1374-75) gaybeti, “kulun arzu ve alakalardan, gerçekleri araştırmaya mani olan şeylerden, sâlikin ilimlerin rûsmundan, çabalama hastalıklarından ve ruhsatların gevşekliklerinden, Hakk'tan başka her şeyden gâib olması” olarak ifâde eder.²²¹

Lisanüddin İbni Hatib'in gaybet hali ile ilgili bu tarifinden şunu anlıyoruz: Gaybet hali kulun tüm hususiyetlerinde gerçekleşir. Bu durumun gerçekleşebilmesi için kişinin kalbini, ruhunu, ferdiyetini ve tüm hislerini nefsin istek ve arzularından ve gerçeklerin görülmesine mani olan tüm engellerden arındırması gerekir. Yani kişi eğer ötelers ötesini müstetirsiz müşâhede etmek istiyorsa o zaman tüm bu perdeleri yırtıp atmalıdır. Bunu da ancak nefsinin istek ve arzularının farkına varmasıyla yapabilir.

²¹⁹ Nahşebî, *Silkü's-Sülûk*, s. 29.

²²⁰ Nahşebî, *Silkü's-Sülûk*, s. 29.

²²¹ Ebü Abdillâh Zü'l-vizâreteyn Lisânüddin Muhammed b. Abdillâh b. Saîd es-Selmânî el-Endelüsî, *Ravzatü't-Ta'rif bi'l-Hubbi's-Şerîf*, Thk. Muhammed el-Kettani, Dârülbeyzâ, Beyrut, Dârü's-Sekâfe, s. 493; Ayrıca Bkz. Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 287.

1.7.17. İsmâil Rusûhî Ankaravî

Ankaravî, (ö. 1041/1631) gaybeti velayetin derecelerinden biri olarak görür. O gaybet kavramının daha iyi anlaşılması için önce gaybetin tanımını yapar daha sonra da sâlikin ve ârifin gaybetlerini izah eder.

Ankaravî, gaybeti, “mâsivâdan arınmak, yüz çevirmek ve eşyadan gaip olup, hakta hazır hale gelmek” olarak ifade eder.²²² Bu tarz durumları yaşayan kişileri gâib yada hadarî olarak tanımlar.²²³

Birincisi; sâlikin gaybeti, “ilmin sınırlarından ve aklın ihatasından kurtulması, bu durumun gerçekleşmesi için de sâlike vecdin hakim olması” gerektiğini söyler.²²⁴ Başka bir ifadeyle sâlikin vecd hâlinde gaybete girmesi için başta kendisini kıskaç alan tüm ilimlerden ve kendisine hakim olan aklın desiselerinden sıyrılması gerekir.²²⁵

İkincisi; ârifin gaybeti, hallerin çemberinden açık bir ışık gibi kaybolması, yani ne halkın onu gördüğünü ne de onun halkı müşahede ettiğini, hâlin hükmünün sâliki değiştirebildiğini ama arifi değiştiremediğini, arif olanın bunların hepsinin üstesinden geldiğini terennüm eder.²²⁶

Ankaravî'nin gaybet hali ile ilgili bu târifinden şunu anlıyoruz: Gaybet, kişinin kendinden geçip Allah'ın huzûrunda hazır olması, gerek bedenini gerek de kalb ve ruhunu Hakk'ın dışındaki her şeyden arındırmasıdır. Böylece kişi dış dünya ile alakasını keserek yaratıcısı ile hemhal olmuş olur.

1.7.18. Abdullah Salahaddin Uşşâkî

Uşşâkî, (1130/1717-(1705?)) gaybeti, “halkın hallerinden mütevelid şeylerin ilminden kalbin habersiz kalması,”²²⁷ “hislerin Allah'tan vârid olan tecellilerle

²²² Ankaravî, *Minhacu'l-Fukara*, s. 330.

²²³ Ankaravî, *Minhacu'l-Fukara*, s. 330.

²²⁴ Ankaravî, *Minhacu'l-Fukara*, s. 331.

²²⁵ Ankaravî, *Minhacu'l-Fukara*, s. 331.

²²⁶ Ankaravî, *Minhacu'l-Fukara*, s. 331.

²²⁷ İhsan Soysaldı, *Salahaddin-i Uşşaki'nin Tasavvuf Felsefesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Bölümü Tasavvuf Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2002, s. 145.

meşgul olmasından ötürü mâsivâyla alakasının kesilmesi” olarak tarif eder.²²⁸ Yine o, gaybet için şuhûd mahalinden gaybet ederek, gayb mahalinde hazır olmaktır²²⁹der.

Uşşâkî ayrıca gaybete giren sâlikin ruhen müşâhede aleminden kat-ı alaka ederek her şeyden habersiz hale geldiğini söyler.²³⁰ Yine o, gaybete girenin görünen aleminden çıktığını, gaybetten çıktıktan sonra ise tekrar müşâhede alemine döndüğünü ifade eder.²³¹

Uşşâkî ayrıca kişinin maddi âlemden gaybetinin, ve âlemi gaybette bulunmasının; övülmüş bir hal olduğunu söyler.²³² Kulun zaman zaman hislerden gaybetinin bir mana nedeniyle gerçekleştiğini, bu mananın da Hakk tarafından ona açıldığını söyler.²³³

Uşşâkî'nin gaybet hali ile ilgili bu tarifinden şunu anlıyoruz: Gaybet hali kişinin zahirinde değil kalb, his ve ruhunda gerçekleşir.

“Kalbin gaybeti”, halkın kendisini cezbeden tüm câzibedar şeylerden kalbin ilgisiz kalmasıdır.

Hislerin gaybeti , hisslerin mâsivâdan tecerrüd etmesiyle Hakk'tan vârid olan tecellîlerle meşgul olması gerekir.

“Rûhun gaybeti ise”, ruhun görünen alemde alakasını keserek her şeyden bihaber olmasıdır. Yani kişi, kalbi, ruhu ve hisleri ile gaybete girmek istiyorsa eğer sadece Allah ile mülâki olması gerekir. Bunun için bu uzuvlarını temiz tutmalı ve onları Hakk'a götürmekten alı koyan tüm prangalardan kurtarması gerekir.

1.7.19. Mevlânâ Hâlid-i Şehrezûrî

Mevlânâ, gaybeti, “kendini kaybetme, kendinden geçme, Allah'tan vârid olan füyûzât ve tecellîlerin çokluğu ve kuvveti nedeniyle müridin ne yaptığının şuuruna varamayacak kadar kendinden habersiz olması, kendisi ve başkalarıyla olan ilgisinin kesilmesi” olarak ifâde eder.²³⁴

²²⁸ Soysaldı, *Salahaddin-i Uşşâkî'nin Tasavvuf Felsefesi*, s. 145.

²²⁹ Soysaldı, *Salahaddin-i Uşşâkî'nin Tasavvuf Felsefesi*, s. 145.

²³⁰ Soysaldı, *Salahaddin-i Uşşâkî'nin Tasavvuf Felsefesi*, s. 145.

²³¹ Soysaldı, *Salahaddin-i Uşşâkî'nin Tasavvuf Felsefesi*, s. 145.

²³² Soysaldı, *Salahaddin-i Uşşâkî'nin Tasavvuf Felsefesi*, s. 145.

²³³ Soysaldı, *Salahaddin-i Uşşâkî'nin Tasavvuf Felsefesi*, s. 145.

²³⁴ Mevlânâ, *Risale-i Halidiyye*, s. 58.

Mevlânâ'nın gaybet hali ile ilgili bu tarifinden şunu anlıyoruz: Gaybet hâli, kişinin kalbinde değil şuûrunda ve dış âleminde gerçekleşir. Bunun olabilmesi için de müridin Allah'tan vârid olan feyiz ve tecellîlerin çokluğu ve kuvveti karşısında ne yaptığını bilemeyecek derecede bilincini kaybetmesi ve kendinden dahi habersiz kalması gerekir.

1.7.20. Kâtib Mustafa Fevzi b. Nu'man

Kâtib Mustafa Fevzi b. Nu'man, (1288/1871) gaybeti, “kulun kalbinin zaman zaman Allah'ın korkusuyla dehşete düşmesi, bazen de bir ezgi ya da bu duruma sebep olan herhangi bir sestən dolayı kişinin sersem bir hale gelmesi” olarak mütâlaa eder.²³⁵

Ayrıca o kişinin bünyesinin idrak gücünün ve duygularının bütün bütün yok olmasıyla da gaybet haline girdiğini ifade eder.²³⁶ O, bu duruma alude olan birinin konuşmaktan âcîz olduğunu, tıpkı ölüler gibi güçsüz kaldığını, ve onda hiçbir hayât emaresinin görülmediğini, bu duruma girenlerin ise gayb-ı sûrî ve gayb-ı gaybîyi yaşadıklarını söyler.²³⁷ Yine o, sâlikin kalbinin heybet ve haşyetle dolmasıyla, kendisinden hızlı bir şekilde gaib olmasıyla gayb-ı sır-ı ma'nevî derecesine girdiğini terennüm eder.²³⁸

Kâtib Mustafa Fevzi b. Nu'man'ın gaybet hali ile ilgili bu tarifinden şunu anlıyoruz: Gaybet kişinin gerek zahirinde gerek kalbinde ve gerek hislerinde olur. Kalb bazen Allah'ın dehşetengiz korkusu, bazende kendisini ihtizaza getirecek bir sesin bir nağmenin şiddetli tesiriyle sarsılır ve böylece sahibinin bünyesinin anlama yeteneğini ve hislerinin hassasiyetlerini kaybederek gaybete girmesine sebebiyet verir. Bu hale girift olan kişi acziyeti yaşayarak âdete bir ölüye dönüşür. Hem kendisinden hemde çevresinden habersiz hale gelir. Bu durum onun gaybet halindeki derecesine açıkça bir işaret olur.

²³⁵ Fikri Akbulut, *Kâtib Mustafa Fevzi b. Nu'man Efendi'nin Hayâtı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Van, 2006, s. 124.

²³⁶ Akbulut, *Kâtib Mustafa Fevzi b. Nu'man Efendi'nin Hayâtı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 124.

²³⁷ Akbulut, *Kâtib Mustafa Fevzi b. Nu'man Efendi'nin Hayâtı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 124.

²³⁸ Akbulut, *Kâtib Mustafa Fevzi b. Nu'man Efendi'nin Hayâtı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 124.

1.7.21. Mustafa Safvet Yetkin

Yetkin, (1282/1866) gaybeti, “kulun şuhûd âlemine ait his ve hallerinden nefsini tecerrüd ederek gayb âleminde varid olan tecellilerin manevi hazzıyla kendinden geçme” olarak tarif eder.²³⁹

Yetkin'in gaybet hali ile ilgili bu tarifinden şunu anlıyoruz: Gaybet kişinin zahirinde değil ruh ve kalbinde gerçekleşir. Bu durumun gerçekleşmesi için de kalb ve ruhun müşâhede âlemine ait hâl ve hislerden arınması gerekir. Böylece kişi psikolojik olarak gaybete girmiş olur.

1.7.22. Abdülhakim Arvâsî

Arvâsî, (1865-1943) gaybeti, “tasavvufta, kalbin Allah'tan gelen tecellilerle meşgul olmasıyla, kulun halkın hallerinden gafil ve unutkan olması” olarak tarif eder.²⁴⁰ Yine o, "bâzen tezekkür-i sevâb ve tefekkür-i itâb gibi bir vâridin kalbe taalluku ve te'sîri sebebiyle nefsini ve gayrısını ihsâsdan gâib ve zâhil olmasıyla" olduğunu söyler.²⁴¹

Arvâsî'nin gaybet hali ile ilgili bu tarifinden şunu anlıyoruz: Gaybet kişinin hem zahirinde hem de kalbinde gerçekleşir. Bunun olabilmesi için de kalbin Allah'tan varid olan tecellilerle alude olması ve bunun neticesinde kişinin halkın hallerinden gaflete düşerek nisyan perdesi altına girmesiyle akli ve kalbi melekelerini kaybetmesi olarak da ifade edilebilir. Ayrıca kul bazen sevabı ve sevaba mütallik bazı hususları zikretmekle, bazen de işlemiş olduğu hataların karşılığı olarak kendisine verilmesi gereken cezayı ve buna yönelik müeyyideleri tefekkür etmesi sonucunda da gaybete girebilir.

1.7. GAYBET HALİNİ HUZÛR HALİNDEN ÜSTÜN GÖREN MUTASAVVIFLAR

Çalışmamızın bu kısmında gaybet hâlini huzur hâlinden üstün tutan sûfi şahsiyetlerin kimler olduğunu kaynaklarıyla beraber aktarmaya çalışacağız.

²³⁹ Zekiye Berrin Hacısmailoğlu, *Şeyh Safvet'in Tasavvuf Dergisi'ndeki Yazılarında Tasavvufî Kavramlara Bakışı*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Çorum, 2012, s. 52.

²⁴⁰ Osman Gördebil, *Abdülhakim Arvasî'nin er-Riyazü't-Tasavvufiye İsimli Eseri Metin Transkribe ve Tahlili*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011, s. 76.

²⁴¹ Gördebil, *Abdülhakim Arvasî'nin er-Riyazü't-Tasavvufiye İsimli Eseri Metin Transkribe ve Tahlili*, s. 76.

Hücvîrî, Allah'ın ruhları elest bezminde yarattığını ve onlara ben sizin Rabbiniz değil miyim diye sorduğunu, onların da bu ilahi hitaba evet sen bizim Rabbimizsin diye mukabelede bulduklarını, ayrıca ruhların yaratıcıları ile bu misakı yaptıklarında en üstün hal olan gaybet halinde olduklarını söyler.²⁴² Bu zaviyeden hareketle gaybet halini huzûr halinden üstün tutan mutasavvıfları şöyle sıralar: Ebü'l-Abbâs (Ebü'l-Fazl) Tâcüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdilkerîm b. Atâillâh eş-Şâzelî el-İskenderî (ö. 709/1309), Hüseyin b. Mansûr Hallâc (ö. 309/922), Ebû Bekr Dülef b. Cahder (Ca'fer b. Yûnus) eş-Şiblî (ö. 334/949), Ebü'l-Hüseyin Bündâr b. el-Hüseyin eş-Şîrâzî (ö. 353/964), Ebû Hamza el-bBağdâdî el-Bezzâz (289/901), Semnûn b. Ömer el-Muhibb (298/911) ve Irak cemaatinden bir cemaat²⁴³

²⁴² Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 312.

²⁴³ Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 312.

İKİNCİ BÖLÜM

HUZÛR

Huzûr kavramı tasavvufta hâller konusunun önemli bir bölümünü teşkil etmektedir. Biz de bu noktadan hareketle çalışmamızın bu bölümünde huzûr kavramını işleyeceğiz. Huzûr kavramının tanımını yaptıktan sonra ayet ve hadis kaynaklarını irdelemeye çalışacağız. Daha sonra huzûr hâlinin ortaya çıkmasına sebep olan amilleri ve başta ilk dönem sûfilere olmak üzere sûfilerin huzûr hakkındaki tanımlarını ve bu konudaki değerlendirmelerimizi aktaracağız. Daha sonra da huzûr hâlini gaybet hâlinde üstün tutan sûfileri ve huzûr hazarat-ı hams arasındaki ilişkiyi ortaya koyduktan sonra bu bölümümüzü tamamlamış olacağız.

2.1. HUZÛRUN TANIMI

Tasavvuf ilmiyle uğraşanlar huzûr kavramını lügevi ve ıstılahı olarak tanımladıktan sonra ikiye ayırarak şu şekilde ele alırlar:

Huzûr: (الحضور) lügatte, “ortaya çıkmak, gelmek, huzûrda bulunmak, hazır olmak²⁴⁴ gibi anlamlara gelir. Tasavvufta ise, kulun Allah’ı gözleriyle açıkça görememesi, fakat sahip olduğu hakîkî îman ve kalb saflığı nedeniyle kalben Hakk ile beraber olması hâlidir.²⁴⁵ Başka bir tanıma göre huzûr; "kulun kalbi ile gaybete girmesi neticesinde kalbinin Hakk ile huzûra kavuşması hâlidir."²⁴⁶

Sûfiler huzûr halini Hakk ile huzûr ve halk ile huzûr olmak üzere ikiye ayırarak izah ederler.

Hakk ile huzûr: “Hakk’ın zikrinin yoğun bir şekilde kulun kalbini istila etmesiyle, kulun halktan uzaklaşarak zaman zaman Allah’ın huzûrunda olması ve O’nun yanında hazır bulunmasıdır.”²⁴⁷ Kulun Hakk ile olan huzûru halktan gaybet nisbetindedir.” Zira kul halktan tamamiyle gâib olursa Allah ile olan huzûru o nisbette tam ve mükemmel olur.²⁴⁸ Başka bir ifadeyle “kulun Hakk ile olan huzûr ve

²⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 2, s. 528. Ayrıca Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 125.

²⁴⁵ Serrac, *Lüma*, s. 399, Ayrıca Bkz. Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 284.

²⁴⁶ İbnü'l-Arabî, *İstılahatü's-Süfiye*, s. 6.

²⁴⁷ Kuşeyrî, *Risale*, s. 164

²⁴⁸ Kuşeyrî, *Risale*, s. 164.

müşâhedesi sebebiyle, vücûтта ve te'sirde Hakk'tan başka hiçbir görememesi hâlidir.²⁴⁹

Halk ile huzûr: Kulun kendi nefsinin ve halkın hallerinin farkına varması, şuur ve his hâline dönmesi ve gaybet hâlinin son bulmasıyla halk ile hazır olması hâlidir.²⁵⁰

2.2. HUZÛR KAVRAMININ KUR'ÂNÎ REFERANSLARI

Çalışmamızın bu kısmında huzûr kavramının ayetlerde nasıl geçtiğini, işârî tefsirlerde nasıl ele alındığını ve işârî tefsir yapan müfessirlerin bu hususu nasıl değerlendirdiğini irdelleyeceğiz.

Mutasavvıflar kullandıkları kavramların pek çoğunu Kur'ân-ı Kerim'i referans olarak geliştirmişlerdir. Bu kavramlar bazen ayetlerin zahiri manalarına dayandırılırken bazen de işârî yorumlar sayesinde zâhirde olmayan birtakım anlamlara dayandırılmaktadır. Burada huzûr kavramının tefsirlerde hangi ayetler bağlamında incelendiğini tespit ederek konuyu ayrıntılarıyla mütala etmeye çalışacağız.

Huzûr konusuyla ilgili ele alacağımız ayetlerden bazıları şunlardır:

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَن كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ

1-) *"Doğrusu bunda, kalbi olana veya hazır bulunup kulak verene ders vardır."*²⁵¹ Tefsircilerden bazıları huzûr kavramını bu ayet bağlamında mütâlaa eder: İbn Âcîbe, Bahrû'l-medîd adlı eserinde büyük velî Şibli'ye atfen bu ayetten murad, Hakk ile hazır ve huzûr halinde olan ve O'ndan hiçbir zaman gafil olmayan kimse için nasihat ve uyarı manasını taşıdığını nakleder.²⁵²

الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ

²⁴⁹ İbnü'l-Arabî, *Fusûsü'l-Hikem* Tercüme ve Şerhi, Ahmet Avni Konuk, Kabalcı Yayın evi, İstanbul, 2013, s. 183.

²⁵⁰ Kuşeyrî, *Risale*, s. 164, Ayrıca Bkz. Ateş, *İslam Tasavvufu*, s. 520-521.

²⁵¹ Kâf, 50/37.

²⁵² İbn Âcîbe, *Bahrü'l-Medid*, c. 11, s. 354.

2-) "Bunlar, iman edenler ve gönülleri Allah'ın zikriyle sükûnete erenlerdir. Bilesiniz ki kalpler ancak Allah'ı anmakla huzûr bulur."²⁵³ Ayet-i celile sûfiler tarafından huzûr halini izah için kullanılır.

İbn Âcîbe, bu ayeti kerim'de geçen kalbin huzûrunu iki aşamada değerlendirir. Birincisi; kişinin iman etmesiyle huzûra kavuşması, ikincisi ise; kulun kalbinin Hakk'ın tecellilerini temaşa etmesiyle huzûra kavuşmasıdır.²⁵⁴ Yine aynı ayeti, bir gurubun var olan fakat gözle müşahede edilemeyen Hakk'ın varlığına kat-i hüccetlerle iman ederek kalplerini huzûra kavuşturdıklarını; diğer bir gurubun ise vicdan ve zevk yoluyla O'nu çokça zikrederek kavuştukları müşahede ile Allah'ı temaşa etmeleri sonucu kalplerini huzûra ulaştırdıklarını söyler.²⁵⁵

Tefekkür eden ve ibret alan tüm müslümanların iman ile mükarrebûn makâmındaki müşahede ve basiret sahibi mümtaz sûfilerin ise Hakk'ı temaşa etmekle kalp huzûruna kavuştuklarını ifade eder.²⁵⁶

Rûzbihân-ı Bâklî, bu ayeti kerimede geçen kalbin huzûrunu iki esasta ele alarak şöyle mütâlaa eder: Birincisi; kalpteki imanın sadece inanç ile olması halinde kalbin zikir ile huzûr bulduğunu, ikincisi; eğer kalpteki iman temaşaya dayalı ise, kalplerin huzûru Hakk ve O'nun zatına ait esrarın keşfiyle mümkün olacağını söyler.²⁵⁷

Elmalılı Hamdi Yazır, bu ayette gönüllerin içsel acı ve sancılarının Allah'ın zikriyle yok olduğunu, kalplerin yatışmasıyla sükûna ererek huzûr bulduğunu ifade eder.²⁵⁸

Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât* adlı eserinde bu ayeti kerimeyi huzûr bağlamında ele alarak şu şekilde değerlendirir: İnsanlardan bazılarının Hakk'ı anmakla gönüllerinin huzûra kavuştuğunu, bazılarının da kalplerinin yüce Mevlâ'nın zikriyle huzûra ermesinden ötürü, Allah'ın lütfuyla onları andığını ve hususi olarak onların kalplerinde huzûr meydana getirdiğini terennüm eder.²⁵⁹

²⁵³ Ra'd, 13/28.

²⁵⁴ İbn Âcîbe, *Bahrü'l-Medid*, c. 11, s. 585.

²⁵⁵ İbn Âcîbe, *Bahrü'l-Medid*, c. 11, s. 585.

²⁵⁶ İbn Âcîbe, *Bahrü'l-Medid*, c. 11, s. 585.

²⁵⁷ Baklî, *Arâisül Beyan fi Hakaikil Kuran*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2008, c. 2, s. 239.

²⁵⁸ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Zehreveyn Yayınevi, İstanbul, 1992, c. 5, s. 142.

²⁵⁹ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, İlk Harf Yayınları, Ter. Mehmet Yalar, c. 3, İstanbul, 2013, s. 163.

Başka bir deyişle insanların bir kısmının Allah'ın kendilerini andığını hatırladıklarında kalplerinin yumuşadığını, ruhlarının sevindiğini ve mana dehlizlerinin huzûra erdiğini söyler.²⁶⁰

Fahreddin er-Râzî de, *et-Tefsîrû'l-Kebîr*'inde bu ayette geçen öğüt ifadesini kalbi ile Hakk'ın huzûrunda hazır bulunan kullar için kullanır.²⁶¹

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ

3-) "Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz." Kâdî Beydâvî, (685/1286) *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl* adlı eserinde bu ayeti kerimeyi gaybet ve huzûr bağlamında ele alarak değerlendirir. Ona göre Allah, gerçek hamde sâhip olanın kendisi olduğunu önce zikreder, daha sonra kendisini başka varlıklardan ayırt edecek sıfatlarla tavsif ederek bir merhaleye kadar diğer mevcudat tarafından bilinmesini sağlar. Böylece sair mahlukatın kendi lisanı mahsusasıyla kendisine nasıl ibadet etmesi, ve kendisinden nasıl istekte bulunması gerektiğinin hitabını öğretir.²⁶²

Yine o, bu şekil bir hitapla kişinin Allah'ı tanımada "bürhan makâmından ayân makâmına" yükseldiğini, gaybetten şuhûda geçtiğini, tasarrufatıyla ilmen bilinen zatın (Allah'ın) kul tarafından gözle görülür hale geldiğini; aklen bilinen zatın (Allah'ın) ise temaşa edilebilir olduğunu dikkatlerimize sunar.²⁶³

Gaybet ve huzûr hali ile ilgili delil olarak sarf edilen bu ayetin bahsedilen kavramlarla ilişkilendirilmesi zahir anlamı ile pek mümkün değildir. Fakat Kâdî Beydâvî'nin zikredilen ayet-i kerimeyi tasavvufî bir mülâhaza ile gaybet ve huzûr kavramları ile iltisaklı gördüğünü söylemek daha doğru bir kanaat olur.

Klasik tasavvuf kaynaklarından ve îşârî tefsîrlerden yaptığımız tetkiklerden huzûr hali çerçevesinde değerlendirilen üç ayet-i kerime tespit ettik. Bu ayet-i kerimelerde huzûr kavramı doğrudan geçmemektedir. Ancak Müfessirler, yapmış oldukları tasavvufî yorumlarla bahsedilen ayetlerden bu kavramı istinbât etmişlerdir.

²⁶⁰ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, c. 3, s. 163.

²⁶¹ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrû'l-Kebîr*, Huzûr Yayınevi, İstanbul, 2002, c. 23, s. 315.

²⁶² Abdullah b. Ömer b. Muhammed b. Ali Ebu'l-Hayr (Ebu Sa'id) Nasiruddin el-Beydâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, Trc. ve Dipnotlar, Şadi Eren, c. 6, Selsebil Yayınları, İstanbul, 2011, 2. Bas. s. 28.

²⁶³ Beydâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2. Bas. s. 28.

2.3. HUZÛR KAVRAMININ HADİS REFERANSLARI

Çalışmamızın bu kısmında huzûr kavramının sahih hadis kitaplarında nasıl geçtiğini irdelemeye çalışacağız.

Mutasavvıflar kalbe gelen feyiz ve vâridât yoluyla elde ettiklerine inandıkları, “ma’rifet, ilm-i bâtın ve ilm-i ledün” gibi isimlerle kavramlaştırdığı bilgileri kullanarak, metne tasavvufi anlamlar yüklemiştir. Bizde bu bölümde huzûr hâli ile ilgili hadisler sûfilerin nasıl mana verdiklerini irdeleyeceğiz.

Huzûr haliyle ilgili ele alacağımız hadislerden bazıları şunlardır:

1-) Resûlullah'ın (sav) katiblerinden olan “Hanzala b. Rebî el-Üseyd (r.a) anlatıyor; “Bir gün Hz. Ebû Bekir (r.a) ile karşılaştık. Bana: “Nasılsın?” diye sordu. “Hanzala münafik oldu.” dedim. “Subhanallah, sen neler söylüyorsun?” diye şaşırdı. (Ben) açıkladım: “Peygamber (s.a.v)’in huzûrunda olduğumuz sırada bize cennet ve cehennemden söz edilir, sanki gözlerimizle görmüş gibi oluruz. Oradan ayrılıp çoluk çocuğumuza, bağ bahçemize karışınca çoklukla unutup gidiyoruz.” Hz. Ebû Bekir (r.a) de: “Allah’a yemin olsun ki ben de aynı şeyi hissediyorum.” dedi. Beraberce Peygamber (s.a.v)’e gittik ve bu durumu açtık.

Bize: “Nefsîmi kudret elinde tutan Zat-ı Zülcelâl’e yemin olsun ki, siz, benim yanımdaki hali dışarıda da devam ettirip (cennet ve cehennemi) hatırlama işini koruyabilmeniz muhakkak melekler sizinle yataklarınızda ve yollarda musâfaha ederdi. Fakat ey Hanzala, bazen öyle bazen böyle olması normaldir (münafiklik değildir), dedi ve (son cümleyi) üç kere tekrarladı.”²⁶⁴

Eşref Ali Tahânevî, Hz. Hanzala’nın Hz. Peygamberin yanında cennet ve cehennemin hatırlanmasıyla sanki onları gözü açık bir şekilde görüyoruz sözlerini müşâhede bağlamında değerlendirir.²⁶⁵ Müşahedenin huzûr kavramına yakın bir anlamı karşıladığı bazende bir birleri yerine kullandığı gerçeğinden hareketle kanaâtimizce, Eşref Ali Tahânevî’nin bu değerlendirmesi doğru ve yerinde bir değerlendirmedir.

Müşâhede hâli ile ilgili delil olarak zikredilen bu hadisin, huzûr haline kaynaklık etmekten ziyade, tasavvufta terim haline gelmiş olan huzûr kavramına

²⁶⁴ Müslim, Tevbe, 12; Tirmizî, 59.

²⁶⁵ Tahânevî, *Hadislerle Tasavvuf*, s. 36- 38.

verilen dolaylı bir mîsal olarak düşünülmesi daha uygun olacaktır. Diğer yandan hadisin bu kavram ile ilişkilendirilmesi zahir anlamı ile pek mümkün değildir. Kanaâtimizce müşâhede hâline dayanak olarak getirilen bu hadisi Eşref Ali Tahânevî'nin tasavvufî bir kanaat ile müşâhede kavramıyla iltisaklı görmüştür.

Huzûr kavramı ile ilgili klasik tasavvufî eserlerden ve hadis kaynaklarından yapmış olduğumuz taramalardan konu ile alakalı doğrudan her hangi bir hadise raslamadık. Fakat dolaylı olarak müşâhede bağlamında ele alınan Hanzale hadisinin huzûr hâli bağlamında dolaylı olarak değerlendirilebileceği kanaatindeyiz.

Başka bir husus da huzûr hâlinin gaybetin sonucunda gerçekleşeceğinden hareketle gaybet kavramı için yukarıda zikrettiğimiz hadislerin huzûr hâli için de kullanmak kanaatimizce bir problem teşkil etmeyecektir.

2.4. HUZÛRUN SEBEPLERİ

Çalışmamızın bu kısmında huzûr hâline sebep olan amilleri ortaya koymaya gayret edeceğiz.

2.4.1. Zikir

Zikir, “Unutmamak, hatırlamak, zihinde tutmak, yâd etmek, anmak,²⁶⁶ Allah'ın adını söylemek”²⁶⁷ tasavvufî istilahta ise; maddi ve manevi huzûru temin etmek ve zamanını faydalı bir şekilde geçirmek amacıyla ya bir mürşid-i ekmelin riyasetinde ya da şeriatın ve tarikatın belirlemiş olduğu kurallara riayet edilerek tesbih ve türevi şeylerle başta Allah'ın ism-i âzamı olmak üzere esma'ül hüsna'sını, her gün düzenli bir şekilde belli sayıda, cehrî veya hafî olarak, kalben, lafzen veyahut hem kalben hem de lafzen terennüm etmektir.²⁶⁸

Kanaatimizce bu hususa, şu ayetleri misal olarak zirkretmek yerinde olur.

الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ

*"Onlar, inananlar ve kalpleri Allah'ı anmakla huzûra kavuşanlardır. Biliniz ki kalpler ancak Allah'ı anmakla huzûr bulur."*²⁶⁹

²⁶⁶ Öngören, “Zikir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44: 412.

²⁶⁷ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 170.

²⁶⁸ Öngören, “Zikir”, 44: 412. Yılmaz, *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 162; Türer, *Ana hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s. 108-109.

²⁶⁹ R'ad,13/28.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا "Ey iman edenler! Allah'ı çokça zikredin."²⁷⁰

Mevlânâ sâlikin rabita yapmasıyla kalbinde zikrin meydana geldiğini, bu zikirin devam etmesiyle kişinin huzûr haline girdiğini söyler.²⁷¹ Başka bir deyişle, Allah'ı anmak ve tesbih etmek insan kalbini ve ruhunu ihtizaza getirir. Huzûr da kalbî ve rûhi bir haslet olduğu için, kalp ve ruh yapılan bu zikirlerle mutmain olur ve insan ind-i İlahî'de hazır bir duruma gelir.

2.4.2. Ubûdiyyet

Ubûdiyyet, lügatte, "itaat etmek, boyun eğmek, inkiyad etmek, hudû ve tezellül"²⁷² manalarına gelirken, tasavvufî ıstılahta ise, îrâdeyi kader karşısında kulun kendi îrâdesini terk etmesidir.²⁷³ Diğer bir ifadeyle kulun kendi marziyatını terk ederek, Allah'ın şunatında fani olmak, "amel derecesinden hâl derecesine"²⁷⁴ yükselmek demektir. Ankaravî de ubûdiyyeti kulluk olarak tanımlar.²⁷⁵

Ubûdiyyet, insanın kevniyatta müşahede edilen saltanat-ı ilahiye'yi, halketme, idare etme, tanzim etme, dizayn etme gibi harikulade tasarruflara bakıp, yüce Allah'ın azâmet-i kibriyasını tasdik etmek, hüsnü sanatı karşısında hayretini ve kulluğunu göstermektir.²⁷⁶

Bu konuya Kur'an-ı Kerim şu ayetlerle dikkatlerimizi çeker:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

"Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan rabbinize kulluk edin ki, sakınabilesiniz."²⁷⁷

يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ

"Gökte ve yerde olanların tamamı Allah'ı tesbih eder"²⁷⁸

²⁷⁰ Ahzâb, 33/41.

²⁷¹ Mevlânâ, *Risale-i Halidiyye*, s. 11.

²⁷² Serrac, *Lüma*, s. 279.

²⁷³ Serrac, *Lüma*, s. 280; Ceyhan, "Ubûdiyyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 33.

²⁷⁴ Serrac, *Lüma*, s. 280.

²⁷⁵ Ankaravî, *Minhacu'l-Fukara*, s. 245.

²⁷⁶ Ubudiyet hakkında geniş bilgi için bkz. Said Nursi, *Sözler*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 1996, s. 282-283.

²⁷⁷ Bakara, 2/21.

Said Nursi, (1878-1960) kişinin “Allah’û ekber diyerek namaza başlamasıyla mânen, hayalen veya niyeten iki cihandan geçmesi ve kayd-ı maddiyattan tecerrüd edip ubûdiyetin küllû bir mertebesinden geçerek huzûru İlahî’yeye müşerref olacağını”²⁷⁹ söylerken aslında bu konuya işaret eder.

Hz. Ali'nin ayağına batan oku namaza durduktan sonra çıkartması da bu hususu en iyi şekilde özetler.²⁸⁰ Zira bu hal onun namaz ile huzûru İlahî'yeye çıktığını gösterir.

*"Allah'ı O 'nu sanki görüyormuş gibi kulluk et."*²⁸¹ Hadisi de kişinin namaz yoluyla Allah'ın huzûruna çıkacağını ifade eder. Diğer bir ritüelde duadır. Kişi samimiyeti derecesinde duasıyla Allah'ın huzûru çıkar, kalbi ve tüm latifeleri huzûr ile dolar.

Kanaatimizce ubûdiyetin huzûra sebep olduğunu aşağıdaki şekliyle izah etmek yeterli olacaktır.

Kul mükellef olduğu ibadetlerle kendisine Allah tarafından bahşedilen nimetlere karşı şükür ve ubûdiyyetini yerine getirir. Böylece kişi kulluk vazifesini en mükemmel şekilde yerine getirmiş olur. Bu ibadetlerin en önemlilerinden birisi namazdır. Kişi miracı olarak tanımladığı namaz yoluyla kendisine bahşedilen nimetlere karşı ubûdiyyetini yerine getirerek huzûru ilahî'yiye çıkar.

2.5. SÛFİLERE GÖRE HUZÛR

Çalışmamızın bu kısmında başta ilk dönem sûfileri olmak üzere sûfilerin huzûr kavramını nasıl tanımladıklarını ve buna ilişkin değerlendirmelerimizi aktarmaya çalışacağız.

2.5.1. Cüneyd-i Bağdâdî

Cüneyd-i Bağdâdî, huzûr halini diğer mutasavvıflar gibi lugavî ve ıstılâhî olarak tarif etmez. Ancak onun şu sözlerini huzûr bağlamında ele almak daha doğru olur.

²⁷⁸ Cum'a, 62/1.

²⁷⁹ Nursi, Sözler, s. 182-183.

²⁸⁰ Hasan b. Ebi'l-Hasan Muhammed ed-Deylemi, *İrşadu'l-Kûlub*, Darül Üsre, Tahran, 1956, c. 2, s. 56; Hatipoğlu Nihat, Hz. Ali'yi (r.a.) Hasretle Anıyoruz, *Sabah Gazetesi*, 21 Mart 2014, s. 4.

²⁸¹ Müslim, İman 7.

"Cüneyd meclisinde otururken talebeleri ona ey üstad! Allah ne zaman kuluna yönelir? diye soru sordular. Cüneyd onlarla meşgul olmadı ve onlara cevap vermedi. Öğrenciler ısrar ettiler. Bunun üzerine onlara baktı ve şöyle dedi: Ne kadar tuhaf! Rabbi'nin huzûrunda huzûrda olmadan duruyorsunuz. Böyle bir duruş Allah'ın yönelişini nasıl gerekli kılar."²⁸²

Cüneyd-i Bağdâdî'nin huzûr hali ile ilgili bu tarifinden anladığımız şudur ki; kişinin huzur haline girebilmesi için mâsivâdan tamamen alakasını kesip sadece ve sadece Allah ile hemhal olması gerekir.

2.5.2. Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî

Serrâc, huzûr halini şu şekilde ele alır: Huzûr, "kulun beşer gözüyle yüce yaratıcıyı müşahade edememesi; safiyeti nedeniyle kalben Hakk Tealayla beraber olması,"²⁸³ diğer bir ifadeyle her ne kadar Allah kuldun gaib olsa da kulun kendisini O'nun huzûrunda hissetmesi olarak mütaala eder.²⁸⁴

Serrâc'ın, huzûr hali ile ilgili bu tarifinden anladığımız şudur ki; huzûr kişinin zahirinde değil kalbinde gerçekleşen bir durumdur. Bu durumun vuku bulması için de kişinin kalbini ağıyardan ve huzûra gidişi engelleyen tüm manilerden temizlemesi gerekir. Kalb temizlendikten sonra huzûru İlâhi de hazır hale gelir. Böylece kişi ölmeden önce kalbi bir yükselme gösterip Allah'ın huzûruna çıkarak manevi hazlarla dolar.

2.5.3. Ebû Bekr el-Kelâbâzî

Kelâbâzî diğer sûfilerden farklı olarak huzûr kavramı yerine şuhûdu kullanır. Ona göre şuhûd, "lügatte, kendine gelmek, gaybetten çıkıp başta nefsinin ve sair mevcudatı tanımak,"²⁸⁵ tasavvufta ise, salikin kendi nefsinin hazlarının farkında olmak, yaptığı her şeyi kulluk bilinciyle tevazulu bir şekilde yerine getirmek, Allah'ın kendisine bahşettiği nimetleri zevk ve keyf için değil, bu nimetlere karşılık şükür ve minnet duygularını göstermek" olarak ifade eder.²⁸⁶ Ayrıca o şuhûd kavramını ikiye ayırarak değerlendirir.

²⁸² Cüneyd-i Bağdâdî, *Âriflerin Sultânı*, s. 132.

²⁸³ Serrac, *Lüma'*, s. 399.

²⁸⁴ Serrac, *Lüma'*, s. 399.

²⁸⁵ Kelabazi, *Ta'arruf*, s. 193.

²⁸⁶ Kelabazi, *Ta'arruf*, s. 193.

1. “İyân şeklindeki şuhûd (şuhûd-ı iyân): Âşikâr, apaçık olan şuhûddur”.²⁸⁷

2. “Galebe şeklindeki şuhûd (şuhûd-i galebe);” yani insanın fayda ve zarar veren şeyleri göremeyecek derecede gâib olduğu şeylerden uzaklaşmasıdır. Yoksa bu araya perde ve örtü girmesi şeklindeki setr ve hicâb gaybeti değildir.²⁸⁸

Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî'nin şu mısralarını galebe şeklindeki şuhûda delil olarak zikreder.

“Sevgilimi gördüm ama göz ucuyla değil. Görülmeyeni (sır âlemini) göz ucuyla görmek bile yeter.

Gaybın gaybten gâib oluşu gibi gâib oldum. Böylece gaybın zuhuru gayb olmayacak şekilde parladı.”²⁸⁹

Kelâbâzî'nin huzûr hali ile ilgili bu tarifinden anladığımız şudur ki; Kelâbâzî'nin diğer sûfilerden farklı olarak huzûr kavramı yerine şuhûd kavramını kullanmasıdır. Şuhûd halinin vuku bulması için kişinin kendi nefsinin istek, arzu ve hazlarının farkında olması gerekir. Diğer bir husus da kişinin bu hale girebilmesi için tevazu içinde yaşaması, kendisine verilen nimetleri hazlarını tatmin etmek için değil şükür için sarf etmesi gerekir.

2.5.4. İbn Fûrek

İbn Fûrek, huzûr kavramını, “gözden kaybolan kulun, kalpte "yakının saflığı" nedeniyle Hakk'ın yanında hazır olması” olarak tarif eder.²⁹⁰

İbn Fûrek'in huzûr hali ile ilgili bu tarifinden anladığımız şudur ki; Huzûr kişinin zahirinde değil kalbinde zuhur eden bir hâldir. Bu hâlin oluşabilmesi için de kişinin gözlerden uzak bir yaşantı sürmesi ve kalbiyle samimi olarak Hakk'ın huzûrunda olması gerekir.

2.5.5. Abdülkerîm el-Kuşeyrî

Kuşeyrî, Huzûr kavramını, lugavî ve tasavvufî olmak üzere iki şekilde ele alarak şöyle tanımlar: Lügatte “kendine gelme, şuhûd ve somut alemde hazır olma,

²⁸⁷ Kelabazi, *Ta'arruf*, s. 193.

²⁸⁸ Kelabazi, *Ta'arruf*, s. 193.

²⁸⁹ Kelabazi, *Ta'arruf*, s. 193.

²⁹⁰ İbn Fûrek, *el-İbâne*, s. 340.

kendinden gâib olarak Hakk'ın huzûruna çıkma hali,²⁹¹ tasavvufta ise, Yüce Allah'ın zikrinin, sâlikin kalbini ihate etmesiyle, kulun kendinden geçerek huzûru ilahide hazır hale gelmesi” olarak terennüm eder.²⁹² Ayrıca o, “kulun, Hakk ile olan kemali huzûrunun halkın teveccühünden ve halktan gaybeti nisbetinde gerçekleşeceğini,²⁹³ halka yüz çevirenlerin ise Hakk ile Hakk'ın raiyetinden ayrılmakla da halk ile hazır olduklarını” söyler.²⁹⁴

Kuşeyrî'nin, huzûr hali ile ilgili bu tarifinden anladığımız şudur ki; huzûr kişinin gerek zahirinde gerek kalbinde gerçekleşen bir durumdur. Bu halin kalbte zuhur etmesi için kişinin Allah'ın zikriyle gark olması ve bu zikrin kulun kalbini tamamen ihate etmesiyle olur. Huzûr halinin kişinin zahirinde vuku bulabilmesi için de kulun halkla olan ilgisini kesmesi ve onların tasannûkar teveccühlerine kat-i nazar ederek Hakk ile hem hal olması gerekir. Başka bir ifadeyle kişi kalbi ve zahiri bir huzûr hali yaşamak istiyorsa eğer zahirini masivanın tüm ilgi ve alakalarından, kalbini de tüm süfli istek ve arzulardan temizlemesi gerekir.

2.5.6. Hücûvîrî

Hücûvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb* adlı eserinde huzûr halini lugavî ve ıstılâhî bir ayrıma tabi tutarak izah eder. Huzûru, “lügatte, şahid ve var olmak, yüce Mevla'nın yanında hazır olmak,²⁹⁵ tasavvufta ise, kalbin kesin ve doğru bilgi vasıtası ile huzûr bulması” olarak ifade eder.²⁹⁶

Ayrıca o huzûr kavramını kendinden geçme ve kendine gelme hali olarak da izah eder.²⁹⁷ Yine o, bireyin nefsinden ve halktan gâib olmasıyla Hakk ile huzûr halini yaşadığını, Hakk'tan ayrılanın da nefsinin ve halkın huzûrunda olacağını söyler.²⁹⁸ Huzûrda olanın herhangi bir eşyaya karşı iradesi ve isteğinin olmaması, dünya ve ukba fikrine sahip olmayacak kadar temiz bir kalb taşıması gerektiğini de ifade eder.²⁹⁹

²⁹¹ Kuşeyrî, *Risale*, s. 163.

²⁹² Kuşeyrî, *Risale*, s. 164.

²⁹³ Kuşeyrî, *Risale*, s. 164.

²⁹⁴ Kuşeyrî, *Risale*, s. 164.

²⁹⁵ Hücûvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 311.

²⁹⁶ Hücûvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 311.

²⁹⁷ Hücûvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 311.

²⁹⁸ Hücûvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 311.

²⁹⁹ Hücûvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 311.

Yine aynı eserinde huzûr ve gaybet kavramlarının birbirinin tersi olduklarını,³⁰⁰ nefsinden gaib olanın Hakk'ın yanında olduğunu, Hakk'ın huzûrunda olanın da kendinden geçtiğini söyler.³⁰¹ Gaybeti huzûrun başı, huzûru da gaybetin sonu olarak görür, başka bir ifadeyle gaybet dıştır, huzûr içtir der.³⁰² Gaybetin huzûr, huzûrun gaybet; gaipin hazır, hazırım gaip olduğunu mütaala eder.³⁰³ Huzûr hâlini, huzûr-u Hakk ve kalbi olmak üzere ikiye ayırarak ele alır.³⁰⁴

Birincisi; Huzûr-u Hakk, bir kulun ya da bir velinin kendinden geçerek ind-i İlahi'de kendisini bulması, ikincisi; huzûr-u kalb, bir mutasavvıfın gönlünde ve iç aleminde Allah'a ait tecellileri müşahade edip, dış dünyadan alakasını keserek kalbinde hazır duruma gelmesi olarak ifade eder.³⁰⁵ Başka bir deyişle huzûru kalb, kalbinde mevcut olanı temaşa eden velinin, kendinden geçmesi, etrafla ilgisini kesmesi, dış dünyadan ve cismani varlığından da habersiz hale geldiğini beyan eder.³⁰⁶

Hücvîrî'nin huzûr hâli ile ilgili bu tarifinden anladığımız şudur ki; onun da Kuşeyrî gibi huzûr hâlini kişinin hem zahirinde hem de kalbinde gerçekleştiğini söylemesidir. Bu hâlin kalpte ortaya çıkabilmesi için kişinin sahih ve yakini bir bilgiye sahip olması gerekir. Kişi eğer nefsinden ve halktan mücerred bir hale gelirse zahirinde de huzûr hâli peyda olur. Eğer tersi bir durum vuku bulursa kişi huzûr hâlinden çıkar. Onun bu tanımlamsından çıkan diğer bir husus da kişi huzûrda olduğu müddetçe nefsinin istek ve arzularına ve dünyaya müteveccih her hangi bir alaka ve yöneliş hissetmemelidir.

2.5.7. Hâce Abdullah Herevî

Huzûr kavramını, “sâlik ile Hakk'ın arasındaki engellerin kalkmasıyla kulun Allah'ın ayn ve zatının hakimiyetini temaşa etmesi”³⁰⁷ olarak ifade eden Herevî, konuyu üç derecede ele alır.

³⁰⁰ Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 311.

³⁰¹ Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 311.

³⁰² Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 313.

³⁰³ Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 314.

³⁰⁴ Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 314.

³⁰⁵ Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 314.

³⁰⁶ Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 314.

³⁰⁷ Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 72.

Birinci derece; "cemin avlusuna yerleşerek vücüd nûrunun parıltılarında ilmin sınırlarının üzerinde olan marifetin müşahedesidir."³⁰⁸

İkinci derece; "şevahidin iplerini kesen, kuds sıfatlarını giydiren ve işaretleri susturan mu'âyenenin müşahedesidir."³⁰⁹

Üçüncü derece; "vürûdun sıhhatine sahip olarak ve varlık denizine girerek cemin hakikatine cezbeden cemin müşahadesi"³¹⁰ olarak mütâlaa eder.

Herevî'nin huzûr hali ile ilgili bu tarifinden anlaşılan şudur ki: O, huzûr halini kişi ile Allah Arasındaki engellerin ortadan kaldırmasıyla olacağına inanır. Bu perdelerin kalkmasıyla kişi Rabbi'ini ayn ve zatıyla müşahede eder. Böylece manevi bir haz alır.

2.5.8. Rûzbihân-ı Baklî

Baklî, huzûr halini, "kişinin gaybeti yaşamasından sonra Allah'ın muhtelif nurlarına vasıl olması" olarak tarif eder.³¹¹ Ayrıca o huzûrun şuhûda yakın olduğunu belirtir.³¹² Azalarıyla hazır olana feraset ehli, kalbiyle hazır olana ilham ehli, akli ile hazır olana tefekkür ehli, ruhuyla hazır olana keşf ehli, sır ile hazır olana müşâhede ehli olarak tarif eder.³¹³ Bu hâllerin vuku bulması için de kulun nefsinin dizginlenmesi ve masivayı terk etmesi gerektiğini söyler.³¹⁴

Baklî'nin huzûr hali ile ilgili bu tarifinden anladığımız şudur ki; kişinin Allah'ın huzûrunda hazır olabilmesi için öncelikle gaybete girmesi gerekir. Daha sonra da gaybet halinde yapacağı manevi yolculukla Hakk'ın yanında hazır olur.

³⁰⁸ Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 72.

³⁰⁹ Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 72.

³¹⁰ Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 72.

³¹¹ Baklî, *Şerh-i Şathiyyat*, s. 209.

³¹² Baklî, *Meşrebü'l-Ervâh*, s. 183.

³¹³ Baklî, *Meşrebü'l-Ervâh*, s. 183.

³¹⁴ Baklî, *Meşrebü'l-Ervâh*, s. 183.

2.5.9. Şihâbüddîn es-Sühreverdî

Sühreverdî, huzûr halini, lügatte “hazır olmak, tasavvuf ise; kulun ahiretin hallerini aklına getirmesi ve bunları sıklıkla tefekkür etmesi,”³¹⁵ murâkabe ve müşâhede özellikleriyle de Hakk'ın huzûrunda bulunması³¹⁶ olarak ifade eder.

Sühreverdî'nin huzûr hali ile ilgili bu tarifinden anladığımız şudur ki; huzûr hali kişinin ruhunda gerçekleşir. Bu durumun meydana gelebilmesi için kişinin her daim ahirete mütaalik hususları mülâhaza ve tefekkür etmesi, ruhunu bu tarz şeylerle bezemesi gerekir. Böylece kişi huzûr-u tâmmeye vasıl olur.

2.5.10. Muhyiddîn İbnü'l-Arabî

Huzûr kavramını “kulun kalbinin şuurlu bir şekilde Hakk ile meşgul olması hâli”³¹⁷ olarak ifade eden İbnü'l-Arabî, Hakk ile halkın karşısındaki huzûr halinin bir olduğunu söyler.³¹⁸ Yine o, huzûru, kulun kalbinin gaybetten sonra Hakk'la huzûr olarak tarif eder.³¹⁹ Mevzunun daha iyi anlaşılması için şu mısraları terennüm eder.

"Hak karşısında huzûrum gaybetimdir.

Onunla huzûrdur, öyleyse huzûr sahibi O'dur

O benim gaybetimde bâtın olan Haktır.

Ben O'nu yitirirsem, ilk benim

O beni yitirirse, ben sonum."³²⁰

İbnü'l-Arabî'nin huzûr hali ile ilgili bu tarifinden anladığımız şudur ki; huzûr kişinin kalbinde gerçekleşen bir durumdur. Fakat bu durumun gerçekleşebilmesi için kalbin bilinçli bir yönelişi söz konusu olması gerekir. Diğer bir husus da kişinin huzûrunu gaybetine bağlamasıdır. Yani kişi huzûr haline gaybete girdikten sonra ulaşır.

³¹⁵ Sühreverdî, *İrşadü'l-Müridin*, s. 24.

³¹⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif*, s. 497.

³¹⁷ İbnü'l-Arabî, *Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. 9, s. 371.

³¹⁸ İbnü'l-Arabî, *Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. 9, s. 371.

³¹⁹ İbnü'l-Arabî, *Istilahatü's-Süfiyye*, s. 532.

³²⁰ İbnü'l-Arabî, *Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. 9, s. 371.

2.5.11. Safiyyüddîn Erdebîlî

Erdebîlî huzûr halini, “kalbin, huzûr-u ilâhide ³²¹ olması olarak ifade eder. Kendinden geçen herkesin Hakk ile hazır olduğunu,³²² insanın halktan gâib olmasıyla Allah’ın yanında hazır³²³ olduğunu, bu duruma da muhâzara veya huzûr” denildiğini söyler.³²⁴ Bu mısraları da konu bağlamında serd eder.

Mum gibi onun huzûrunda eriyip bittiklerinde

Kendilerini halk ve âlemin arkasına verdiler³²⁵

Erdebîlî’nin huzûr hali ile ilgili bu tarifinden anladığımız şudur ki; huzûr hâli kişinin zahirinde değil kalbinde gerçekleşen bir durumdur. Bu durumun kalbte tahakkuk etmesi için kulun başta kendinden ve ağıyardan yüz çevirmesi ile mümkün olur.

2.5.12. İzzedin Kâşânî

İzzedin Kâşânî, huzûr kavramını, lugatte, “hazır olmak, mevcut olmak,³²⁶ tasavvufta ise, kulun Hakk’ın karşısında hazır ve mevcut olması ve sâlikin Hakk’ın tecelileriyle meşgul olması” durumu olarak ifade eder.³²⁷

Kâşânî’nin huzûr hali ile ilgili bu tarifinden anladığımız şudur ki; kul Hakk’tan gelen yoğun feyizlerle meşgul olmakla kendinden geçerek gaybete girer ve bunun sonucunda kulun kalbi ve ruhu mana aleminde terakki ederek Allah’ın huzûruna çıkar. Böylece kişinin bütün melekeleri huzûr ile dolar ve kişi bu durumu yaşadığı için manevi bir mutluluk yaşar.

2.5.13. Abdürrezzâk el-Kâşânî

Huzûr halini, “kul ile Hakk’ın arasındaki perdelerin kalkmasıyla Hakk’ın kesin olarak kula görülmesi”³²⁸ olarak ifade eden Kâşânî, huzûru, “bidâyette, ebvâbda,

³²¹ Şah, *Safvetü’s-Safâ’da Safiyyüddîn-i Erdebîlî’nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri*, c. 1, s. 148.

³²² Şah, *Safvetü’s-Safâ’da Safiyyüddîn-i Erdebîlî’nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri*, c. 1, s. 149.

³²³ Şah, *Safvetü’s-Safâ’da Safiyyüddîn-i Erdebîlî’nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri*, c. 1, s. 149.

³²⁴ Şah, *Safvetü’s-Safâ’da Safiyyüddîn-i Erdebîlî’nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri*, c. 1, s. 149.

³²⁵ Şah, *Safvetü’s-Safâ’da Safiyyüddîn-i Erdebîlî’nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri*, c. 1, s. 666.

³²⁶ İzzeddîn Kâşânî, *Misbahu’l-Hidaye*, s. 144.

³²⁷ İzzeddîn Kâşânî, *Misbahu’l-Hidaye*, s. 144.

muâmelatta, ahlâkta, usulde, evdiyede, ahvâlde, velâyette, hâkaikte ve nihâyette olmak üzere dokuz farklı aşamada ele alır.³²⁹ Bu aşamaları da şöyle tarif eder:

Birincisi; bidayette, “yüce Allah'ın zatıyla her şey için hazır olduğuna inanmaktır.”

İkincisi; ebvâbda, “eşyanın Hakk ile mevcut olduğuna iman etmektir.”

Üçüncüsü; muamelatta, “bütün amellerin rıza-i İlahi için yapıldığını bilmektir.”

Dördüncüsü; ahlakta, “mükemmel ahlak'ın Allah'a ait olduğunu tefekkür etmektir.”

Beşincisi; usulde, “kulun temasının yalnızca Hakk'a, Hakk'ta ve Hakk ile olduğunu idrak etme ve kendini Allah için Allah'a teslim etmektir.”

Altıncısı; edviyede, “ilahi nûr ile süslenmiş olan basiretin Hakk'ı idrak etmektir.”

Yedincisi; ahvalde, “cemâl nurlarının tecellilerinin şuhûdu ve muhabbetin sadece cemâl olana ait olmasıdır.”

Sekinzincisi; velâyette, “celale ait hüsünlerin zatın cemalinden keşfetmektir.”

Dokuzuncusu; “nihayette ise kulun cemin aynında tamamen fena bulması nedeniyle Hakk'ın zâtını zâtıyla şuhûdu olduğunu mütâlaa etmektir.”³³⁰

Kâşânî'nin huzûr hali ile ilgili bu tarifinden anladığımız şudur ki; huzûr kişi ile Rabbi arasındaki perdelerin kaldırılmasıyla vuku bulur. Ortaya çıkan bu huzûr halinin de çeşitli aşamalarda ortaya çıkar. Kişi her aşamada huzûr halinin farklı yönlerine tanıklık eder. Böylece kişinin huzûru uzun süreli olur.

2.5.14. Hâce Ziyâüddîn Nahşebî

Nahşebî, Huzûr halini, “sâlikin kalbinin dünya hallerinden müfarakat etmesi, ahiretin halleriyle meşgul olması” olarak ifade eder.³³¹

Nahşebî'nin huzûr hali ile ilgili bu tarifinden anladığımız şudur ki; huzûr hâli kulun kalbinde gerçekleşir. Bu durumun gerçekleşebilmesi için kişinin kalbini

³²⁸ Kâşânî, *Menâzilü's-Sâirîn, Şerhi İçerisinde, Elf Makâm*, s. 348.

³²⁹ Kâşânî, *Menâzilü's-Sâirîn, Şerhi İçerisinde, Elf Makâm*, s. 348.

³³⁰ Kâşânî, *Menâzilü's-Sâirîn, Şerhi İçerisinde, Elf Makâm*, s. 348.

³³¹ Nahşebî, *Silkü's-Sülûk*, s. 28.

dünyanın tüm hâllerinden tecerrüd ederek ahirete mütealîk hâllerle meşgul olması gerekir.

2.5.15. İsmâil Rusûhî Ankaravî

Ankaravî, huzûr kavramını, lügatte, “hazır olmak, bir nesneyi görmek,³³² tasavvufta ise kulun yüce Allah ile arasındaki perdelerin kalkmasıyla, Hakk'ı müstetirsiz bir şekilde müşahede etmek ve O'nun huzûrunda mevcut olmak” olarak ifade eder.³³³

Ankaravî'nin huzûr hali ile ilgili bu tarifinden anladığımız şudur ki; kişinin kalben gaybete girebilmesi Allah tarafından kendisine indirilen tecellilere bağlıdır. Gaybete girdikten sonra tüm perdeleri ortadan kaldırıp mâna aleminde terakki ederek Allah'ın huzûrunu çıkar. Böylece O'nu hakkel yakın ve aynel yakın şeklinde müşahede eder.

2.5.16. Abdullah Salahaddin Uşşakî

Uşşakî, huzûr kavramını diğer sûfîlerle aynı mâna minvali üzere ele alarak şöyle ifade eder: Huzûru, “kulun Hakk'tan gaybeti esnasında günlün ve ruhun Hakk ile beraber olması” olarak görür.³³⁴ O, huzûr ve gaybetin birbirlerinin sonucunda ortaya çıkan farklılıkların terkibi olarakta mütâlâa eder.³³⁵

Uşşakî'nin huzûr hali ile ilgili bu tarifinden anladığımız şudur ki; huzûr hâli kalpte ve ruhta vuku bulan bir durumdur. Bu durumun oluşabilmesi için de kişinin Allah'tan gâib olmasıyla gönlün ve rûhun Allah ile hem hal olmasıdır. Ayrıca huzûr ve gaybet halleri bir birinin tersi olarak ortaya çıkar.

2.5.17. Mevlânâ Halid-i Şehrezûrî

Mevlânâ huzûr halini, lügate “kendine gelme, şuhûd aleminde hazır olma tasavvufta ise, salikin halktan ve nefsinden gaip olmasıyla Hakk'ın yanında bulunma” durumu olarak mütâlâa eder.³³⁶

Mevlânâ'nın huzûr hali ile ilgili bu tarifinden anlaşılan şudur ki: Huzûr halinin vuku bulması için kişinin başta kendinden ve ağıyardan yüz çevirmesi ile mümkün

³³² Ankaravî, *Minhacu'l-Fukara*, s. 339.

³³³ Ankaravî, *Minhacu'l-Fukara*, s. 339.

³³⁴ Soysaldı, *Salahaddin-i Uşşakî'nin Tasavvuf Felsefesi*, s. 147.

³³⁵ Soysaldı, *Salahaddin-i Uşşakî'nin Tasavvuf Felsefesi*, s. 147.

³³⁶ Mevlânâ, *Risale-i, Halidiyye*, s. 59.

olur. Bu durumun vuku bulması için kişinin kendi nefsinin istek ve arzularını hakkiki manada törpülemesi ve halkın beklentilerine ve onlardan gelebilecek tüm dünyalıklara yüz çevirmesi ile mümkün olur.

2.5.18. Mustafa Safvet Yetkin

Yetkin, huzûr kavramını iki manada ele alarak tarif eder. Biri kişinin dünyanın hertürlü hallerinden kendisini soyutlaması ve gaybeti vaktinde Allah'ın huzûrunda bulunması, diğeri de bu soyutlanma ve gaybetin nihayete ermesiyle beraber abd olma şuuruyla hareket ederek kendisine yüklenen marziyat-ı ilahiye'yi icra emek üzere her daim teyakkuzda olması olarak görür.³³⁷

Yetkin'nın huzûr hali ile ilgili bu tarifinden anladığımız şudur ki; huzûr hâli kişinin dünyanın tüm hallerinden kendisini tecerrüd ederek gaybete girmesi sonucunda oluşur. Diğeri bir husus da kul gaybet halinden çıktıktan sonra kulluk bilinciyle hareket ederek şununat-ı İlahi'yeyi yerine getirmek üzere her daim ruhunu ve kalbini hüşyar tutmalıdır. Böylece sâlikin huzûr hali daimi olur. Böylelikle kişi kalbî ve ruhî bir tatminlik içerisinde hayatını idame eder.

2.5.19. Abdülhakim Arvâsî

Arvâsî, huzûr kavramını diğeri sûfiler gibi aynı mana perspektifinden görerek şöyle ifade eder: Huzûr, "Hakk ile hazır³³⁸ olmak, Allah'ın zikrinin kulun kalbini galebe ve istila etmesiyle, kulun kendisinden geçerek Hakk'ın yanında hazır hale gelmesi" olarak görür.³³⁹ Ona göre, "huzûr-u tâmm" müridin halktan gaybeti nisbetinde olur.³⁴⁰

Arvâsî'nın huzûr hali ile ilgili bu tarifinden anladığımız şudur ki; huzûr kişinin zahirinde değil kalbinde vuku bulan bir haldir. Bu halin gerçekleşebilmesi Allah'ın zikrinin kulun kalbini ihate etmesine bağlıdır. Kulun kalbi İlahi fuyûzatın

³³⁷ Zekiye Berrin Hacısmaioğlu, *Şeyh Safvet'in Tasavvuf Dergisi'ndeki Yazılarında Tasavvufî Kavramlara Bakış*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Çorum, 2012, s. 52.

³³⁸ Gördebil, *Abdülhakim Arvasî'nin er-Riyazü't-Tasavvufiye İsimli Eseri Metin Transkribe ve Tahlili*, s. 76.

³³⁹ Gördebil, *Abdülhakim Arvasî'nin er-Riyazü't-Tasavvufiye İsimli Eseri Metin Transkribe ve Tahlili*, s. 76.

³⁴⁰ Gördebil, *Abdülhakim Arvasî'nin er-Riyazü't-Tasavvufiye İsimli Eseri Metin Transkribe ve Tahlili*, s. 76.

hakimiyetine ram olmakla kul kendinden geçer ve Rabbi'nin karşısına çıkarak huzûr halini yaşar ve bu durumdan ötürü manevi hazlarla dolar.

2.6. HUZÛR HALİNİ GAYBET HALİNDEN ÜSTÜN TUTAN MUTASAVVIFLAR

Çalışmamızın bu kısmında huzûr hâlini gaybet hâlinden üstün tutan sûfileri aktarmaya çalışacağız.

Hucvirî, Ebû Abdillâh Hâris b. Esed el-Muhâsibî el-Anezî, Ebü'l-Kâsım Cüneyd b. Muhammed el-Hazzâz el-Kavârîrî, Ebû Muhammed Sehl b. Abdillâh b. Yûnus b. Îsâ b. Abdillâh b. Refî' et-Tüsterî (ö. 283/896), Ebû Hafs Amr b. Seleme el-Haddâd en-Nîsâbûrî (ö. 260/874), Ebû Sâlih Hamdûn b. Ahmed b. Umâre en-Nîsâbûrî (ö. 271/884), Ebû Muhammed Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Cerîrî (ö. 321/933), Ebü'l-Hasen Alî b. İbrâhîm el-Husrî (ö. 371/981), Ebû Abdullah Muhammed b. Hafîf (ö. 371/982) ve bununlarla beraber başka bir cemaatin, bütün güzellikleri huzûra bağladıklarını ve bundan ötürü huzûr halini gaybet halinden üstün tuttıklarını ifade eder.³⁴¹

2.7. HUZÛR VE HAZERÂT-ı HAMS İLİŞKİSİ

Çalışmamızın bu kısmında hazerât-ı hams kavramını izah ettikten sonra huzûr ve hazerât-ı hams arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışacağız.

Lügatte, “yakında ve yanında olmak, önünde bulunmak, huzûruna varmak ve çıkmak”³⁴² gibi manalara gelen “hazret” kavramı, İbnü'l-Arabî'de önemli bir tasavvufî ıstılah haline gelerek, “varlığın genel mertebeleri ve âlemdeki bütün tecellîleriyle birlikte İlahî ve kevnî hakikat” anlamında kullanılır.³⁴³ Alemin oluşumunu sudur ve tecelli kuramına³⁴⁴ göre izah eden mutasavvıflara göre mevcudat Hakk'tan zuhur etmek suretiyle aşama aşama ondan uzaklaşarak ve aşağıya

³⁴¹ Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 312.

³⁴² İbn Manzûr, *Lisainü'l-Arab*, c. IV, s. 196; Muhammed A'la b. Ali et-Tehânevî, *Kitabu Keşşâifi Istılâhâtil-Funun*, I-II, Tash. Muhammed Vecih-Abdülhak-Gulam Kadir, Kalkûta 1862, c. I, s. 296; Hüseyin Kazım Kadri, *Türk Lagatı Türk Dillerinin İstikakı ve Edebi Lügatları*, I-IV, Cumhuriyet Yayın evi, İstanbul, 1943, c. II, s. 536.

³⁴³ Demirci, “Hazret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 146.

³⁴⁴ İbn Haldun, Fuat Köprülü gibi bazı ilim adamları ve sûfilerin bu nazariyeyi filozoflardan aldıklarını söyler: İbn Haldun, *Mukaddime*, I-III çev. Zâkir Kadirî Ugan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1996, c. II, s. 548; Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1976, s. 308.

inerek meydana gelir.³⁴⁵ Bu durum “tenezzülât” kavramıyla ifade edilir. Yüce Allah’a ulaşmak isteyen bir mürid, aynı yoldan bu tenezzülâtı teker teker kat ederek yukarıya doğru çıkar. Bu çıkışlara da “hazarât” denir.³⁴⁶ Bir sâlik bu hazretlerden ne kadarını katederse mânevî durumu o kadar yükselir ve kutsiyet kazanır.³⁴⁷

İbnü'l-Arabî, Allah'ın zatının ve sıfatlarının bir sonunun olmadığını, âlemlerin de O'nun gibi bir sona sahip olmadığını söyler.³⁴⁸ Bu âlemlerin cenabı Hakkın isimlerinin ve sıfatlarının tecelligahları oldukları için zuhur edenin sonsuz olduğuna göre, zuhur mahalerinin de nihayetsiz olmasının doğal olduğunu ifade eder.³⁴⁹ *كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ* "O, her gün yeni bir iş yaratma üzeredir."³⁵⁰ Ayeti kerimeyi de konya delil olarak zikreder.³⁵¹ Hatta Allah'ın kemal-i kudretinden bir kuluna aynı tecelliyi tekraren eylemediğini, daima yeni suret ve müşahedelerle tecelli ettiğini terennüm eder.³⁵² Ne Hakk'a nihâyet çizildiğini ne de zuhur yerleri olan âlemlere bir son verildiğini, buna rağmen, izah babında âlemler için, icmali olarak on sekiz ve tafsilatıyla da on sekiz bin olduklarını ifade eder.³⁵³ Fakat bu âlemlerin hepsi, “hazaratı hams-ı ilahi” yani (beş ilahi mertebe) ya da başka bir ifadeyle (beş ilahi boyut) ismi altında beş âlemde toplandığını açıkladıktan sonra bu âlemleri şu şekilde izah eder.³⁵⁴

Birinci Alem: Gaybı mutlak, bu alem de, “âlem-i lahut, (ölçü ve şeklin söz konusu olmadığı) lâ Taayyün âlemi, (bırakma, yayılma, her yana) sirayet âlemi, ıtlak âlemi, mutlak â'ma, sırf vücud, mutlak vücud, sırf zat, ümmül kitab, mutlak beyan, yayılma noktası, gaybların gaybı” gibi çeşitli isimlerden oluşur.³⁵⁵

وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ "Gaybın anahtarları O'nun indindedir, onları ancak O bilir."³⁵⁶ Ayetini konun anlaşılmasında örnek vermek yerinde olur.

³⁴⁵ Demirci, “Hazret”, 17: 146.

³⁴⁶ Demirci, “Hazret”, 17: 146.

³⁴⁷ Demirci, “Hazret”, 17: 146.

³⁴⁸ İbnü'l-Arabî, *Lübb'ül-Lübb, Özün Özü*, Çev. İsmail Hakkı Bursevi, Bahar Yayınları, İstanbul, 2000, 5. Bas. s. 46.

³⁴⁹ İbnü'l-Arabî, *Lübb'ül-Lübb*, s. 46.

³⁵⁰ Rahman, 55/29.

³⁵¹ İbnü'l-Arabî, *Lübb'ül-Lübb*, s. 46.

³⁵² İbnü'l-Arabî, *Lübb'ül-Lübb*, s. 46.

³⁵³ İbnü'l-Arabî, *Lübb'ül-Lübb*, s. 47.

³⁵⁴ İbnü'l-Arabî, *Lübb'ül-Lübb*, s. 47.

³⁵⁵ İbnü'l-Arabî, *Lübb'ül-Lübb*, s. 47.

³⁵⁶ En'am, 6/59.

Yukarıda zikredilen isimlerin hepsi, aynı mertebeyi ifade eder.³⁵⁷ Dolayısıyla bu makamda Yüce Allah, tam bir şan ve bütün mevcudattan müstağni oluşu ile bilinir.³⁵⁸ Müellif, gerçekte bu makamda, ne makam, ne mertebe, ne isim, ne resim, ne sıfat, ne sıfatlananın var olmadığını, fakat bu hususun anlaşılabilmesi için bu tanımlamaları da elzem görür.³⁵⁹ Nitekim, bu mertebede zat'ın her şeyden münezzehtir olduğunu, daha esma ve sıfat dairesine inmediğini, bütün isimlerin ve resimlerin kendisinde olduğunu, bunu da yokluk makamı olarak ifade eder.³⁶⁰

إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ “Muhakkak ki Allah âlemlerden ganîdir.”³⁶¹

هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُورًا “İnsan üzerinden bir zaman geçmedimi ki, o zaman insan anılan bir şey değildi!”³⁶²

سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ “Rabbine karşı hayretini derinleştir, rabbin tenzih sahibidir.”³⁶³

İbnü'l-Arabî, yukarıda zikredilen ayetleri bu makamı tarif için kullanır.³⁶⁴

İkinci âlem; âlem-i ceberrût, İbnü'l-Arabî, bu âlemi, "isimler alemi, ayanı-ı sabite, mahiyet alemi ve büyük berzah" olarak ifade eder.³⁶⁵

Üçüncü âlem; âlem-i melekût, İbnü'l-Arabî, özetle bu âlemin ruhların ve nefislerin âlemi olduğunu söyler.³⁶⁶

Dördüncü âlem; âlem-i şuhûd, İbnü'l-Arabî, bu âlemi "mülk, nasut, halk his, anasır, yıldızlar ve felekler ve mevalid âlemlerinden oluştuğunu söyler.³⁶⁷ bu âlemlerin dışında kalan diğer âlemleri ise, “gayb âlemi” veya “emr âlemi” gibi

³⁵⁷ İbnü'l-Arabî, *Lübb 'ül-Lübb*, s. 48.

³⁵⁸ İbnü'l-Arabî, *Lübb 'ül-Lübb*, s. 48.

³⁵⁹ İbnü'l-Arabî, *Lübb 'ül-Lübb*, s. 48.

³⁶⁰ İbnü'l-Arabî, *Lübb 'ül-Lübb*, s. 48.

³⁶¹ Ankebut, 29/6.

³⁶² İnsan, 76/1.

³⁶³ Saffat, 37/180.

³⁶⁴ İbnü'l-Arabî, *Lübb 'ül-Lübb*, s. 48.

³⁶⁵ İbnü'l-Arabî, *Lübb 'ül-Lübb*, s. 49.

³⁶⁶ İbnü'l-Arabî, *Lübb 'ül-Lübb*, s. 49.

³⁶⁷ İbnü'l-Arabî, *Lübb 'ül-Lübb*, s. 50.

kavramlarla tanımlar.³⁶⁸ Bundan ötürü o, âlemleri “gayb âlemi” ve “şehâdet âlemi” (dünya ve âhiret) olmak üzere ikiye ayırır.³⁶⁹

Hazret, Allah'ın “Gizli bir hazineydim; bilinmemi istedim.” hüküm ve kaidesinden hareketle “zat'ı İlahî'nin” coştuğunu, bunun sonucunda “ceberrut âlemi” bu alemin coşmasıyla “melekut âlemi” bu alemin coşmasıyla da “şuhud âleminin” ortaya çıktığını söyler.³⁷⁰ Ayrıca o bu coşmayı “zat-î meyil ve zat-î meyilin” bir zorunluluğu olarak görür.³⁷¹ Bahsettiğimiz tüm bu âlemlerin “tarfetül ayn'da yani göz açıp kapaması kadar hatta çok daha kısa bir zaman zarfında Zat'tan sudur” edip ortaya çıktıklarını söyler.³⁷² Bu ayetleri de konuya konuya delil olarak zikreder.

*Emrimiz, bir tek emirdir, Göz kırpması gibidir*³⁷³

*Bir şeyi (yaratmayı) dilediği zaman O'nun emri sadece ona Ol demesidir. O da hemen oluverir.*³⁷⁴

Beşinci âlem; İnsân-ı kâmil, İbnü'l-Arabî, bu âlemin daha önce zikrettiğimiz diğer tüm hazarat ve âlemleri kendisinde ihtiva ettiğini söyler.³⁷⁵ ism-i azam'ın diğer tüm isimleri bünyesinde topladığı gibi insân-ı kâmil de onun gibi yukarıda bahsedilen dört âlemi zatında topladığını ifade eder.³⁷⁶ İnsân-ı kâmil gerek dışta gerek içteki tüm makamları ihata eder.³⁷⁷ Zati bir yayılma ile her şeyde hükmünü icra eder ve belki de o şeyin bizzatı kendisi olur.³⁷⁸ Hz. Ali “Kendini küçük olarak zannedersin, Halbuki âlem-i ekber Sensin!”³⁷⁹ Bu sözü ile insân-ı kâmil kavramını en iyi şekilde özetler. Müellif, konunun daha net anlaşılması için şu örneği serdedir: Farz edelim ki on sekiz bin âlem bir havan içinde dövülüp macun hale gelse, bu terkinin isminin “insân-ı kâmil” olacağını söyler.³⁸⁰ Böyle bir insanın on sekiz bin âlemi, on sekiz bin göz ile müşâhede ettiğini, her bir âleme ayrı ayrı girip o âleme

³⁶⁸ İbnü'l-Arabî, *Lübb'ül-Lübb*, s. 51.

³⁶⁹ İbnü'l-Arabî, *Lübb'ül-Lübb*, s. 51.

³⁷⁰ İbnü'l-Arabî, *Lübb'ül-Lübb*, s. 52.

³⁷¹ İbnü'l-Arabî, *Lübb'ül-Lübb*, s. 52.

³⁷² İbnü'l-Arabî, *Lübb'ül-Lübb*, s. 52.

³⁷³ Kamer, 54/50.

³⁷⁴ Yasin, 36/82.

³⁷⁵ İbnü'l-Arabî, *Lübb'ül-Lübb*, s. 55.

³⁷⁶ İbnü'l-Arabî, *Lübb'ül-Lübb*, s. 55.

³⁷⁷ İbnü'l-Arabî, *Lübb'ül-Lübb*, s. 55.

³⁷⁸ İbnü'l-Arabî, *Lübb'ül-Lübb*, s. 55.

³⁷⁹ İbnü'l-Arabî, *Lübb'ül-Lübb*, s. 55.

³⁸⁰ İbnü'l-Arabî, *Lübb'ül-Lübb*, s. 56.

mahsus bir göz ile orayı temaşa ettiğini, duygular âlemini his gözüyle, makûlatı akıl gözüyle, manaları da kalb gözüyle seyrettiğini, diğerlerinin de buna kıyas edilmesi gerektiğini ifade eder.³⁸¹

Yukarıda tafsilatlı olarak izah ettiğimiz hazerat-ı hams ve huzûr hali arasındaki ilişkiyi şu şekilde izah edebiliriz.

Huzûr ehli, insanlardan kendilerine gelen her şeyi yüce Allahtan bilirler. Bu bağlamda İbnü'l-Arabî huzûr ehlini iki sınıfta değerlendirir: birincisi kendilerine a'yân-ı sâbiteler açılmamıştır. Bunlar kendilerine yapılan lütufları kabul ederler. İkinci sınıf: a'yân-ı sâbitelerinin kendilerine malum olanlardır. Bunlar Allah'tan arzuladıkları şeyin bir süre sonra gerçekleştiğini görürler. Tabi bunu kendi arzularından değil bilakis Allah Teâlâ'nın “ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ”³⁸² yâni “*Bana duâ ediniz ki size icâbet edeyim*” ayetindeki emrine uyarak istekte bulunurlar. Bunlar o anki hâl nasıl gerektirir ise o şekilde davranırlar. İstekte bulunmayı gerektirdiğinde, kulluğuna istinâden istekte bulunur ve işi Allah'a hâvale etmeyi ve sessiz kalmayı gerektirdiğinde de, susarlar. Örneğin Hz. Eyyub, hasta kalması istendiğinde sustu. Hastalığın kendisinden kaldırılması istendiğinde o da talepte bulundu. Bunlar diğerlerinden daha üstündürler.³⁸³

Başka bir yerde huzuru farklı bir tasnife tabi tutar. Bir kimse kendisine bir belâ yöneldiği vakit, bütün kuvvetlerini toplayıp “فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ”³⁸⁴ ya'nî “*öyleyse Allah'a firâr edin*” âyet-i kerîmesi gereğince Hakk'a yönelse, muhakkak kendisinde Allah ile tâm huzûr hâli hâsıl olur. Ve bu sığınmanın eseri hemen gözükür. Fakat bu sırada kuvvetlerinden ba'zıları, başka bir şeye yönelmiş olsa, meselâ vehim ve düşünce kuvveti veyâ işitme ve görme kuvveti, mâsivâ ta'bîr olunan eşyâ çokluklarına yönelmiş olsa ve bu hâl ile de Hakk'tan sığınma istese, o kimsenin Allah ile olan huzûru noksan olur. Ve bu sığınmanın te'sîri de o oranda olur. İşte Hz. Meryem'in “إِنِّي

³⁸¹ İbnü'l-Arabî, *Lübb 'ül-Lüb*, s. 56.

³⁸² Mü'min, 40/60.

³⁸³ İbnü'l-Arabî, *Fusûsü'l-Hikem*, s. 183.

³⁸⁴ Zâriyât, 51/50.

”أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ مِنْكَ إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا“³⁸⁵ “*muhakkak ki ben, eğer sen takvâ sahibi isen. Senden Rahmân'a sığınırım.*” Ayetindeki sığınması, tâm huzura delalet ettiğini savunur.³⁸⁶

Ayrıca huzûr ve hazerat-ı hams’ın kelime köklerine bakıldığında aynı kökten türedikleri (hazır bulunma) görülür. Huzûru, hakk huzûrunda hazır bulunmak şeklinde tanımlayan sûfilere göre hazret-i hamse’nin en alt mertebesinden yukarıya doğru yükseliş yaşanır. Halk ile huzûr şeklinde tanımlayanlar şeklinde ele alırsak bu sefer hazret-i hamse’nin en üst mertebesinden aşağıya doğru huzûr halini yaşadığını söyleyebiliriz. Bu yüzden her iki durumda da sûfî de yükseliş yaşanmaktadır.

³⁸⁵ Meryem, 19/18.

³⁸⁶ İbnü’l-Arabî, *Fusûsu ’l-Hikem* s. 697.

SONUÇ

Gaybet ve huzûr kavramları tasavvuf literatüründeki anlamı ile ayet ve hadislerde sarahaten geçmemektedir. Ancak bu terimlerin tarihi süreç içerisinde kazandığı manaların, ayet ve hadislerin işaret ettiği hususların içerisinden îşârî yorumlarla çıkarılmaktadır. Bu minvalde dinin safiyetine ve Kur'an ayetlerinin zahirine aykırı düşmeyen yönleriyle bu ıstılahlar mutasavvıflar tarafından kullanılmıştır.

Gaybet ve huzûr hâli, tasavvufi tefsirlerde, Kur'an'da geçen peygamber ve örnek şahsiyetlerin kıssalarından ve ayetlerin îşârî manalarından ilham alınarak ortaya konulmuştur. Hz. Musa'nın (a.s) Allah Teâlâ'yı görmeyi istemesi, O'nun tecelli etmesiyle kendinden geçmesi, Hz. Yusuf'u (a.s) gören kadınların ellerini kesmeleri ve Hz. Meryem'in Allah'a konuşmama orucu adaması olayını gaybet haline; kalplerin Allah'ı zikretmesiyle ihtizaza gelmesi de huzûr hâline delil getirilmiştir.

Tasavvuf kaynaklarında bu ıstılahlarla alakalı hadisler temel hadis kaynaklarından sahih rivayetler olarak tespit edilmiştir. Ancak şunu belirtmeliyiz ki, mevzuya kaynaklık eden söz konusu hadislerin bir kısmının konuyla irtibatlarında aşırı te'villere gidilse de, bu eserlerde ele alınan hadislerin değerlendirilmesinde şeriatın zahirine ve dinin temel prensiplerine aykırı bir durum görülmemiştir. Bu prensip, sûfilerin ortak bir tavrı olarak karşımıza çıkmaktadır. Tasavvuf erbabı kişiler bu hadisleri mütâlaa ederken, yorumlarında yer yer zâhirî manadan uzaklaşmış olsalar da, yaptıkları îşârî yorumlarda dinin aslına ve ruhuna muhalif davranmamaya da azami ihtimam göstermişlerdir.

Tasavvuf geleneğinin mihenk taşları olan sema, muhabbet, tezkiye, zikir, korku ve Allah'ı müşahede etme arzusu gibi kavramlar gaybet; zikir ve ubudiyet gibi kavramlar da huzûr halinin; tecelli etmesini sağlayan amiller olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gaybet hâli, mürîdlerin, sâliklerin, âriflerin ve bekâ makamına ulaşanların gaybeti olmak üzere beş derecede karşımıza çıkmaktadır.

Gaybet ve huzûr kişinin aklında, kalbinde, ruhunda ve nefsinde gerçekleşen hâller olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gaybet, velâyette, bidâyette, ebvâbda, muâmelâtta, ahlâkta, usulde, evdiyede, ahvâlde, hakâikte ve nihâyette olmak üzere on mertebede karşımıza çıkmaktadır.

Bazı sûfiler gaybet halini, bazıları da huzûr halini üstün görmüş ve her birisi kendileri açısından bu iddialarını delilleriyle ortaya koymuşlardır.

Gaybet halinin üstün olduğunu idda eden sûfiler, Allah'ın elest bezminde ruhlarla misakını yaparken ruhların en üstün hal olan gaybet halinde olduklarını söyleyerek bu halin üstünlüğünü izah etmişlerdir.

Huzûr halinin üstün olduğunu savunanların en temel saikleri ise bütün güzelliklerin huzûr halinde meydana geleceğini düşündükleri için bu halin üstünlüğünü ifade etmişlerdir.

Sûfilerin gaybet ve huzûr halleri ile ilgi tanımlamalarına, bunların birbirlerine olan üstünlükleri hakkındaki fikirlerine, Kur'ân-ı Kerim'in ayetlerine ve hadislere baktığımızda, bu iki ıstılahın aralarındaki farklılıklara rağmen tamamen bir birinden bağımsız olmadıkları görülmüştür. Bunların üstünlüklerini savunan sûfilerin de bunlardan birinin üstün olduğunu savunurken, diğerini tamamen reddetmemişlerdir.

Sonuç olarak gaybet ve huzur kavramları insana ait bir hal olduklarından geçmişte olduğu gibi günümüzde de güncelliğini korumakta olup, muhtemelen gelecekte de üzerinde konuşulup tartışılmaya devam edilecek gibi durmaktadırlar.

KAYNAKÇA

- AHMED b. Hanbel, Müsned, y.y. Mektebetü'l-İslâmî, ts.
- AKAY, Hasan, *İslâmi Terimler Sözlüğü*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2005.
- AKBULUT, Fikri, *Kâtib Mustafa Fevzi b. Nu'man Efendi'nin Hayâtı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Van, 2006.
- AKKUŞ, Mehmet, "Gaybet" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 13: 409-410. İstanbul, TDV. Yayınları, 1996.
- el-ANKARAVÎ, Şeyh Rusühü'd-din İsmail b. Ahmed, *Minhacu'l-Fukara*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996.
- ATEŞ, Süleyman, *İslam Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 2005.
- *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*, Sönmez Yayınevi, İstanbul, 1969.
- el-BAĞDÂDÎ, Cüneyd, Ebü'l-Kâsım Cüneyd b. Muhammed el-Hazzâz el-Kavârîrî, *Âriflerin Sultânı Cüneyd-i Bağdâdî*, Trc. Ömer Erdem, Yasin Yayıncılık, İstanbul, 2018.
- el-BAĞDADÎ, Ebubekr Ahmed b. Ali el-Hatîb, *Tarihu Bağdad*, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, M.1931/H.1349.
- el-BAKLÎ, Ebu Muhammed Ruzbihan b. Ebi'n-Nasr El-Fesevi, *Arâisül Beyan fî Hakaikil Kuran, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut, 2008.
- , *Meşrebü'l-Ervâh*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005.
- el-BEYDÂVÎ, Abdullah b. Ömer b. Muhammed b. Ali Ebu'l-Hayr (Ebu Sa'id) Nasiruddin, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, Trc. ve Dipnotlar, Şadi Eren, Selsebil Yayınları, İstanbul, 2011.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*, Thrc. İzeddin Dâlî, İ'mâd Tayyâr, Yasir Hasan. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 2015.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı, *Ruhul Beyan*, Damla Yayın Evi, İstanbul, 2012.

- CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009.
- CEYHAN, Semih, “Ubûdiyyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 42: 33-34. İstanbul, TDV. Yayınları, 2012.
- CHİTTİCK, William, *Varolmanın Boyutları*, Çev. Turan Koç, İnsan Yayınları, İstanbul 2007.
- el-CÜRĀNÎ, es-Seyyid eş-Şerîf, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî el-Hanefî, *et-Ta'rifât*, Ter. ve Şerh, Arif Erkan, Bahar Yayınları, İstanbul, 1997.
- DEMİRCİ, Mehmet, "Hazret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 17: 146-147. İstanbul, TDV. Yayınları, 1998.
- “Hâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 15: 216-218. İstanbul, TDV. Yayınları, 1997.
- DEYLEMÎ, Hasan b. Ebi'l-Hasan Muhammed *İrşadu'l-Kûlub*, Darül Üsre, Tahran, 1956.
- EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî, *Sünenu Ebî Dâvûd*. Thrc. Yasir Hasan, İzzeddin Dâlî, İ'mâd Tayyâr, Beyrut, Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 2015.
- ERGİNLİ, Zafer, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Tercüme Heyeti, Zafer Erginli, ve Diğerleri, Kelam Yayınevi, İstanbul, 2006.
- el-GAZZÂLÎ, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed et-Tusi, *İhyau Ulumi'd-Din*, Çev. Mehmed A. Müftüoğlu, Çelik Yayınevi, İstanbul, 2016.
- GOLDZİHER, Ignaz, “Abdâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV. Yayın Evi, İstanbul, 1988.
- GÖRDEBİL, Osman, *Abdülhakim Arvasî'nin Er-Riyazü't-Tasavvufiye İsimli Eseri Metin Transkribe ve Tahlîli*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dili Tasavvuf Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.
- HACİSMAİLOĞLU, Zekiye Berrin, *Şeyh Safvet'in Tasavvuf Dergisi'ndeki Yazılarında Tasavvufî Kavramlara Bakışı*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Çorum, 2012.
- el-HAKÎM, Suad, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, Çev. Ekrem Demirli, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005.

- el-HARRÂZ, Ebû Saîd, *et-Tarîk İla'llah (Kitâbü's-Sıdk)*, Haz. Abdülhalim Mahmud (Dâru'l-Maârif, ty.)
- HATİPOĞLU, Nihat, Hz. Ali'yi (r.a.) Hasretle Anıyoruz, Sabah Gazetesi, 21 Mart 2014.
- el-HEREVÎ, Ebû İsmâîl Hâce Abdullâh b. Muhammed b. Alî el-Ensârî, *Menâzilü's-Sâirîn*, Trc. Abdurrezzak Tek, Emin Yayınları, Bursa, 2017.
- el-HÜCVÎRÎ, Ali b. Osman b. Ebû Ali Cüllabi *Keşfu'l-Mahcüb*, Çev. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 2010.
- İBN ÂCİBE, Ahmed el-Haseni, *el-Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Şur'âni'l-Mecîd*, Ter. Dilaver Selvi, Sermerkand Yayınları, İstanbul, 2014,
- İBNÜ'L ARABÎ, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî, *Istilahatü's-Süfiye, Resâilü Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî*, et-Tab'u'l- Ulâ, Beyrut, ts.
- , *el-Fütühâtü'l Mekkiyye*, Çev. Ekrem Demirli, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- , *Lübb'ül-Lübb, Özün Özü*, Çev. İsmail Hakkı Bursevi, Bahar Yayınları, İstanbul, 2000.
- , *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, Ahmet Avni Konuk, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2013.
- İBN FÜREK, *el-İbâne An Turukil-Kâsıdîn Ve'l-Keşf An Menâhici's-Sâlikîn Ve't-Teveffur İla İbâdeti Rabbil-Âlemîn*, Çev. Ahmet Yıldırım, Abdülgaffar Aslan, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2014.
- İBN HALDUN, *Mukaddime*, I-III çev. Zâkir Kadirî Ugan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1996.
- İBN KAYYIM, el-Cevziyye, *Medâricu's-Sâlikîn*, İnsan Yayınları, Trc. İbrahim Tüfekçi, İstanbul, 1990.
- İBN MANZÛR, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem, *Lisan'ül Arab*, Darü'l-Fikr, Beyrut, 2008.
- İBNÜ'L-HATİB, Ebû Abdullah Lisanüddin Muhammed b. Abdullah b. Said b. Abdullah b. Said b. Ahmed b. Ali b. el-Hatib es-Selmani el-Lûşî el-Gimâtî el-Endülüsî, *Ravzatü't-Ta'rif bi'l-Hubbi's-Şerîf*, Thk. Muhammed el-Kettani, Dârülbeyzâ, Beyrut.
- KADRÎ, Hüseyin Kazım, *Türk Lagatı Türk Dillerinin İştirakî ve Edebi Lügatları, I-IV*, Cumhuriyet Yayın evi, İstanbul, 1943.

- KARA, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2003.
- KARAYAZI, Nurgül, *Fuzûlî'nin Leylâ ve Mecnûn' unda Tasavvufî Kavram ve Unsurlar*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.
- eI-KÂŞÂNÎ, Abdürrezzâk, Kemâlüddîn b. Ebi'l-Ganâim Muhammed *Letâ'ifu'l-Îlâm fî İşârâti'l-İlhâm*, (Tasavvuf Sözlüğü), Çev. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 420.
- eI-KÂŞÂNÎ, Kemâlüddîn Abdürrezzâk b. Ebi'l-Ganâim Muhammed *Menâzilü's-Sâirîn, Şerhi İçerisinde Elf Makâm*, Emin Yayınları, Trc. Abdurrezzak Tek, Bursa, 2017.
- eI-KÂŞÂNÎ, Şeyh İzzedin Mahmud b. Ali Natanzi, *Misbahu'l-Hidaye ve Miftahu'l-Kifaye* (Tasavvufun Ana Esasları) Çev. Hakkı Uygur, Kurtuba yayınları, İstanbul, 2012.
- eI-KELÂBÂZÎ, Ebubekir Muhammed b. İshak Buhari, *et-Ta'arruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, Çev. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 2016.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1976.
- KURT, A. Vasfi, *Ricâlu'l-Gayb ve Abdâl Hadisleri*, Basılmamış Doktora Semineri, Ankara 1990.
- eI-KUŞEYRÎ, Ebu'l-Kasım Abdülkerim b. Hevazin b. Abdülmelik b. Talha en-Neysaburi, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergay Yayınları, İstanbul, 1999.
- KÜBRÂ, Necmüddîn, Ebü'l-Cennâb Ahmed b. Ömer el-Hîvekî el-Hârizmî, *Fevâihu'l-Cemâl ve Fevâtihu'l-Celâl*, Çev. Muhammed Bâkır Saîdî Horasânî, İntişârât-ı Mervî, Tahran, 1368.
- MEVLÂNÂ, Halid-i Şehrezûrî, *Risale-i Halidiyye*, Trc. İsmail Fakirullah, Yasin Yayın Evi, İstanbul, 2007.
- MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc, *Sahîhu Müslim. Thrc. Yasir Hasan, İzeddin Dâfî, İ'mâd Tayyâr*, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 2015.
- NAHŞEBÎ, Hâce Ziyaüddin-i, *Silku's-Sulûk*, Çev. Mustafa Çiçekler, Halil Toker, İnsan Yayınları, İstanbul, 1999.
- NURSI, Said, *Sözler*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 1996.

- ÖGKE, Ahmet, “Bir Tasavvuf Terimi Olarak Ricâlü'l-Gayb: İbn Arabî'nin Görüşleri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara, sayı: 5, 2001, ss. 162-201.
- ÖNGÖREN, Reşat, “Zikir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 44: 412-413. İstanbul, TDV. Yayınları, 2013.
- ÖZDAMAR, Mustafa, *Abdülkadir Geylani*, Kırkandil Yayınları, İstanbul, 2005.
- el-İSFAHÂNÎ, er-Râgıb, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. *el-Mufaddal el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*, Darü'l-Ma'rife, Beyrut, 2001.
- er-RAZÎ, Fahreddin, *et-Tefsîrü'l-Kebîr*, Huzur Yayınevi, İstanbul, 2002.
- SELVÎ, Dilaver, Beyzavi Tefsirinde Nefs Tezkiyesi ve Takva, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, c. 26, Sayı. 2, 2010, ss. 125-161.
- es-SERRÂC, Ebû Nasr Abdullâh b. Alî b. Muhammed et-Tûsî, *el-Lüma'*, Çev. Hasan Kamil Yılmaz, Erkam Yayınları, İstanbul, 2016.
- SOYSALDI, İhsan, *Salahaddin-i Uşşaki'nin Tasavvuf Felsefesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Bölümü Tasavvuf Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2002.
- es-SÜHREVERDÎ, Ömer b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Amuveyh, *İrşadü'l Müridin*, Hacegan yayınları, İstanbul, 2006.
- , *Avârifü'l-Meârif*, Umran Yayınları, Trc. Yahya Pakiş, Dilâver Selvi, 1. Bas. İstanbul, 1998.
- ŞAH, Serap, *Safvetü's-Safâ'da Safiyüddîn-i Erdebîlî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2007.
- ŞEKER, Mehmet Yavuz Vahdet-i Vüvûd Ekolü Öncesi sûfilerin Tevhîd Konusundaki Pozisyonları: Bayezid-i Bisâmî'nin Tevhîd Anlayışı, *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, c. 5, Sayı. 4, Ankara, 2016, ss. 1083-1102.
- et-TAHÂNEVÎ, Eşref Ali, *Hadislerle Tasavvuf*, Haz., Zaferullah Dâvûdî, Ahmed Salihoglu, Sey-Tac Yayınları, Adıyaman, 2000.
- TEHÂNEVÎ, Muhammed A'la b. Ali, *Kitabu Keşşâifi Istulâhâtil-Funun*, I-II, Tash. Muhammed Vecih-Abdulhak-Gulam Kadir, Kalküta, 1826.

- TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünenu't-Tirmizî*, Tahric, İzzeddin Dâî, İ'mâd Tayyâr, Yasir Hasan. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 2015.
- TÜRER, Osman *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Ataç Yayınları, İstanbul, 2003.
- ULUDAĞ, Süleyman, "Ricâlü'l-Gayb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 35: 81-83. İstanbul, TDV. Yayınları, 2008.
- , "Velî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 43: 25-28. İstanbul, TDV. Yayınları, 2013.
- YAZIR, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Zehraveyn Yayınevi, İstanbul, 1992.
- YILMAZ, Hasan Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 23. Baskı, Ensar Yayınevi: İstanbul, 2017.
- *Tasavvuf Meseleleri*, Erkam Yayınları, İstanbul, 1996.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	M. Hanfi SANIR
Doğum Yeri	Genç/Bingöl
Doğum Tarihi	02/01/1980

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Bingöl Üniversitesi/ Anadolu Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat/İşletme
Bölüm	İlahiyat/İşletme

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	KPDS (.....) ÜDS (....) TOEFL (....) EILTS (....)
Arapça	

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	Milli Eğitim
Görevi/Pozisyonu	Öğretmen
Tecrübe Süresi	11 Yıl

KATILDIĞI

Kurslar	
Projeler	

İLETİŞİM

Adres	Kültür Mah. Kazım Karabekir Cad. Pazar Sok. Has/1 Apt.
E-mail	İfanih12 @gmail.com